

॥ अथ ॥

अमरकोषः ॥

प्रथमं काण्डम् ।

यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगावस्यानवागुणाः ।
सेव्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चा मृताय च ॥ १ ॥
समाहृतान्यतन्त्राणि सङ्गिप्तैः प्रतिसंस्कृतैः ।
संप्रर्णमुच्यते वर्गेर्नामलिङ्गानुशासनम् ॥ २ ॥
प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित् ।
स्त्रीपुनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ॥ ३ ॥
भेदाख्यानायनद्वन्द्वो नैकशेषो न सङ्करः ।
कृतोऽत्र भिन्नलिङ्गानामनुकानां क्रमादृते ॥ ४ ॥

१ इदं ग्रन्थकारस्य ग्रन्थात्तौ प्रसिद्धम् २ इयं ग्रन्थकारस्य प्रविज्ञा ३ अत्र बाहु
वृत्त्यविशेषेण स्त्रीपुनपुंसकं बोध्यम् क्वचित् साहचर्याच्चेत्यम् । ४ अप्राप्युत्पादि
नाम्ना भेदबोधनाय द्वन्द्वो न कृतः तथा एक शेषः क्रमे विहाय भिन्नलिङ्गानां हि
भावश्चापि न कृतः साहचरेण लिङ्गनियमाभावप्रयोज्ञात् । किं तु क्रमशः स्त्रीपुन
कानि पठितानि ।

त्रिलिङ्ग्यां त्रिविधं पदं मिथुने तु द्वयोरिति ।
निषिद्धलिङ्गं शेषार्थं त्वन्तायादि न पूर्वभाक् ॥ ५ ॥

इति परिभाषा ।

अथ स्वर्गवर्गः ।

स्वरूपयं स्वर्गनाक त्रिदिव त्रिदशालयाः ।
सुरलोको द्यौ दिवौ द्वे स्त्रियां कर्त्तवे त्रिविष्टपम् ॥ १ ॥
अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशाः विबुधाः सुराः ।
सुपर्वाणाः सुमनसस्त्रिदवेशा दिवौकसः ॥ २ ॥
आदितेया दिविषदोर्देवा अदितिनन्दनः ।
आदित्या ऋभवोऽस्वप्नाः अमर्त्याऽअमृतान्धसः ॥ ३ ॥
वर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणाः दानवारयः ।
वृन्दारकाः देवतानि पुंसि वा देवताः स्त्रियाम् ॥ ४ ॥
आदित्यविश्ववसवस्तुषिताः भास्वरानिलाः ।

१ लिङ्गत्रय समाहार बोधनाय त्रिविधपदम् । तथा स्त्रीपुंस्सयोर्द्वयोरितिपदा
यत्र लिङ्गनिषिद्धं तत्र तदेवलिङ्गं लिङ्गं बोध्यम् । तथा तु अन्तो यस्य लक्षन्तम्
अथ आदित्यस्य तद् अयादि । इदं द्वयं दूषेण न संवप्यते । २ नव स्वर्गनामा
३ षड्विंशतिदेवतानां नामानि । ४ आदित्यादयः प्रत्येकं समुद्राम्बाराण्यो देवता
तथाहि “आदित्या द्वादश प्रोक्ता विदेदेवा दश स्मृताः । वसवश्चाष्टसंख्या
वर्तमानस्तुषिता मताः । आमांश्चराधनुः पट्टिकोऽथ पथाद्यन्तकाः । महाराजिक
मन्त्रो ब्रह्मते विद्यतिपदा । सग्न्या द्वादश विद्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः ” ।

महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः ॥ ५ ॥

विद्याधराऽप्मरोयत्त रत्तो मून्धर्व किन्नराः ।

पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः ॥ ६ ॥

असुरा दैत्यदेतेयदनुजेन्द्रारि दानवाः ।

शुक्रशिष्याः दितिपुत्रा पूर्वदेवाः सुरद्विपः ॥ ७ ॥

सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्नयागतः ॥

समन्तभद्रो भगवान् मारजिल्लोकजिज्जिनः ॥ ८ ॥

षड्भिक्षो दशवलोऽद्रयवादी विनायकः ।

मुनीन्द्रः श्रीधनः शास्त्रा मुनिः शाक्य मुनिस्तुयः ॥ ९ ॥

स शाक्यसिंहः सर्वार्यः सिद्धः शौद्धोदनिश्च सः ॥

गौतमश्चार्कवंधुश्च मायादेवी सुनश्च सः ॥ १० ॥

ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः ।

हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयम्भृश्चतुराननः ॥ ११ ॥

घाताञ्जयोनिर्दुहिणो विरञ्चिः कमलासनः ।

स्रष्टाप्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृष्टिविधिः ॥ १२ ॥

नाभिजन्माराढजः पूर्वोनिधनः कमलोद्भवः ॥

सदा ~~दा~~ रजामूर्तिः सत्यमेव हंसवाहनः ॥ १ ॥)
 विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैद्यराजो विष्टरश्रवाः ।
 दामोदरी हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः ॥ १३ ॥
 दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः ।
 पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गो विष्वक्सेनो जनार्दनः ॥ १४ ॥
 उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः ।
 पद्मनाभो मधुरिपूर्वासुदेवस्त्रिावक्रमः ॥ १५ ॥
 देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ।
 वनमाली बालध्वंसी कंसारातिरघोत्तजः ॥ १६ ॥
 विश्वंभरः कैटभजिद्विधुः श्रावत्सलाञ्छनः ।
 पुष्यपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकान्तकः ॥ १७ ॥
 जलशायी विश्वरूपो मुकुन्दो मुर मर्दनः ।
 वैष्णुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदुन्दुभिः ॥ १८ ॥
 बलभद्रः प्रलम्बधनो बलदेवोऽच्युताग्रजः ।
 रेवतीरुणोरागमः कामपालो हलायुधः ।
 नीलाम्बरो रौहिण्यस्तालाङ्को मुसली हली ॥

संकर्षणः सीरपाणिः कालिदीभेदनो वज्रः ॥ ११ ॥

मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः ।

कन्दर्पो दर्पकोऽनङ्गः कामः पञ्चशरः स्मरः ॥ २० ॥

शम्भरारिर्मनसिजः कुसुमेपुरनन्यजः ।

पुष्पधन्वा रतिगतिर्मकरध्वज आत्मभूः ॥ २१ ॥

ब्रह्मसूक्त्यङ्गकेतुः स्यादनिरुद्ध उपापतिः ।

लक्ष्मी पद्माख्या पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया ॥ २२ ॥

इन्द्रिंश लोकमाता मा क्षीरोदननया रमा ।

(भार्गवी लोकजननी क्षीरसागर कन्यका ॥)

शङ्खो लक्ष्मीपतेः पाञ्चजन्यश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ २३ ॥

कौमोदकी गदा खड्गो नन्दकः कौस्तुभो मणिः ॥

चापः शङ्खं मुरारेस्तु श्रीवत्सो लाञ्छनं स्मृतम् ॥ २४ ॥

१ एकोनविंशतिः कामदेवस्य नामानि । २ : “जरविन्दमशोकं च घृतञ्च नवमल्लिकम् । नीलोत्पलञ्च पञ्चैत पञ्चबाणस्य सम्यक्” इति “उन्मादनस्तापनञ्च शोषणं । शम्भनस्तथा । समोहनञ्च कामस्य पञ्च बाणाः प्रद्योतिताः” इति च । २ चात्वाप्तिं पुष्पधन्व्यं जनितद्वयम् । ३ एकादश लक्ष्मीनामानि । ४ विष्णोः शङ्खं पाञ्चजन्यम् । चक्रं सुदर्शननामकम् । गदा कौमोदकी । खड्गं नन्दकः, मणिः कौस्तुभः चापः शङ्खम् । दक्षस्य चिह्नं श्रीवत्सम् ।

('अर्द्धवाश्र्वशैव्य सुग्रीव मेघपुण्य बलाहकाः ॥ २ ॥
 सारथिर्दारुको मन्त्री ह्युद्धवश्चानुजो गदः ।)
 गरुत्मान् गरुडस्ताक्षर्यो वैनतेयः खगेश्वरः ॥
 नागान्तको विष्णुत्थः सुरार्णः पन्नगांशनः ॥ २५ ॥
 अशम्भुरीशः पशुपतिः शिवः शूली महेश्वरः ।
 ईश्वरः सर्व ईशानः शंकरश्चन्द्रशेखरः ॥ २६ ॥
 भूतेशः खण्डपरशुर्गिगीशो गिरिशो मृडः ।
 मृत्युञ्जयः कृत्तिवासाः पिनाकी प्रमथाधिपः ॥ २७ ॥
 उग्रः कपर्दी श्रीकण्ठः शितिकण्ठः कपालभृत् ।
 वामदेवो महादेवो विरूपाक्षस्त्रिलोचनः ॥ २८ ॥
 कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः ।
 हरः स्मरहरो भर्ग स्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः ॥ २९ ॥
 गङ्गाधरोऽन्धकरिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः ।
 व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्रः उमापतिः ॥ ३० ॥
 (अहिर्बुध्न्योऽष्टमूर्तिश्च गजारिश्च महानदः ॥ २ ॥

१ अस्याश्वाश्व शैव्य, सुग्रीव, मेघपुण्य बलाहकादयत्वारः । अस्यासारथिर्दारुको ।
 मन्त्री उद्धवः । अनुजः गदः । २ गरुडस्य भव नामानि । ३ शिवस्याष्टचत्वारिंशत् ४

कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगवं धनुः ।

प्रमथाः स्युः पाण्डिदा ब्राह्मीत्याद्यास्तु मातरः ॥ ३७ ॥

(ब्राह्मीमाहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ।

बाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा सप्तमातरः ॥)

विभूनिर्मुक्तिरैश्वर्यं मणिमादिक्रमष्टधा ।

(अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा ।

प्राप्तिः प्राकाशमौलित्वं वशित्वं चाष्टसिद्धयः ॥)

उमा कात्यायनी गौरी कालो हैमवतीश्वरी ॥ ३८ ॥

शिवा भवानी रुद्राणी शर्वाणी सर्वमङ्गला ।

अपर्णा पार्वती दुर्गा मृडानी चण्डिकाऽम्बिका ॥ ३९ ॥

आर्या दानायणी चैव गिरिजा मेनकात्मजा ।

विनायको विघ्नराजः द्वैमातुलगणाधिपाः ॥ ४० ॥

अप्येकदन्त हेम्व लम्बोदर गजाननाः ।

कान्तिकेयो महासेनः शरजन्मा पठाननः ॥ ४१ ॥ Shk

पार्वती नन्दनः स्कन्दः सेनानीरार्गनभृगुहः ।

१ शिवस्य जटाजूटः कर्णद्वारा । काय धनुः पिनाकः अजगवं चङ्गे । अप्य सहस्रशः प्रमथाः । 'ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । बाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा सप्त मातरः' इति ब्राह्मीत्याद्यास्तस्य नामानि २ श्रीणि ऐश्वर्यस्य । 'अणिमामहिमा चैव गरिमा लघिमा तथा । प्राप्तिः प्राकाशमौलित्वं वशित्वं चाष्टसिद्धयः' इत्यष्टादशैश्वर्यस्य भेदाः । ३ एकविंशतिः पार्वतीयाः । ४ अष्टा गणेशस्य । ५ सप्तदशस्कन्दस्य ।

बोहुलेयकस्तारकजिदिशास्त्रा शिखि वाहनः ॥ ४२ ॥

पारमार्तुरः शक्तिधाः कुमारः क्रौञ्चदारणः ।

शृङ्गो भृङ्गो रिटिस्तुण्डो नन्दिः को नन्दिकेश्वरः ॥ ४३ ॥

(कर्ममोटी तु चामुण्डा चर्ममुण्डा तु चर्विका ॥)

इन्द्रो मरुत्वान् मघवा विडौजाः पाकशासनः ।

वृद्धश्रवाः पुनासीरः पुरुहूतः पुरन्दरः ॥ ४४ ॥

जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः ।

सुत्रामा गोत्रभिद्रज्जो वांसवो वृत्रग वृषा ॥ ४५ ॥

वास्तोष्पतिः सुरपतिर्वलारातिः शचीपतिः ।

जम्भभेदी हरिहयः स्वाशणनमुचिसुदनः ॥ ४६ ॥

संकन्दनो दुश्शयवनस्तुरापाणमेघवाहनः ।

आखण्डलः सहस्राक्षः ऋभुत्तास्तस्य तु प्रिया ॥ ४७ ॥

पुलोमजा शचीन्द्राणी नगरो त्वमरावती ।

हयः उच्चैः श्रवाः सुतो मातर्लिर्नन्दनं वनम् ॥ ४८ ॥

स्यात्प्रासादो विजयन्तो जयन्तः पाकशासनिः ।

ऐरावतोऽभ्रमताङ्गैरावणाभ्रमुवलभाः ॥ ४९ ॥

१ नन्दिन पदं । २ पञ्चविंशद्वन्द्वस्य । त्रीणि सचीदेव्याः । ४ एकमिन्द्रनगरांशः ।

५ एकमखण्डस्य । ६ सारथेरेकम् । ७ एकम् उद्यानस्य । ८ एकं गृहस्य । ९ द्वे

इन्द्रपुत्रस्य । १० चत्वारि इन्द्रावस्य ।

हादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलेशं भिदुरं पविः ।
 शतकोटिः स्वरुः शम्भो दम्भोलिरशनिर्द्वयोः ॥ ५० ॥
 १ व्योमं यानं विमानोऽस्त्री नारदाद्याः २ सूर्ययः ।
 ३ स्यात्सुधर्मा देवसभा ४ पीयूषममृतं सुधा ॥ ५१ ॥
 ५ मन्दाकिनी विषदृङ्गा स्वर्णादी सुरदीर्घिका ।
 ६ मेरुः सुमेरुहमाद्रौ रत्नसानुः सुगलयः ॥ ५२ ॥
 ७ पञ्चैते देवनखो मन्दारः पारिजातकः ।
 सन्तानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम् ॥ ५३ ॥
 ८ सनत्कुमारो वेधात्रः ९ स्वर्वावशिवनीष्ठनौ ।
 नासत्यावशिवनौ दास्यावशिवनेयौ च तावुभौ ॥ ५४ ॥
 स्त्रियां १० बहुष्वप्सरसः स्वर्वेश्याः उर्वशीमुख्याः ।
 ११ हाहा हृहृश्चैवमाद्या गन्धर्वास्त्रिदिवोकसाम् ॥ ५५ ॥
 १२ अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनञ्जयः ।

१ दक्षकं वज्रम् । २ द्वे विमानस्य । ३ एतं देवयोः ४ द्वे देवप्रमायाः । ५
 त्रीणि अमृतस्य । ६ चत्वारि मन्दाकिन्याः । ७ पञ्च मेरौः । ८ पञ्च देवष्टयोः ।
 ९ द्वे वनछादयः । १० षट्पृथ्विनी प्रसारयोः । ११ उर्वशीप्रमुखादयोऽत्राप्सरसः
 स्वर्वेश्याः कथ्यन्ते । १२ हाहा हृहृ इत्याद्याः देवानां गन्धर्वाः । १३ चतुस्त्रिदिव-
 अग्निवामानि ।

कृपीटयोर्नज्वेलनो जातवेदास्तनूनपात् ॥ ५६ ॥

वर्हिः शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केश उषर्बुधः ।

आश्रयाशो बृहद्भानुः कृशानुः पावकोऽनलः ॥ ५७ ॥

रोहिताश्वो वायुसखः शिखावानाशुशुर्चाणः ।

हिरण्यरेता हुतभुग् दहनो हव्यवाहनः ॥ ५८ ॥

सप्तार्चिर्दमुनाः शुकश्चित्रभानुर्विभावसुः ।

शुचिर्ऽपिप्तमौर्वस्तु वाढवो वडवानलः ॥ ५९ ॥

१वहनेद्र्योर्ज्वालकीलावर्चिहेतिः शिखाः स्त्रियाम् ।

त्रिषु १स्फुलिङ्गोऽग्निकणः २सन्तापः संज्वरः समौ ६०॥

(उल्कास्यान्निर्गतज्वाला भृतिर्भसितभस्मनी) ॥ ४ ॥

क्षारो रक्षा च दावस्तु दवो वनहुताशनः) ।

३धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट् ।

कृतान्तो यमुनाभ्राता शमनो यमराज्यमेः ॥ ६१ ॥

कालो दराढधरः श्राद्धदेवो वेवस्वतोऽन्तकः ।

४राक्षसः कौणपः क्रव्यात्क्रव्यादोऽमृष आशरः ॥ ६२ ॥

रात्रिञ्चरो रात्रिवरः कर्बुरो निकषात्मजः ।

यातुवानः पुण्यजनो नेर्ऋतो यातु गक्षसी ॥ ६३ ॥

प्रवेता वरुणः पाशी यादसाम्प्रतिरपतिः ।

१श्वसनः स्पर्शेनो वायुर्मातृश्वा सदागतिः ॥ ६४ ॥

पृषदश्वो गन्धवहो गन्धवाहानिलाशुगाः ।

समीरमाकृतमरुज्जगत्प्राणसमीरणाः ॥ ६५ ॥

नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभञ्जनाः ।

(१ प्रकम्पनो महावातो भ्रूज्भावातः सवृष्टिकः) ॥ ६६ ॥

१प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानी च वायवः ।

शरीरस्या इमे १रंहस्तास्तो तु स्यः स्यदः ॥ ६७ ॥

जवोऽथ शीघ्रं १त्वरितं लघु क्षिप्रमरं द्रुतम् ॥

सत्वरं च यत्नं तृणमविलम्बितमाशु च ॥ ६८ ॥

१सतताऽनारताश्रान्नसन्तनाविरनानिशम् ।

नित्यानवरताजसमप्यथा १तिशयो भरः ॥ ६९ ॥

१ पयकं वदणस्य । वायोर्विचनिर्गमानि । ३ इमे महावातस्य । ४ एव वृष्टि
 संहितस्वेव भ्रूज्भावात इत्युच्यते । ५ “ इति प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिपण्डले ।
 उदानः कण्ठदेशे स्थाप्यः सर्वशरीरगा ” इति इमे पञ्चशरीरस्या वायुभेदः । ५ पयकं
 वेपथ्य । एकादश शीघ्रस्य । ६ नवकं क्षिप्रस्य । ७ अतिशयस्य चतुर्दश ।

अतिवेलेभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भस्म ।
 तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढबाढदृढानि च ॥ ७० ॥
 क्लीबे शीघ्राद्यसत्त्वे स्यात्त्रिषेपां सत्त्वगामियत् ।
 १ कुबेरस्य २ कसलो यक्षराट् गुह्यकेश्वरः ॥ ७१ ॥
 मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपः ।
 किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरवाहनः ॥ ७२ ॥
 यक्षैकपिङ्गलविलश्रीदपुण्यजनेश्वरः ॥
 अस्थोद्यानं १ चैत्रस्थं, पुत्रस्तु २ नलकूवा, ॥ ७३ ॥
 ३ कैलासः स्थान ४ मलका पूर्वमानं ५ तु पुष्पकम् ।
 ६ स्यात्किन्न किम्पुरुषस्तुरङ्गवद्वनो मयुः ॥ ७४ ॥
 ७ निधिर्ना शेवविभेदाः ८ पद्मशङ्खादयो निधेः ॥
 ॥ इति स्वर्गवर्गः ॥ १ ॥
 ११ द्योदिदौ द्वे स्त्रियामन्नं व्योम पुष्करमम्बरम् ।

१ भेदोति पाठान्तरम् । २ सप्तदश कुबेरस्य । ३ अस्थोद्यानस्थानस्य एकम् ।
 ४ अस्य पुत्रस्याधिकम् । ५ कैलासेति तत्स्थानस्य । ६ अलङ्कारेणैक नगर्या । ७ अस्य
 विमानं पुष्पकम् । ८ चात्वारि अश्वमुखस्य । ९ द्वे सामान्यनिधेः । १० मदापद्म
 यस्य सङ्को मकरच्छत्रौ । मुमुक्षुमुमुक्षुसायसर्वथ निषयो नव ११ इत्येतन्निधिभेदा ।
 ११ एधेनविनाशि आकाशस्य ।

नभोऽन्तारिक्षं गगनमनन्तं सुखवर्त्मखम् ॥ १ ॥

वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी ।

विहायसोऽपि नाकोऽपि द्युर्गपि स्यात्तदव्ययम् ॥ २ ॥

(तारापर्योऽन्तरिक्षं च मेघाध्वा च महाविलम् ।)

इति व्योमवर्गः ॥ २ ॥

१ दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः ।

२ प्राच्य वाचोप्रतोच्यस्ताः पूर्वदक्षिणपांश्चमाः ॥ १ ॥

उत्तरा दिग्दीवी स्याद्विश्वं तु त्रिषु दिग्भवे ।

(अवाग्भवमवाचीनमुदाचीनमुदग्भवम् ।

प्रत्यग्भवं प्रतीचीनं प्राचीनं प्राग्भवं त्रिषु ॥ १ ॥

३ इन्द्रो बहिनः पितृपतिर्नेष्टृतो वरुणो मरुत् ॥ २ ॥

(कुत्रै ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ।

रविः शुक्रो महीसूनुः स्वर्मानुर्मानुजो विधुः ।

बुधो बृहस्पतिश्चोत्त दिशां चैव तथा ग्रहाः ॥ ३ ॥)

१ पथकं दिशाम् । २ ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः क्रमेण प्राच्यवाचोप्रतीच्याः स्युः ।
उत्तरादिषु वक्ष्यते । दिग्भवे ददमनियेकम् । ३ इन्द्रादयोऽपि क्रमात्पूर्वादीनां
दिशां नामिनः । ४ इन्द्रादयोऽपि क्रमादियोगः ।

१ ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः ॥ ३ ॥
 पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ।
 कर्णियोऽभ्रमुकपिला पिङ्गलानुपमाः क्रमात् ॥ ४ ॥
 ताम्रकर्णी शुभ्रदन्ती चाङ्गना चाञ्जनावती ।
 क्लीवाव्ययं त्वग्निदिशं दिशोर्मध्ये विदिक्खियाम् ॥ ५ ॥
 २ अश्वत्थं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम् ।
 ३ अश्वं मेघो वारिवाहः स्तनयितुर्वलाहकः ॥ ६ ॥
 धाराधरो जलधस्तडित्वान् वारिदोऽम्बुभृत् ।
 घनजीमूतमुदिह जलमुग्धमयोनयः ॥ ७ ॥
 ४ कादम्बिनी मेघमाला त्रिषु मेघभवेऽश्रियम् ।
 ५ स्तनितं गर्जितं मेघनिर्घोषे रसितादि च ॥ ८ ॥
 ६ शम्पाशतहृदाहान्यैसवत्यः क्षणप्रभा ।
 तडित्सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपला अपि ।
 ७ स्फूर्जयुर्नजनिर्घोषाः मेघज्योतिरिभ्यदः ॥

१ ऐरावत इत्यष्टौ क्रमादिकं गजा २ अष्टौ दिग्गजानां लिख, ३ द्वे दिग्द्वयम-
 ध्यमागस्य । ४ द्वे अन्तरवर्तीशस्य । ५ द्वे मण्डलस्य । ६ पञ्चदश मे द्वे मेरुसमूहस्य ।
 ८ एक मेघभवस्य । त्रय मेघजन्दस्य । ९ दशकं विद्युत्, १० द्वयं पद्मविर्घोषस्य
 ११ द्वे मेघज्योतिष ।

‘इन्द्रायुधं शक्रधनुस्तदेव ऋजु रोहितम् ॥ १० ॥

‘वृष्टिर्वर्षं तादृयाते’ स्वग्राहावग्रहौ समौ ।

‘धारासंपात आसारः’ ‘सीकरोऽम्बुक्कणाः स्मृताः ॥ ११ ॥

‘वर्षोपलस्तु कर्का मेघच्छन्नेऽहिर्न दुर्दिनम् ।

अन्तर्धा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्विषवारणम् ॥ १२ ॥

अपिधानतिरोधानपिधानाच्छादनानि च ।

‘हिमांशुचन्द्रमाश्चन्द्रः इन्दुःकुमुदवान्धवः ॥ १३ ॥

विधुः सुधांशुः शुभ्रांशुगेपधीशो निशापतिः

अजो जैवातृकः सोमो ग्लौमृगाङ्कः कलानिधिः ॥ १४ ॥

द्विजराजः शशधरो नक्षत्रेशः क्षपाकरः ॥

‘कलां तु पौढशो भागो’ ‘विम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिपु’ १५

मितं’ १६ शकलास्वराडे वा पुंस्पर्धोऽर्धे समेऽशके ॥

‘चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना’ प्रसोदस्तु प्रसन्नता ॥ १६ ॥

१ श्रममिन्द्रधनुषः । २ द्वयं मेघवर्षेण्य । ३ द्वयं धर्मप्रतिबन्ध्य । ४ द्वयं
धारणा निरन्तरतनय । ५ एकं जलकणानाम् । ६ द्वे कर्कायाः । ७ अर्धं
मेघच्छन्नेऽहिर्न । ८ अष्टौ आच्छादनम् । ९ विंशतिर्नामानि चन्द्रमयः । १० चन्द्र-
मण्डलस्योदयो भागः कलानाम् । ११ द्वे विम्बस्य । १२ मित्तादिवत्तुष्टं संहस्य ।
१३ समे विभागेऽर्धं नृपसकम् । १४ अयं चन्द्रप्रकाशस्य । १५ द्वयं नैऋत्यस्य ।

कलङ्कोङ्को लाञ्छनं च चिह्नं लक्ष्म च लक्षणम् ॥ १
 सुपमा परमाशोभा शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः ॥१७॥
 अवश्यायस्तु नीहास्तुपास्तुद्दिनं हिमम् ॥
 प्रालेयं मिहिका चाथ हिमानी हिमसंहतिः ॥१८॥
 शीतं गुणो तद्वदर्थः सुषोमः शिशिरो जडः ॥
 तुषारः शीतलः शीतो हिमः सप्तान्यलिङ्गिकाः ॥१९॥
 ध्रुव औत्तानपादिः स्यादगस्त्यः कुम्भसम्भवः ॥
 मैत्रावरुणिरस्यैव लोपामुद्रा सधर्मिणी ॥ २० ॥
 नक्षत्रमृक्षं तारा तारकं पृष्ठं वा स्त्रियाम् ॥
 दाक्षायणोऽश्वनोत्यादितारो अश्वयुर्गर्गश्वनी ॥२१॥
 राधा विशाखा पुष्ये तु सिध्यतिष्ठौ श्रविष्ठयौ ॥
 समा धनिष्ठा स्युः प्रोष्ठपदाः भद्रादपदाः स्त्रियः ॥२२॥

१ पट्टकं चिह्नम् । २ एकं परमशीमायाः । ३ चतवारिचोभामात्रस्य । ४
 छतकं हिमम् । ५ द्वे शोभन् हिमम् । ६ नपुंसकलिङ्गस्योत्पत्त्यर्थं गुणे एव नपुं
 गुणितम् । ७ सुषोमादयः सप्त धन्यपुष्पस्य तथा तच्च धिष्यन्तिष्ठाः । ८ द्वे प्रवस्य ।
 ९ त्रयमगस्त्यस्य । १० एकम् अश्विपत्न्यः । ११ पट्टकं नक्षत्रमात्रस्य १२ अश्वि-
 न्यादिमत्तस्थितिरनक्षत्राणि दाक्षायणीमस्तकादीन्नेकम् । १३ द्वे अश्विनोत्पत्तयः ।
 १४ द्वे विशाखायाः । १५ त्रयं पुष्यस्य । १६ द्वे धनिष्ठायाः । १७ द्वयं पूर्वामाश्व-
 नोत्पत्तयमाश्वपदायुः ।

१ मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवाग्रहायणी ॥
 इत्थलास्तच्चिरोदेशे तारका निवसन्ति याः ॥ २३ ॥
 २ बृहस्पतिः सुगचार्यो गोष्पतिर्विषणो गुरुः ॥
 जीव आज्ञारसो वाचस्पतिश्चित्रशिखरिहजः ॥ २४ ॥
 ३ शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उग्रना भार्गवः कविः ॥
 ४ अङ्गारकः कुजो भौमो लोहिताङ्गो महीधृतः ॥ २५ ॥
 ५ रौहिणेदो बुधः सौम्यः समो ६ सौरिशनैश्चरौ ॥
 ७ तमस्तु राहुः स्वर्भानुः सैहिकेयो विधुन्तुदः ॥ २६ ॥
 सप्तर्षयो ८ मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखण्डिनः ॥
 मरीचिरङ्गिरात्रिः पुलस्त्यः पुलहक्रतुः ॥
 वसिष्ठश्चतिसप्ततेज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिनः ॥
 राशीनामुदयो ९ लग्नं ते तुं मेघद्विपादयः ॥ २७ ॥
 १० सूरसूर्यार्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः ॥

१ त्रयं मृगशीर्षस्य । शिरोदेशे याः पञ्च तारा निवसन्ति ता इत्थलाः । २ मरु-
 दसप्ततः । ३ बृहस्पतिं शुक्रस्य । ४ पञ्चकं मङ्गलस्य । ५ त्रयं बुधस्य । ६ ह्ये शनैः ।
 ७ पञ्च राशेः । ८ मरीच्यत्रिमुखा सप्तर्षयः चित्रशिखण्डिनामन्वाः । ते यथा
 "मरीचिरङ्गिराः अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । वसिष्ठश्चेति सप्तते ज्ञेयाश्चित्रशिख-
 ण्डिनः ऐतं सप्त शिखण्डिनान्वाज्ञेयाः इति । ९ एके राशुद्वयस्य । ते राशयो यथा
 मेषो बृहोदय निधुनं कर्कटः सिंहश्च । १० सूरसूर्यार्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः इति । १० सप्तर्षिस्तूर्यस्य ।

भास्कराहस्करवध्नप्रभाकरविभाकराः ॥ २८ ॥

भास्वादिवस्वत्सप्ताश्वहरिदश्वोष्णारश्मयः ॥ ,

विकर्तनार्कमार्तण्डमिशिरारुणपुष्पाः ॥ २९ ॥

द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः ॥

विभावसुर्ग्रहपतिस्त्रिषां पतिरुहर्षतिः ॥ ३० ॥

भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः ॥

(पद्माक्षस्तेजसां राशिश्चायानायस्यमिसूहा ॥

कर्मसाक्षी जगच्चतुर्लोकबन्धुश्च पीतनुः ॥ ३ ॥ .

प्रद्योतनो दिनमणिः स्वद्योतो लोकबान्धवः ॥

हनो भगो धामनिधिश्चांशुमाल्यब्जिनीपतिः) ॥४॥)

मातरः पिङ्गलो दण्डश्चण्डांशोः पारिपार्श्वकाः ॥३१॥

सूतसूतोऽरुणोऽनूरुः काश्यपिर्गुरुडाग्रजः ॥

परिवेपस्तु परिधिरसूर्यकमण्डजे ॥ ३२ ॥

किरणोत्समपूखांशुगभस्तिवृणारश्मयः ॥

भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् ॥३३॥

१ अथ सूर्यस्य पारिपार्श्वकानां प्रत्येकम् । पार्श्वका अप "शरोऽन्य वामपार्श्वे तु दण्डनायक" । बन्दिस्तु दक्षिणे पार्श्वे पिङ्गलो वाममागत ॥ यनोति दक्षिणे पार्श्वे

स्युः प्रभास्यचिस्त्विड्मापाश्वचिद्युतिदीप्तयः ॥
 रोचिः शोचिरुभे कजीवे प्रद्योतद्योत आतयः ॥३४॥
 कोष्णां क्वोष्णां मन्दोष्णां कंडुष्णां त्रिषु तद्रति ॥
 त्रिम्भं तीक्ष्णं स्वरं तदन्मृगतृष्णा मरीचिका ॥३५॥
 ॥ इति दिग्दर्शः ॥ ३ ॥

कालोऽद्विष्टोऽप्यनेहापि समयोऽप्यय पक्षानिः ।
 प्रतिपदद्वे इमे स्त्रीत्वे तदाद्यास्त्रिंशयो द्योः ॥ १ ॥
 षसो दिनाहनी वा तु लकीवे दिवसवासरो ॥
 प्रत्युषोऽहमुखं कल्पमुषः प्रत्युपसौ त्रयि ॥ २ ॥
 (वृष्टं विभातं द्वे लकीवे पुंसि गोसर्ग इष्यते)
 प्रभातं च १० दिनान्ते तु साय संध्या पितृप्रसूः ॥
 ११ प्राहणापराहणाभयाहनास्त्रिसं ध्यमय १२ शर्गरे ॥३॥
 निशा निशीयिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणाक्षणा क्षपा ॥

१ एकदश प्रमात्राप्रत्यय । २ त्रयं सूर्यप्रायाः ३ चतुष्टयं मोषदुष्टम् ।
 ४ प्रथमयुष्टम् । ५ द्वयं मृगवन्त्य ६ चत्वारि कालस्य । ७ द्वे प्रयत्निते ।
 ८ पञ्चदश दिवसस्य । ९ षट्कं प्रमात्रम् । १० चत्वारि दिनान्तम् । ११ प्राहणद्वय
 सम, हृता क्षिप्तं द्वेदम् । १२ द्वादश शर्गरे ।

विभावरीतमस्विन्या रजनी यामिनी तमो ॥ ४ ॥

१तमिसू तामसी २रात्रिर्ज्योत्स्ना चन्द्रिकयान्विता ॥

आगामिवर्तमानाहयुक्तायां निशि ३पक्षिणी ॥ ५ ॥

४गणरात्रं निशा वह्नयः ५प्रदोषो रजनीमुखम् ॥

६अर्धरात्रनिशोथौ द्वौ द्वौ ७यामप्रहरौ समौ ॥ ६ ॥

८ ९पर्वसंधिः प्रतिपत्पञ्चदशयोर्दन्तरम् ॥

१०पक्षान्तौ पञ्चदश्यौ द्वे ११पूर्णिमासी तु पूर्णिमा ॥ ७ ॥

कलाहीने सानुमतिः पूर्णं राका निशाकरै ॥

१२अमावास्या त्वमावस्या दर्शः सूर्येन्दुसङ्गमः ॥ ८ ॥

सा दृष्टेन्दुः १३सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला क्लृप्ता ॥

१४उपसर्गो ग्रहो राहुमस्ते त्विन्दौ च पूर्णि च ॥ ९ ॥

१५सोपत्पवे।पस्त्वौ १६दावग्न्युत्पात उपाहितः ॥

१ तमिरेति तमोयुक्तस्याः २ एवं प्रमायुक्तनिशायाः । ३ पूर्वपर दिनाम्नां रात्रौ ४ एवं रात्रिबमूदस्य । ५ द्वे रात्रिप्रारम्भस्य । ६ द्वे रात्रिमध्यस्य । ७ द्वे प्रहरौ । ८ प्रतिपत्पञ्चदशयोर्दन्तरं स सन्धिः पर्व इत्येकम् । ९ द्वे च पक्षान्ततिथ्योः । १० द्वे शुक्लपक्षान्ततिथ्योः । सा पूर्णिमा कलाहीने चन्द्रे सत्वनुमतिः । पूर्णं चन्द्रे दृष्टेति । ११ च शरिर कृष्णपक्षान्ततिथ्योः । १२ इन्दुकलायुक्ता अमा सिनीवाली नाम्नीनष्टेन्दुकला क्लृप्ता । १३ द्वे ग्रहणस्य । १४ राहुण्यस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य वा । १५ द्वे चन्द्रिहोपप्रवस्य ।

एकयोक्त्या 'पुष्यवन्तौ दिवाकरनिशाकतौ ॥ १० ॥
 'अष्टादश निमेषास्तु काण्डाः त्रिंशत् ताः कक्षा ॥
 तास्तु त्रिंशत्क्षणास्ते तु मुहूर्तो द्वादशस्त्रियाम् ॥ ११ ॥
 ते तु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्ते दश पञ्च च ॥
 पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभौ ॥ १२ ॥
 द्वौ द्वौ मार्गादिमासौ स्याद्वत्सरेयनं त्रिभिः ॥
 अयने द्वे गतिरुद्गच्छाङ्गस्य वत्सरेः ॥ १३ ॥
 समरात्रिन्दिवे काले 'विपुवद्विपुवं च तत् ॥
 (पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा ॥ १ ॥
 नाम्ना स पौषी माघाद्याश्चैवमेकापशापरैः) ॥
 'मार्गशीर्षे सहा मार्ग आग्रहायणिकश्च सः ॥ १४ ॥
 'पौषेतैषसहस्यौ द्वौ 'तपा माघेऽथ 'फाल्गुने ॥

१ पुष्यवन्तौ वदयमाणी सूखावन्तमर्षाः । २ अष्टादशनिमेषैः काण्डा त्रिंशत्काण्डभिः
 कक्षा, त्रिंशत्क्षणाभिः क्षणः. द्वादशभिः क्षणमुहूर्तः त्रिंशत्मुहूर्तैरहोरात्रः पञ्चदश-
 होरात्रः पक्षः शुक्लकृष्णमेवेति पक्षौ दिवा, उमान्नामेष्टेमासः द्वाभ्यां मार्गादिमा-
 सान्याम्, ऋतुः, त्रिभिर्ऋतुभिरेयनं तावत्सूर्यगतिमेषाद् दिवा । सूर्योदयगतिस-
 द्वावर्गं दक्षिणगतिस्तु दक्षिणायनम्, उमान्नां वत्सरेः ॥ ३ द्वे शुक्लपक्षिदिव्य । ४
 आचारि माघशीर्षम् । ५ शीर्षं पौषम् । ६ द्वे माघम् । ७ शीर्षं फाल्गुनम् ।

स्यात्तपस्यः फाल्गुनिकः 'स्याञ्चैत्रे चैत्रिको मधुः २५

'वैशाखे माधवो राधो ज्येष्ठे 'शुकः 'शुचिस्त्वयम् ॥

आषाढे 'श्रावणे तु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः ॥ १६ ॥

'स्युर्नभस्यप्रौष्ठपदं भाद्रभाद्रपदाः समाः ॥

'स्यादाश्विन इषोऽप्याश्वयुजोऽपि 'स्यात्तु कार्तिके १७

बाहूलोर्जो कार्तिकिको 'हेमन्तः १० शिशिरोऽस्त्रियाम् ॥

११ वसन्ते पुष्पसमयः सुरभिग्रीष्म १२ उष्मकः ॥ १८ ॥

निदाघ उष्णोपगम उष्ण उष्मानमस्तपः ॥

स्त्रियां प्रावृट् ११ स्त्रियां भृान्नवर्षा अथ ११ शरत्स्त्रियाम् ॥

१५ ऋतवः पुंसि मार्गादीनां युगैः क्रमात् ॥

१६ संवत्सरो वत्सरोऽब्दो दायनोऽस्त्री शरत्समाः ॥ २० ॥

१७ मासेन स्यादहोरात्रः पैत्रो वर्षेण देवतः ॥

१ श्रद्धे भैरवस्य । २ श्रीणि वकारस्य । ३ द्वे ज्येष्ठस्य । ४ द्वे आषाढस्य । ५ श्रीणि आषाढस्य । ६ अत्र्यादि-भाद्रपदस्य । ७ श्रीणि आश्विनस्य । अत्र्यादि कार्ति-
कस्य । ८ एवं हेमन्तस्य । ९ एवं शिशिरस्य । १० श्रीणि वसन्तस्य । ११ सप्तकं
श्रीकस्य । १२ द्वे वर्षेणोः । १३ एवं शरदः । १४ अमोः पञ्चमस्य मार्गशोर्षा
दिमासानां षडभिर्गुण्यः क्रमाद्भवन्ति । षट्कं संवत्सरस्य । १५ पूर्णा मासेन पैत्रोऽ-
होरात्रः, तत्र षडभिर्गुण्यो दिनं दृष्ट्वाऽहो रात्रिः । पूर्णा वर्षेण देवानामहोरात्रः,
तत्रोत्पद्यते दिनं दृष्ट्वाऽहो रात्रिः । देवा—

देवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मः कल्पो तु तौ नृणाम् ॥२१॥

मन्वन्तरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ॥

संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि ॥२२॥

असौ पङ्क पुमान् पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषम् ॥

कलुषं वृजिनैर्नोऽवमं हो दुस्तिदुष्कृतम् ॥ २३ ॥

स्याद्धर्ममस्त्रियां पुराय श्रेयसी सृष्टं वृषः ॥

मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ॥ २४ ॥

स्यादानन्दधुरानन्द शर्मशातसुखानि च ॥

श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम् ॥२५॥

भावुकं भविकं भयं कुशलं क्षेम मस्त्रियाम् ॥

शस्तं चाय त्रिषु द्वये पापं पुरायं सुखादि च ॥२६॥

मतल्लिका मवर्त्रिका प्रकारद्वमुद्धतल्लजौ ॥

प्रशस्तवाचकान्यमून्ययः शुभावहो विधिः ॥ २७ ॥

युगसहस्रे द्वेन सप्तषोडशोत्तरः । ये देवैः युगमस्य ते मनुष्याणां त्रिदशप्रत्यह
 काले । दिव्यानां युगानां वा गृह्यधिक सप्ततिः तन्मन्वन्तरम् । १ पञ्च प्रथमम् ।
 २ द्वादश पापम् । ३ पञ्चकं धर्मम् । ४ द्विदश धर्मम् । ५ द्वादश कन्दाननात्रय
 पापपुन्यसर्वा तथा पुनर्दिव्यदात्रिषु लिङ्गेषु । ६ अमूनि पञ्च उल्लेखवाचकानि ।
 एवं युगेत्यादकदेवम् ।

'देवं दिष्टं' भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिविधिः ॥
 ३ हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं^३ त्वादिकारणम् ॥२८॥
 'क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः' प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम् ॥
 विशेषः कालिकाऽत्रस्या^४ गुणाः 'सत्त्वं रजस्तमः' ॥२९॥
 'जन्तुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः' ॥
 प्राणी^५ तु चेतनो जन्मी जन्तुजन्तुशरीरिणः ॥३०॥
 १० जातिर्जातं च सामान्यं ११ व्यक्तिस्तु पृथगात्मता ॥
 १२ चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हन्मानसं मनः ॥३१॥
 ॥ इति कालवर्गः ॥४॥

११ बुद्धिर्मनोपा धिषणा धोः प्रज्ञा श्रेमुषी मतिः ॥
 प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतनाः ॥ १ ॥
 धीर्धीराणावती १२ मेधा १३ संकल्पः कर्म मानसम् ॥
 (१४ अवधानं समाधानं प्रणिधानं तथैव च ॥

१ पटुर्लक्षणकर्षणः । २ त्रयं हेतुमात्रस्य । ३ एकमुपादानकारणस्य । ४ प्रीणि
 आत्मनः । ५ द्वे सत्त्वादिगुणाऽऽख्यावत्त्वाया । ६ एकं बीजमादेः । ७ एते त्रयो
 गुणाः । ८ पटुर्लक्षणः । ९ पटुर्लक्षणः । १० त्रयं पटुवादिजाते । ११
 १२ पटुदिप्यकोः । १३ सत्त्वं मनसः । १४ चतुर्दश बुद्धेः । १५ एकं धारणाबुद्धेः ।
 १६ एकं मनो-अपादस्य । १७ त्रयं समाधावस्य ।

चित्ताभोगो १ मनस्कारश्चर्चा संख्या विचारणा ॥ २ ॥
 विमर्शो भावना चैव वासना च निगद्यते ॥ ३ ॥
 ४ अव्यहारस्तर्क ऊहो विचिकित्सा ५ तु संशयः ॥
 संदेहद्वापसौ चाय समौ ६ निर्णयनिश्चयो ॥ ३ ॥
 ७ मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता ८ व्यापादो द्रोहचिन्तनम् ॥
 समौ ९ सिद्धान्त गद्धान्तौ १० भ्रान्तिर्मिथ्यामतिभ्रमः ॥ ४ ॥
 ११ संविदाधूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रयसंश्रवाः ॥
 अङ्गीकारो १२ उपगमप्रतिश्रवसमाधयः ॥ ५ ॥
 १३ मोक्षेधीर्ज्ञानमन्यत्र १४ विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः ॥
 १५ मुक्तिः कैवल्यनिर्वाण श्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ॥ ६ ॥
 १६ मोक्षोऽपवर्गोऽयाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियाम् ॥
 रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च १७ विषया अमी ॥ ७ ॥

१ हे मनसः सुखादौ तत्परत्वस्य । २ त्रीणि प्रमाणैर्यप्युक्तस्य । ३ त्रीणि
 पूर्वानुभूताविस्मरणस्य । ४ अयं तर्कस्य । ५ चत्वारि संशयज्ञानस्य । ६ द्वे विषय
 ज्ञानस्य । ७ द्वे परलोको नास्तीत्यादिबुद्धेः । ८ द्वे परद्रोहचिन्तनस्य । ९ द्वे सिद्धान-
 त्तस्य । १० अयमयथार्थज्ञानस्य । ११ दृक्कर्मद्वीकारस्य । १२ एकं मोक्षमतेः । १३
 एकं शिल्पशास्त्रद्वेः । १४ अष्टकं मोक्षस्य । १५ अयमप्राप्तस्य । १६ पञ्चानामपि
 श्रेयस्य त्रीणिनामानि ।

गोचरा इन्द्रियार्थाश्च 'हृषीकं विषयीन्द्रियम् ॥
 'कर्मैन्द्रियं तु पाखादि मनोनेत्रादि धीन्द्रियम् ॥ ८ ॥
 'तुवास्तु कपायोऽस्त्री मधुरो लवणः कटुः ॥
 तिक्तोऽम्लश्च रसाः पुंसि तद्वस्तु षडमी त्रिषु ॥ ९ ॥
 विमर्दोत्थे 'परिमलो गन्धे जन मनोहरे ॥
 'आमोदः सोऽतिनिर्हारी वाच्यलिङ्गत्वमायुष्मात् ॥ १० ॥
 'समाकर्षी तु निर्हारी 'सुरभिर्घ्राणतर्पणः ॥
 इष्टगन्धः सुगन्धि स्यादामोदी 'मुखवासनः ॥ ११ ॥
 'पूतिगन्धिस्तु दुर्गन्धो 'विस्रं स्यादामगन्धियत् ॥
 शुक्लशुभ्रशुविश्वेतविशदश्येतपाण्डुराः ॥ १२ ॥
 अवदातः सितो गौरोऽव वृत्तो धवलोऽर्जुनः ॥

१ 'श्रीणीन्द्रियाणाम् । २ पायूरस्यादि कर्मैन्द्रियम् । ३ पायूरस्य पाणिपादौ
 बाधवेतीन्द्रियसंज्ञकः । तत्पुर्णं अ. कन्दशानक्यालापाधतत्क्रियाः ॥ इति । ४ मनोनेत्रादि
 धीन्द्रियम् । तस्यैव "मना कर्णभ्रूयानेत्रं रमना च त्वचा सह । नासिका चेति षट्
 तानि धीन्द्रियाणि वक्ष्यन्ते ॥ इति । ५ द्वे कटुवा इति स्वातन्त्र्यम् । अमी षट् रसा
 वक्ष्यन्ते । ६ एवं मधुरगन्धे । ७ एवं मत्स्यन्तप्रमाकर्षिमन्धे । ८ द्वे दूरेणातिरी
 गन्धस्य । ९ चत्वारि शोभनगन्धयुक्तस्य । १० द्वे तावदेः । ११ अलिष्टगन्धयुक्तस्य ।
 १२ एवमपङ्कमाग्रादिगन्धस्य । १३ षोडश नामानि शुक्लस्य ।

हरिणः पाण्डुरः ^१पाण्डुरीकपाण्डुस्तु धूसरः ॥ १३ ॥
^२कृष्णो नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः ॥
^३पीतो गौरो हस्त्रिमः ^४पालाशो हस्तिो हस्ति ॥ १४ ॥
^५रोहितो लोहितो रक्तः ^६शोणः काकनदच्छविः ॥
^७अव्यक्तरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु ^८पाटलः ॥ १५ ॥
^९श्यावः स्यात्कृष्णो ^{१०}अप्रचूमलौ कृष्णलोहिते ॥
^{११}कडारः कांपलः पिङ्गपिङ्गौ कद्रुपिङ्गलौ ॥ १६ ॥
^{१२}वित्रं किर्माकल्मापशबलैताश्च कर्बुरे ।
 गुणो ^{१३}शुक्लदयः पुंसि गुणिलिगास्तु तद्वति ॥ १७ ॥

इति धीवर्गः ।

^{१४}ब्राह्मी तु भारती भाषा गोवर्गव्राणी सरस्वती ॥
 व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः ॥ १ ॥

१ द्वे ईषद्वयस्य । २ सप्तर्षं नोस्यादिस्तवर्णस्य । ३ त्रयं पीटस्य । ४ त्रयं
 त्रितीयादिप्रगतवर्णस्य । ५ त्रयं रक्तवर्णस्य । ६ एतत्क्षोण्यसंख्यास्य वर्णस्य । ७
 एकमोपद्रववर्णस्य । ८ एकं श्वेतानिधरवर्णस्य । ९ द्वे धूसरावर्णस्य । १० त्रयं कृष्ण
 मिश्रलोहितवर्णस्य । ११ षट्कं पिङ्गलस्य । १२ षट्कं विविधवर्णस्य । १३ शुक्ल-
 दयः गुणमात्रे वर्तमानं अभिधेयवर्णस्य । १४ त्रयोदश वदनस्य नामानि ॥

१अपभ्रंशोऽपशब्दः स्याच्छास्त्रे २शब्दस्तु वाचकः ॥
 तिङ्मुखान्तचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्वता ॥ ७ ॥
 ३श्रुतिः स्त्री वेद अन्नायस्त्रयो ४धर्मस्तु तद्विधिः ॥
 स्त्रियाम्बसामयजुषी इति वेदास्त्रय ५स्त्रयी ॥ ३ ॥
 शिक्षेत्वादि श्रुतेरङ्गमोक्षाप्रणवौ ६समौ ॥
 ७इतिहासः पुरावृत्तमुदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः ॥ ४ ॥
 ८ग्रन्थोक्तिः ९दरादनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोः ॥
 १०आख्येयपिकोपलब्धार्था ११पुण्यं पञ्चलक्षणम् ॥५॥
 प्रचन्धकल्पना १२कथा १३प्रवहिलका प्रहेलिका ॥
 १४सृष्टिस्तु धर्मसंहिता १५समाहतिस्तु संग्रहः ॥ ६ ॥

१ एकमपशब्दस्य । २ एकं व्याकरणादौ वाचकस्य । ३ चत्वारि वेदस्य । ४ एकं, धर्मस्य । ५ एकं वेदत्रिकस्य । ६ एकं " शिक्षा कृतो व्याकरणं विद्वत् ज्योतिषा गतिः । छन्दो विधेति शिष्येण ब्रह्मो वेद उच्यते " इति वेदस्य त्रयस्य । ७ द्वे ओद्धारस्य । ८ द्वे इतिहासस्य । ९ उदात्तः अनुदात्तः, स्वरत्रयस्य । १० एका तर्कविद्यायाः । ११ एकमर्थसाधनस्य । १२ हयमनुमत्तार्थप्रतिपादनस्य । १३ एकं पुंल्लेखस्य । तद्वहिलं यथा " धर्मस्य प्रतीकमर्थस्यो भवन्तराष्ट्रि " । यद्वानुवर्तितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् " इति । १४ एकं कथायाः । १५ द्वयं यथा परे संदिश्यते साधारण्यमभिधानस्य । १६ एकं समाहतिरितिहासस्य । १७ एकं संग्रहस्य ।

१समस्या तु समासार्था १किंवदन्तो जनश्रुतिः ॥
 २वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वयः ॥७॥
 ३थास्याहो अभिधानं च नामवेयं च नाम च ॥
 ४हूतिराकारणाह्वानं ५संहतिर्वहुभिः कृता ॥ ८ ॥
 ६विवादाव्यवहारः स्यादुपन्यासस्तु वाङ्मुखम् ॥
 ७उपोद्घात उदाहारः ८शपनं शपयः पुमान् ॥ ९ ॥
 १०प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च ११प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥
 १२मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानमय १३मिथ्याभिर्शसनम् ॥१०॥
 १४अभिशापः १५श्लाघस्तुःशब्दः स्यादतुरागजः ॥
 १६यशः कीर्तिः समज्ञा च १७स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्भुतिः ११
 १८आप्ते ङितं द्विस्त्रिस्तु १९मुच्चैर्बुधं तु घोषणा ॥
 २०काबुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः १२

१ एक वचनम् । २ द्वे लोकावदाह्वयः । ३ वार्ता वार्ताप्यहोऽह्वय-
 कथनम् । ४ पटुर्कं नाम्नः । ५ प्रथमाह्वानम् । ६ एकं बहु कृपाया हृदयः । ७
 द्वे श्लेषशानादिभिर्भुतविधिवदाह्वयः । ८ द्वे वचनानाम् । ९ द्वे प्रश्नविद्वन्मयं
 चिन्तायः । १० द्वे शपयम् । ११ अयं प्रश्नम् । १२ द्वे प्रतिवचनम् । १३ द्वे
 मिथ्याभिरुक्तम् । १४ द्वे श्लेषशानादिभिर्भुतानाम् आशयम् । १५ एकं गुणानुगो-
 त्यम् । १६ अयं यशः । १७ वचनम् । १८ द्वे द्विस्त्रिस्तु । १९ द्वे द्विस्त्रिस्तु ।
 २० द्वे वचनम् । २१ द्वे शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः ।

- १ अवर्णाक्षेप निर्वाद परीवादापवादवत् ॥
 २ उपक्रोशो जुगुप्सु च कुत्सा निन्दा च गर्हणे ॥ १३ ॥
 ३ पारुष्यमतिवादः स्याद्भर्त्सनं त्वयकारगीः ॥
 ४ यः सनिन्द उपजम्भस्वत्र स्यात् परिभाषणम् ॥ १४ ॥
 ५ तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशा मैथुनं प्रति ॥
 ६ स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः ॥ १५ ॥
 ७ अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम् ॥
 ८ विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ १६ ॥
 ९ सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तुनिहन् ॥
 १० संदेशवाग्वाचिकं स्याद्वाग्भेदास्तु त्रिपूतरे ॥ १७ ॥

१ इय निगमा ॥ २ द्वे विदुश्चापणस्य । ३ एकमपकारायंक्रममापणस्य ।

४ एकं निर्दासुक्षेपापणस्य । ५ एवं परस्त्रीपुण्यमयोगनिमित्तेन जातान्मोघस्य ।

६ द्वे अगोच्यनवीधनपूर्वकमापणस्य । ७ एकमनर्थकवचनस्य । ८ द्वे बहुतो

मापस्य । ९ द्वे रोदनपूर्वक मापणस्य । १० परस्परविहृद्भाषणस्य । ११ एकम

अन्वोन्वमापणस्य । १२ द्वे सुमाधितस्य । १३ द्वे गोपन- कारितचनस्य ।

१४ चोय मासोपाययोगी २ शापा क्रोधां दुरेषणा । अश्ली ३ चादु चद्वृत्ताप्राप्तेष्व

मिथ्यादिवाचनम् । इत आत्मने प्रश्नस्य त्रीणि शापवचनस्यनर्थप्रवेष्ट्या, अनृत

मापणस्य १४ द्वे दूतवाचनं दिश्यमानवचनस्य ।

१रुशती वागकल्याणी स्यात् १कल्या लु शुभात्मिका ॥

अत्यथ १मधुरं १सान्त्वं १सङ्गतं हृदयङ्गमम् ॥ १८ ॥

१निष्ठुरं पुरुषं १ग्राम्यमश्लीलं १सूनृतं प्रिये ॥

१सत्येऽथसंकुलकिलष्टे परस्परपगाहते ॥ १९ ॥

लु १तवर्षापदं १ग्रस्तुं १निस्तं त्वरितोदिनम् ॥

१ग्रम्बूकृतं सनिष्ठीव १मवद्धं स्यादनर्थकम् ॥ २० ॥

१अनक्षरमवाच्यं स्यात् १दाहृतं लु मृपार्थकम् ॥

(१ १सोत्तुराकृतं लु सोत्प्राप्तं १भणितं रतिकूजितम् ॥

१श्राव्यंहृद्यं मनोहारि विस्पष्टं प्रकटोदितम् ॥ १ ॥)

अथ १म्लिष्टमविस्पष्ट १विनयं त्वनृतं वचः ॥ २१ ॥

१सत्यं तथ्यमृतं सम्यगमृनि त्रिषु तद्वति ॥

- १ एवं अकल्याण्या वाचः । २ एकमशुभात्मिकाया वाचः । ३ एकमअव-
तमधुरम् । ४ द्वे सम्बद्धवचनस्य । ५ द्वे कर्षणवचनस्य । ६ द्वे अश्लीलवच-
नस्य । ७ एकं प्रियवचनम् । ८ द्वे पूर्वापर विरुद्धवचनस्य । ९ एकमसम्बु-
द्धोपादितम् वचनम् । १० एवं त्वरितोच्चारितम् । ११ एवं शीलायुक्तमाह-
ृतम् । १२ एकम् अवर्णनं भाषणम् । १३ द्वे वस्तुमन्दस्य वचनम् । १४ एकम्
अत्यन्तामृतार्थं कस्य । १५ द्वे सोपहासवचनस्य । १६ द्वे रतिसमयकृतम्
[७ पञ्च हृष्टवचनम् । १७ द्वे अव्यक्तवचनम् । १८ एकमनृतवचनम्
२० भावार्थं सत्यम्

शब्दे निनादनिनदध्वनिध्वानखस्वनाः ॥ २२ ॥

स्वाननिर्घोषनिर्हानादनिस्वाननिस्वनाः ॥

आसारावसंरावविरोवा अथ 'मर्मरः' ॥ २३ ॥

स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु 'शिञ्जितम्' ॥

'निक्वाणा' निक्वणः क्वाण क्वणः क्वणनमित्यपि ॥ २४ ॥

वीणायाः क्वणिते प्रादेः प्रक्वाणप्रक्वणादयाः ॥

'कालाहलः' कलकलस्तिरश्चां 'वाशितं' रुतम् ॥ २५ ॥

स्त्रां 'प्रतिश्रुत्प्रतिध्वाने' 'गीतं' गानमिमे समे ॥

इति शब्दादिवर्गः ॥ ६ ॥

'निषाद' र्पभंगान्धारपङ्कजमध्यमधैवताः ॥

पञ्चमश्चेत्यभी सप्त तन्त्रीकसोत्थिताः स्वराः ॥ १ ॥

'काकली' तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ॥

'कलो' 'मन्द्रस्तु' गम्भीरे 'तारो'ऽत्युच्चैस्त्रयंस्त्रिषु ॥ २ ॥

१ सप्तमश्च शब्दमाश्रयः । २ एकं मध्यपर्णानां शब्दस्य । ३ एवं मधुराक्षीनां शब्दस्य । ४ पञ्च वीणादिनादस्य । ५ द्वे बहुवचनस्य शब्दस्य । ६ एवं पक्षिणा-
दस्य । ७ द्वे प्रतिशब्दस्य । ८ द्वे गायनस्य । ९ इमे सप्त तन्त्रीभ्यः । १० अत्युच्चो-
त्थिताः स्वराः पञ्च रीति मधुरास्तु गानो नर्दन्ति चार्थमम् । अत्रात्रिकी वगन्वारं
क्रौञ्चानदति गन्धमम् ॥ पुत्रं सप्तारणे काले कोष्ठो रीति पञ्चमम् । अश्वस्तु
धैवतं रीति निषादं रीति पुञ्जः । १० एकं सूक्ष्मशब्दस्य । ११ एकं श्रुतिपुला-
व्यप'शस्य । १२ एकं गम्भीरध्वनेः । १३ एकं अत्युच्चध्वनेः ।

१ समन्वितलयस्त्वेक तालो २ वीणा तु कलत्रकी ।
 विपञ्ची सा तु तन्त्रोभिः सप्तभिः परिशिदिनी ॥ ३ ॥
 ३ ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुजादिकम् ।
 वंशादिकं तु ४ सुपिरं कांक्ष्यतालोदिकं ५ वनम् ॥ ४ ॥
 ६ चतुर्विधमिदं वाद्यं ७ वादित्रातोद्यनाभकम् ।
 ८ मृदङ्गा मुरजा भेदा ९ स्तवङ्क्यालिङ्गयो र्वकास्त्रयः ॥ ५ ॥
 १० स्याद्यशः पट्टहो ढका ११ भेर्यामानकदुन्दभी ।
 १२ आनकः पट्टहोऽस्त्री १३ स्यात्केरणो वीणादिवादनम् ॥ ६ ॥
 वीणादण्डः १४ प्रवालः १५ स्यात्ककुभस्तु प्रसेवकः ।
 १६ कौलम्बकस्तु कायोऽस्या १७ उपनाहो निबन्धनम् ॥ ७ ॥

१ एकं सम्पुनगतगीतादिताम्यस्य । २ अथ वीणायाः । ३ एकं वीणादि
 वाद्यस्य । ४ एकं मृदङ्गादिवाद्यस्य । ५ एकं वंशादिवाद्यस्य । ६ एकं काल-
 तालोदिवाद्यस्य । ७ एकं तन्त्रादिकचतुर्विधवाद्यस्य । ८ द्वेमृदङ्गस्य । ९ एतन्मयो
 मृदङ्गभेदाः । १० द्वेढकायाः । ११ द्वेदुन्दुभेः । १२ द्वेपट्टहस्य । १३ एकं
 वीणावादनवतुषाङ्गविवाद्यस्य । १४ एकं वीणादण्डस्य । १५ द्वे वीणावाद्यनाम्नस्य ।
 १६ एकं वीणाया दण्डादिधनुशस्य । १७ एकं वीणाग्रन्ते तन्त्रोभिः पञ्चभिः ।

वाद्यप्रभेदा 'ढमरुमढ्ढुढिण्डिम भर्भराः ।

मर्दलः पणवोऽन्ये च 'नर्तकोलासिके समे ॥ ८ ॥

विलम्बितं द्रुतं मध्यं 'तत्त्वमोघो घनं क्रमात् ।

'तालःकालक्रियामानं'लयः साम्यमथास्त्रियाम् ॥९॥

'ताराढवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने ।

'तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् ॥ १० ॥

'भ्रकुंसश्च भ्रुकुंसश्च भ्रुकुंसश्चेति नर्तके ।

'स्त्रीवेषधारी पुरुषो नाट्योक्तो 'गणिकाज्जुका ॥११॥

भगिनीपति'राबुक्तो 'भावो'विद्वानथाबुक्तः ।

जनके युवराजस्तु 'कुमरो भर्तृदारकः ॥ १२ ॥

'राजां भट्टारको देवस्तत्पुता 'भर्तृदारिका ।

'देवो कृताभिपेकायामितरास्व तु 'भट्टिनो ॥ १३ ॥

१ एतद्विधेयः । २ द्वेन-कया । ३ करचरणादेहतविलम्बितद्रुत
मध्यानां मृदुदिक्षानां यथासंख्यं तत्त्वं साधं घनमित्येकम् । ४ एवं कालक्रियानिय
महेतोः । ५ एवं गीतावाद्यरादादिन्यासानां क्रिया कालप्राम्यस्य । ६ यदर्हं नृत्यस्य ।
७ द्वे नृत्यगीतवाद्यसंघस्य । ८ त्रयं स्त्रीवेषधारितं तस्य । ९ अयमधिकारः । १० एकं
गणिकाया । ११ एकं भगिनीपतेः । १२ एवं विदुषः । १३ एकं जनकस्य । १४
द्रव्ययुग्मं तस्य । १५ द्वयं राज्ञः । १६ एकं देवोपास्यं राशीषु ।

१ अबहारायमवयोक्तौ राजश्यालस्तु १ शप्ट्रियः ।
 २ श्रम्वा ३ माताऽयवाला स्या ४ द्रासुगर्गस्तुमासिपः ॥ १४ ॥
 ५ अत्तिका भगिनी व्येष्टा ६ निष्ठानिर्वहणे समे ।
 ७ हराडे हज्जे हलाहाने नोवां चेशो सखो प्रति ॥ १५ ॥
 ८ अङ्गहारोऽङ्गविशेषो ९ व्यञ्जकाग्निगौ समौ ।
 निर्वृत्ते त्वङ्गसत्त्वाभ्यां द्वे १० त्रिष्वङ्गिकसात्त्विके ॥ १६ ॥
 ११ शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यमयानकाः ।
 बीभत्सरौद्रौ च रसाः १२ शृङ्गारः शुचिरुज्ज्वलः ॥ १७ ॥
 १३ उत्साहवर्धनो वीरः १४ कारुण्यं करुणा घृणा ।
 कृपा दयानुऽकम्पा स्यादुक्ताश्रेऽप्ययो १५ हसः १६ ॥
 हासो हास्यं च १७ बीभत्सं विरुतं त्रिष्विदं द्वयम् ।
 १८ विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रपथ्यथ १९ भैरवम् ॥ १८ ॥

१ द्वे बायाद्योम्यत्राङ्गपदिविशेषोऽङ्गिके । २ एवं राजश्यालस्तु । ३ द्वे-
 मनुः । ४ द्वे कुमार्गः । ५ द्वे आवेस ६ द्वे व्येष्टमग्निसाः । ७ द्वे नाटक
 पञ्चमसन्धेः । ८ नोवादिनिवृत्तानाह्वाने हज्जे इत्यादि यमकनम् । ९ द्वे व्य-
 विशेषस्य । १० द्वे ह्यङ्गाश्विभर्तृनामावप्रकाशकस्य अङ्गनाम्नःकरणेन च कर्माणि
 यथासंख्यम् । ११ एतद्व्यो रसाः । १२ अदम्यगारस्य । १३ द्वे वीरस्य । १४
 समर्प कदम्बस्य १५ अर्थहास्य । १६ द्वे शोभस्य । १७ चत्वारि अद्भुतस्य ।
 १८ नरर्क्ष मयानस्य ।

१पश्चात्तापोऽनुतापश्च विप्रतीसार इत्यपि ॥ २५ ॥
 २कोपक्रोधामर्षरोषप्रतिघा रूक्नु धौ स्त्रियौ ।
 शुचौ तु चरिते ३शूल ४मुन्मादश्चित्तविभ्रमः ॥ २६ ॥
 ५प्रेमा ना प्रियता हार्दं प्रेम स्नेहोऽय ६दाहदम् ।
 इच्छा काङ्क्षास्पृहेहातृत्वाञ्छा लिप्सा मनोरथः ॥ २७ ॥
 कामोऽभिलाषस्तर्पश्चसोऽत्यर्थ ७लालसा द्वयोः ।
 ८उपाधिर्ना धर्मचिन्ता ९पुंस्याधिर्मानसो व्यथा ॥ २८ ॥
 १०स्याचिन्ता स्मृतिगव्यान् ११मुत्कण्ठोत्कलिकं समे ।
 १२वत्साहोऽव्यवसायः १३स्यात्सर्वीर्यमतिशक्तिमाक् ॥ २९ ॥
 १४कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्मकैतवे ।
 कुसृतिर्निकृतिः शाठ्यं १५प्रमादोऽनवधानता ॥ ३० ॥
 १६कौतूहलं कौतुकं च कुतुं कं च कुतूहलम् ।

१ त्रयं पश्चात्तापस्य । २ सप्त क्रोधस्य । ३ एकं शूलचरणस्य । ४ द्वे चेतोऽ-
 नवस्थिते । ५ पञ्च प्रेरणः । ६ दाहदम्भमभिलाषस्य । ७ एकं महातर्पस्य । ८ द्वे
 धर्मचिन्तनस्य । ९ द्वे मनः पीडायाः । १० त्रयं व्यसनस्य । ११ द्वे उत्कण्ठायाः । १२
 द्वे वत्साहस्य । १३ एकं सातिष्ठयश्चापि वीर्यस्य । १४ नव शाठ्यस्य । १५ द्वे प्रमादस्य ।
 १६ चत्वारि कौतुकस्य ॥

स्त्रीणां विलासविव्वाकविभ्रमा ललितं तथा ॥३१॥

हेला लीलेत्यमीहावाः क्रियाः शृंगारभावजाः ।

१ द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च नर्म च ॥ ३२ ॥

२ व्याजोऽपदेशो लक्ष्यं च ३ क्रीडा खेला च कूर्दनम् ।

४ धर्मो निदाघः स्वेदः स्यात्प्रलयो नष्टचेष्टता ॥३३॥

५ अवहित्याऽकास्तुतिः समौ संवेगसंभ्रमौ ।

स्यादा ६ च्छुरितिकं हासः सोत्प्रासः समनाक् ७ स्मितम् ॥३४॥

मध्यमः स्यात् ८ द्विहसितं ९ रोमाञ्चो रोमहर्षणम् ।

१० कन्दितं रुदितं क्रुष्टं ११ जुम्भस्तु त्रिषु जुम्भणम् ॥३५॥

१२ विप्रलम्भो विसंवादो १३ रिङ्गणं स्खलनं समे ।

१४ स्यान्निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि ॥ ३६ ॥

१ अमो ण्टू गृह्णारखणमुदभूता हावा उच्यन्ते । २ पटू क्रीडायाः । ३ अयं स्वस्वाच्छादनस्य । ४ अयं गाल्पलया । ५ अयं शब्दस्य । ६ द्वे चेष्टानाश्रय । ७ द्वे स्तम्भगोनस्य । ८ द्वे हर्षादिना कर्मासु स्वरणस्य । ९ एकं साभिप्रायहासस्य । १० एकं किञ्चिन्तानिप्रायहासस्य । ११ एकं मध्यमाभिप्रायहासस्य ॥ १२ द्वे रोमोद्भूतस्य । १३ त्रीणि रुदितस्य । १४ द्वे जिमाईदित्यातायाः । १५ द्वे वक्ष्यमायुक्तं भाषणस्य । १६ द्वे लघमादिष्वनस्य । १७ अचर्क निप्राया ।

१तन्द्री प्रमीला २भ्रुकुटिर्भ्रुकुटिर्भ्रुकुटिः स्त्रियाम् ।

३अदृष्टिः स्यादसौम्येऽक्षि ४संसिद्धिप्रकृती त्विमे ॥३७॥

स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाथ ५प्रेषथुः ।

कम्पोऽथ ६क्षणा उद्धर्पो मह उद्धव उत्सवः ॥ ३८ ॥

॥ इति नाट्यवर्गः ॥

७अधोभुवनपातालं चलिसञ्ज्ञ रसातलम् ।

नागलोकोऽय ८कुशरं सुपिरं विवरं विलम् ॥ १ ॥

द्विद्रं निर्व्ययनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा सुषिः ।

९गर्तावदौ भुविश्वभ्रे सान्ध्रे १०सुपिरं त्रिषु ॥ २ ॥

११अन्धकारोऽस्त्रियां चान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः ।

चान्ते गाढे १२ऽन्धतमसं क्षीणे १३ऽवतमसं तमः ॥ ३ ॥

विष्वक् १४सन्तमस १५नागाः काद्रवेयास्तदीश्वराः ।

१६श्रेयोऽनन्तो १७वासुकिस्तु सर्पराजोऽय १८गोनसे ४

१ द्वे निद्रायन्तालस्य । २ श्रयं क्रोधादिप्रवृत्तिभूतकृतायाः । ३ एकं परोपच-
क्षुषि । ४ पञ्च स्वभावम् । ५ द्वे कुरस्य ६ पञ्च दन्तवयम् । ७ पञ्च पातालस्य
। ८ एकादश डिद्रनाश्रय । ९ द्वे मूषग्रम् । १० एकं रन्ध्रयुक्ते बभ्रुनि । ११ पञ्च
अन्धकारस्य । १२ एकमन्धतमस्य । १३ एकं क्षीणान्धकारस्य । १४ एकं वि-
ष्वापिनोऽन्धकारस्य । १५ द्वे नागनाम् । १६ द्वे नागान्वात्मिनः । १७ द्वे नागा-
नस्य । १८ द्वे पाण्डव इति

तिलित्सः स्यादजगरे शयुर्वाहस इत्युभौ ।

अथलगर्दो जलव्यालः समौ राजिलङ्गुराडुभौ ॥ ५ ॥

मालुधानो मानुलाहिर्निर्मुक्तो मुक्तकञ्चुकः ।

सर्पः पदाकृर्भुजगो भुजंगोऽहिर्भुजंगमः ॥ ६ ॥

आशीविषो विषाश्वकी व्यालः सरीसृपः ।

कुण्डली गूढपाचक्षुःश्रवाः कर्कोदरः फणी ॥ ७ ॥

दर्वीकरो दीर्घपृष्ठो दन्दशूको विलेशयः ।

उरगः पन्नगो भोगी जिहगः पवनाशनः ॥ ८ ॥

(लेलिहानो द्विरसनो गोवर्णः कञ्चुकी तथा ।

कुम्भीनसः फणधरो हर्गिर्भोगधरस्तथा ॥ ९ ॥

अहेः शगीरं भोगः स्यादाशीप्यहिदंष्ट्रिका ।)

त्रिष्वाहेयं विपास्थ्यादि स्फटायां तु फणाद्वयोः ।

समौ कञ्चुकनिर्मोक्तौ श्वेदस्तु गारलं विषम् ॥ १० ॥

प्रतिशब्दः । १ अयमवयवस्य । २ द्वेऽवयवस्य । ३ द्वेऽवयवस्य । ४ द्वे
 कञ्चुकारवयवस्य । ५ द्वेऽवयवस्य । ६ पञ्चविधतावयवस्य । ७ लेलिहा
 नपृष्ठो पवनाशनः । ८ एकं गवर्णस्य । ९ द्वेऽवयवस्य । १० एकं मदिमवदि
 मवयवस्य । ११ द्वेऽवयवस्य । १२ द्वेऽवयवस्य । १३ अयं विषयमात्रस्य ।

पुंसि क्लीवे च ^१काकोलकालकूटहलाहलाः ।

सौराष्ट्रिकः शौलिकेकेयो ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ १० ॥

दारुदो वत्सनाभश्च विषमेदा अमी नव ।

^२विषवेद्यौ जाङ्गलिके ^३अ्यालग्राह्यहितुण्डिकः ॥ ११ ॥

॥ इति पातालभोगिवर्गः ॥ ८ ॥

^४स्यान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम् ।

तद्भेदा ^५स्तपनावीचिमहारौखरौवाः ॥ १ ॥

संघातः कालसूत्रं चेत्याद्याः सत्वास्तु नारकाः ।

^६प्रेता ^७वैतरणीसिन्धुः स्यादलङ्गीस्तु ^८निम्ब^९तिः ॥ २ ॥

^{१०}विष्टिराजूः ^{११}कारणा तु यातना तीव्रवेदना ।

^{१२}पीडा वाधा व्यया दुःखमामनस्यं प्रमूतिजम् ॥ ३ ॥

स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलं त्रिष्वेषां भेद्यगामि यत् ।

॥ इति नरकवर्गः ॥ ९ ॥

^{१३}समुद्रोऽब्धिरकूपारः पारावारः सस्तिपतिः ।

उदन्वानुदधिः सिन्धुः सरस्वान् सागरोऽर्णवः ॥ १ ॥

१ यानी नव स्थावर विषमेदाः । २ द्वे विषहारवेद्यम् । ३ द्वे ग्राह्यौति प्रविष्टस्य । ४ अन्वारि नरकस्य । ५ नरकभेदस्य । ६ एकं नरकमवाप्तं प्राप्तिनाम् । ७ एकं वैतरण्याः । ८ एकं नारक्यलक्ष्यम् । ९ द्वे नरकेऽर्णवभेदस्य । १० त्रयं नारकीयायाः । ११ नव दुःखस्य । १२ पञ्चदश अनुदस्य ।

रत्नाकरो जलनिधिर्यादः पतिरपाम्पतिः ।
 तस्य प्रभेदाः 'क्षीरोदे लवणोदस्तथापरे ॥ २ ॥
 'आपः स्त्री मृन्नि चार्वारि सलिलं कमलं जलम् ।
 पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम् ॥ ३ ॥
 कवन्धमुदकं पायः पुष्करं सर्वतोमुखम् ।
 श्रम्भोऽर्णस्तोयपानीयनीरक्षीरान्बुशम्बलम् ॥ ४ ॥
 मेघपुष्पं घनरसस्त्रिषु द्वे 'आप्यममयम् ।
 'भङ्गस्तरङ्ग ऊर्ध्विर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु ॥ ५ ॥
 'महत्सल्लोलकल्लोलौ स्यादावर्तौ 'भ्रमसां भ्रमः ।
 'पृषन्ति बिन्दुपृषताः पुमांसो विप्रपः स्त्रियाम् ॥ ६ ॥
 'चक्राणि पुटभेदाः स्युर्ध्रमाश्च जलनिर्गमाः ।
 'कूलं रोधश्च तीरञ्च प्रतीरञ्च तटं त्रिषु ॥
 'पारावारं पारार्वावी तीरे 'पात्रं तदन्तरम् ॥
 'द्वीपोऽस्त्रिया 'भन्तरीपं यदन्तेर्वारिणास्तटम् ॥ ६ ॥

१ क्षीरोदलवणोदरपुदयोरुदयोदयदुस्वदुता इति समुद्रोदस्य । २ सप्तारि-
 षिर्गोदस्य । ३ द्वे लवणोदस्य । ४ चार्वारि बह्वर्थाः । ५ इयं मत्स्युर्दिषु । ६ एकं
 भ्रमसां मङ्गलकारप्रमाणम् । ७ चम्बारि जलविन्दुनाम । ८ चार्वारि चक्रकारेण
 जलाऽधोदानस्य । ९ पृषन् लस्य । १० यथातन्मन्त्रे पारदरतीरयो । ११ एकं
 तटमप्यतिप्रकाशस्य । १२ द्वात्रिंशति वयातस्य ।

तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयम् ।

निषद्रस्तु जम्बालः पङ्क्तोऽस्यो शादकर्दमौ ॥ ९ ॥

जलोच्छासाः परीवाहाः कृपकास्तु विदोरकाः ।

नाव्यंत्रिलिङ्गनौतार्ये स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिः ॥ १० ॥

उडुपं तु प्लवः कालः स्रोतोऽम्बुसरणं स्वतः ।

आस्तरस्तरपरयं स्यादद्रोणीः काष्ठाभ्रुवाहिनी ॥ ११ ॥

सांयात्रिकः पोतवणिक्कर्णधारस्तु नाविकः ।

नियामकाः पोतवाहाः कृपको गुणवृत्तकः ॥ १२ ॥

नौकादरहः क्षेपणी स्यादस्त्रिं केनिपातकः ।

अग्निः स्त्रीकाष्ठकुदालः सेकपात्रंतुसेवनम् ॥ १३ ॥

कलीवेऽर्धनाव नावो र्ध्वेऽतीतेनौकेऽतिष्ठ त्रिष्ठ ।

त्रिष्वागाधा त्रसन्नोऽञ्जुः कलुषोऽनञ्जु आविलः ॥ १४ ॥

१ एवं ताप्यनगमनोत्थय २ द्वे प्रवृद्धकस्य निर्गमस्य ३ पञ्चकर्दमस्य ।

४ इयं निर्गममार्गो, प्रवृद्धं जलं परिवहति तेषाम् । ५ द्वयं शुक्लवर्णादी नूतजलार्थं
गतीनाम् । ६ एवं नावा तद्विषये जलादी । ७ त्रयं नीकायाः । ८ त्रयमस्त्रिंकायाः

९ एवं वतोत्तरपरस्य १० द्वे मन्त्रितारणे देवमूलस्य । ११ एवं भोगीतिग्यातस्य

१२ तस्यराष्ट्रिग्यातस्य । १३ द्वेनाविकस्य । १४ कृपकान्वादिभिरुत्तराणाम् ।

१५ द्वे वनस्यमण्डपस्यनद्यास्य । १६ द्वे वना इति व्यातस्य । १७ द्वे वृक्षाणु

इति व्यातस्य । १८ द्वेकाष्ठस्य । १९ द्वेवतोऽर्धनौकास्य । २० एवं नी-

काया । २१ एतन्नाथमतिक्रान्तमनुस्य २२ । द्वेविर्दस्य । २३ त्रयं जलमित्रस्य

- १निम्नं गभीरं गम्भीर २मुत्तानं तद्विपर्यये ।
 ३अगाधमनलस्पर्शं ४कैवर्ते दाशधीवर्गौ ॥ १५ ॥
 ५आनायः पुंसि जालं ६स्यान्वदणसूत्रं पवित्रकम् ।
 ७मत्स्याधानी कुवेषणी स्याद्रुद्धिशं मत्स्यवेधनम् ॥ १६ ॥
 ८पृथुरोमा भूपो मत्स्यौ मीनो वैसारिणोऽण्डजः ॥
 ९विसारः शकुली चाय १०गंडकः शकुलार्भकः ॥ १७ ॥
 ११सहस्रदंष्ट्रः पाठीन १२उलूपी शिशुकः समौ ॥
 १३नलमीनश्चिर्चलिचमः १४प्रोष्ठी लुशफरी द्वयोः ॥ १८ ॥
 १५दुद्राण्डमत्स्यसंघातः १६पोताधानमयो १७भूपाः ॥
 १८रोहितो मदगुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमिः ॥ १९ ॥
 १९तिमिङ्गिलादयश्चाय २०यादांसि जलजन्तवः ।
 २१तद्देदाः शिशुमारोदशङ्खो मकरादयः ॥ २० ॥

- १ नीचं गम्भीरम् । २ एवं गम्भीरादितरस्मिन् । ३ दैर्घ्यवन्तं गम्भीरम् ।
 ४ प्रयं धीवरम् । ५ देवात्स्य । ६ देव-सूत्रवत्स्य ७ दैर्घ्यवन्तं मत्स्यकटि-
 कृत्वा । ८ दृष्टव्य इत्यतः । ९ अर्धमत्स्यम् । १० देव इति प्रसिद्धमत्स्यम् ।
 ११ देवदुर्दण्डस्यम् । १२ देवशिशुनामकारमात्स्यम् । १३ देववेषा इति प्रसिद्धम् ।
 १४ देवदंष्ट्री इति व्यातस्य । १५ एवं दुद्राण्डं तं अण्डमत्स्यमव तेषां । संघातस्य ।
 १६ अन्तरमत्स्यवर्गो वाच्यते ननु पयोवा । १७ देवभूपा इति । १८ मत्स्य-
 म्पूरा इति ।

१ स्यात्कुलीरः कर्कटकः १ कूर्मे कमठकच्छपौ ।

२ ग्राहोऽवहारो २ नक्रस्तु कुम्भीरोऽय ३ महोलता ॥ २१ ॥

गण्डपदः किञ्चुलके ४ निहाका गोधिका समे ॥

५ रक्तपातु जलोकायां स्त्रियां भृमि जलौकसः ॥ २२ ॥

६ सुक्तास्फोटः स्त्रियां शुक्तिः ७ शंसः स्यात्कम्बुस्त्रियौ ।

८ ध्रुवशङ्खाः शङ्खनखाः ९ शम्बूका जलशुक्तयः २३

भेके १० मण्डकवर्षाभृशालूरप्लवददुराः ॥

शिली ११ गरुडपदी भेकी १२ वर्षाम्बा १३ कमठीडुलिः २४

मदगुरस्य प्रिया १४ शृंगी १५ दुर्नामा दीर्घकोशिका ॥

१६ जलाशयो जलाधारस्तत्रागाधजलो १७ हृदः ॥ २५ ॥

१८ आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये ॥ २६ ॥

१९ पुंस्येवा २० ऽन्धुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा ॥ २६ ॥

२१ नेमिस्त्रिकास्य २२ वीनाढो मुखवन्धनमस्य यत् ॥

१ इमे खेत्तवा इति श्वातस्य । २ श्रीणि कच्छपम् । ३ इमे पाहस्य ४ इमे क्षत्र
इति श्वातस्य । ५ श्रीणि कञ्जु इति श्वातस्य । ६ इमे जलगोधिकायाः । ७ श्रीणि-
भृमि इति श्वातस्य । ८ इमे शुक्तित्रयाः । ९ इमे शम्बूका । १० इमे सुस्मशद्धानाम् ।
११ इमे जलशुक्तीनाम् । १२ इमे मण्डकवर्षा । १३ इमे शम्बूका । १४ इमे
क्षेत्राः । १५ इमे कूर्माः । १६ इमे मदगुरास्यमन्त्रिण्याः । १७ इमे
जलोकास्यजलचरम् । १८ इमे तडागादीनाम् । १९ इमे कूपवन्धनम् । २० इमे
क्षेत्राः । २१ इमे वीनाढो । २२ इमे मुखवन्धनम् । २३ इमे मुखवन्धनम् ।

१ पुष्करिण्यां तु स्वातं स्याद^१ स्वातं देवस्वातकम् ॥ २७ ॥
 २ पद्माकरस्तडागोऽस्रो कासारः सरसी मरः ॥
 ३ वेशन्तः पल्वलं चाल्पसरो धापी तु दीर्घिका ॥ २८ ॥
 ४ खेयं तु ५ परिखाधास्त्वम्भसां यत्र धारणम् ॥
 ६ स्यादालवालमावालमावापोऽथ नदी सरित् ॥ २९ ॥
 तर्ङ्गिणी शैवलिनी तटिनी हादिनी धुनी ॥
 स्रोतस्वती क्षीपवती स्रवन्ती नित्रगापगा ॥ ३० ॥
 (१ कूलङ्क्या निर्भरिणी रोधोवका सरस्वती)
 १ गंगा विष्णुपदी जह्नुननया सुरनिम्नगा ।
 भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता भीष्मसूरपि ॥ ३१ ॥
 १२ कालिन्दी सूर्यतनया यमुना शमन स्वप्ता ॥
 १३ रेवा तु नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका ॥ ३२ ॥
 १४ कस्तोयासदानोरा १५ बाहुदा सैतवाहिनी ॥

१ द्वे पुष्करिण्या । २ द्वे अहनिमयातस्य । ३ पञ्च तडागतस्य । ४ प्राण्यल्प-
 सरसः । ५ द्वे अरशोष्णगपिकायाः । ६ चर इति द्वातस्य । ७ एवं धरण इति
 द्वातस्य । ८ त्रीणि वृक्षादिमूले अल धारणार्थं वेष्टितस्य । ९ द्वादश नदी । १०
 एतानि च धारि मयाः । ११ अष्टौ भागीरथ्या १२ चत्वारि यमुनायाः । १३
 चत्वारि नर्मदायाः । १४ द्वे गोरीविवादक्यादानोदकाजालय । १५ द्वे कर्तवीर्या
 वधारितायाः ।

१ शतद्रुस्तु शुतुद्रिः २ स्याद्विपाशा तु विपाट् स्त्रियाम् ३ ३
 ४ शोणो हिरण्यवाहः स्यात्कुल्याल्पा कृत्रिमा सरित् ।
 ५ शरावती वेत्रवती चन्द्रभागा सरस्वती ॥ ३४ ॥
 कावेरी सरितोऽन्याश्च ६ समेदः सिन्धुसङ्गमः ।
 ७ द्वयोः ८ प्रणाली पयसः पदव्यां त्रिषु तूत्तरौ ॥ ४५ ॥
 देविकायां सारव्यां च ९ भवेशविकसारवौ ।
 १० सौगन्धिकं तु कल्हारं ११ हल्लकं रक्तसंव्यकम् ॥ ३६ ॥
 १२ स्यादुत्पलं कुवलयमथ १३ नीलाम्बुजन्म च ।
 इन्दीवरं च नीलेऽस्मिन्सिते १४ कुमुदकैरवे ॥ ३७ ॥
 १५ शालूकमेषां कन्दः १६ स्याद्धारिणी तु कुम्भिका ।
 १७ जलनाली तु शैवालं शैवलोऽय १८ कुमुदनी ॥ ३८ ॥
 कुमुदिन्यां १९ नलिन्यां तु विसिनीशशिनीमुखाः ।
 वापुंसि २० पद्मं नलिनमरविन्दं महोत्पलम् ॥ ३९ ॥

१ द्वे शतद्राः । २ द्वे वापनोत्पिन्याः । ३ द्वे शोणनशेति श्यातस्य । ४ एकं
 कृत्रिमनद्याः । ५ एतापचविशेषाः । ६ द्वे नदीसंगमस्य । ७ एकं मकर मुखादिक
 पाया । ८ एवैवेदेवि कायस्यमवस्य । ९ द्वे शुम्भलपरोक्षस्य । १० द्वे रक्तदारस्य ।
 ११ द्वे कुमुदस्य । १२ द्वे नीलकमलस्य । १३ द्वे शुभ्रकमलस्य । १४ एकमुत्पलविशेषा
 साकस्य । १५ द्वे जलकुम्भीति श्यातायाः । १६ त्रयं शैवाल इति श्यातस्य ।
 १७ द्वे कुमुदिन्या । १८ त्रयं नलिन्या । १९ पौडस कमलस्य ।

सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयम् ॥

पङ्केरुहं ताम्रसं सारसं सरसीरुहम् ॥ ४० ॥

वितप्रसूनराजीवपुष्कराम्भोरुहाणि च ।

पुण्डरीकं सिताम्भोजमथ भक्तसरोरुहे ॥ ४१ ॥

रक्तोत्पलं केकनदं नालो नालमयास्त्रियाम् ।

मृणालं वितमञ्जादिकदम्बं पङ्कमस्त्रियाम् ॥ ४२ ॥

कलहाटः शिफाकन्दः किञ्जल्कः केतरोऽस्त्रियाम् ।

संवर्तिका नवदलं बीजकाशो वराटकः ॥ ४३ ॥

॥ इति वारिवर्गः ॥

उक्तं स्वर्ग्योमदिवकालधीशब्दादि सनाद्यकम् ।

पाताञ्जभोगि नरकं वारि चैषां च संगतम् ॥ २१ ॥

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने ।

स्वरादिकाण्डः प्रथमः साङ्ग एव समर्थितः ॥ २२ ॥

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने प्रथमं काण्डम् ।

१ इति सितपत्रम् । २ त्रयं रक्तपत्रम् । ३ इति पुण्डरीकम् । ४ इति मृणालम् । ५ एतन्मञ्जादिवपुष्कम् । ६ इति कलहाटम् । ७ इति शिफाकन्दम् । ८ इति केकनदम् । ९ इति बीजकाशम् । १० मयाशब्दोऽत्र भिन्नः प्रथमकाण्डे एव । ११ इति वराटकम् ।

द्वितीयं काण्डम् ।

'वर्गाः पृथ्वीपुंक्ष्माभृद्रनौषधि मृगादिभिः ।
 नृवहक्षत्रविटशूद्रेः साङ्गोपाङ्गैरिहोदिताः ॥ १ ॥
 'भृभृमिरचलाऽनन्ता रेसा विश्वम्भरा स्थिरा ।
 धरा धरित्री धरणिः क्षोणिज्या काश्यपी क्षितिः ॥ २ ॥
 सर्वसहा वसुमती वसुधोर्वी वसुन्धरा ।
 गोत्रा कु पृथ्वी पृथिवी क्ष्माऽवनिर्मेदिनो मही ।
 १ (विपुला गह्वरी धात्री गौरिला कुम्भिनी क्षमा ॥ ३ ॥
 भूतधात्री रत्नगर्भा जगती सागराम्बरा ॥ ४ ॥
 'मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु 'मृत्सा मृत्सना च मृत्तिका ।
 'उर्वरा सर्वशस्याढ्याः 'स्यादूषः क्षारमृत्तिका ॥ ५ ॥
 'ऊषवानृषरो द्रावप्यन्यलिङ्गौ स्थलं स्थली ।
 समानौ 'मरुधन्वानौ द्वे १० खिलाप्रहते समे ॥ ६ ॥

१ यस्मिन् ऋग्दे साङ्गोपाङ्गाः पृथिव्यादयो वर्गा दृश्यः । २ सप्तविंशतिभूमिः
 ३ विपुले वेकादजादि भूमे । ४ द्वे मृत्तिकायाः । ५ द्वे प्रशस्तमृत्तिकाः । ६ द्रव्यवर्ग-
 स्थानमृत्तिकायाः । ७ द्वे क्षारमृत्तिकायाः ८ द्वे क्षारमृत्तिकादेवम् । ९ द्वे
 पाण्डुरादेः ।

त्रिष्वथो 'जगती लोके विष्टपं भुवनं जगत् ।
 'लोकोऽयं 'भारतं वर्षं शगवत्यास्तु योऽवधेः ॥ ६ ॥
 देशः प्राग्दक्षिणः 'प्राच्य 'उदीच्यः पश्चिमोत्तरः ।
 'प्रत्यन्तो म्लेच्छदेशः 'स्यान्मध्यदेशस्तु मध्यमः ॥ ७ ॥
 'आर्यावर्तः पुराणभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमालयोः ।
 'नीवृज्जनपदो 'देशत्रिषणौ तूपवर्तनम् ॥ ८ ॥
 १० त्रिष्वगोष्ठान्नहप्राये ११ नङ्गान्नङ्गल इत्यपि ।
 १२ कुमुदान् कुमुदप्राये १३ वेतस्वान् बहुवेतमे ॥ ९ ॥
 १४ शादलः शादहरिते सजम्बाले तु, 'पङ्क्तिः ।
 १५ जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि १६ कञ्चस्तयाविधः ॥ १० ॥

१ पञ्च भूतलस्य । २ जम्बुद्वीपस्य इत्यमरान्नो षोड । उक्तं च-उत्तरादिष्वमुद्रस्य
 हिमाद्रौ च पश्चिमम् । वर्षं तद्भारतं नामभारती मयसन्ततिः इति । ३ एकं शा-
 रावया अवधेः प्राग्दक्षिणदिशि पृथग्देशस्य । ४ एकं शरावया अवधेः पश्चिमपश्चिमोत्तर
 देशस्य । ५ द्वे शरावया पश्चिमदिशि पृथग्देशस्य । ६ द्वे मध्यदेशस्य । ७ विन्ध्यहिमाचल
 देशादयस्य । ८ द्वे पृथग्यस्य । ९ त्रीणि देशमात्रस्य । १० गोष्ठ्यद्वयमित्याप्य वक्ष्य
 माद्यत्तिपुच्छिरोऽधिक्यस्य । ११ द्वे मद्रुतदेशस्य । १२ एकं गुदवद्रुतस्य । १३
 एकं गुदवद्रुतस्य । १४ एकं गालवद्रुतस्य । १५ एकं गालवद्रुतस्य । १६ द्वे
 गालवद्रुतस्य । १७ एकं गालवद्रुतस्य ॥

स्त्री 'शर्करा शर्करिलः शर्करः 'शर्करावति ।
 देशएवादिमावेवमुन्नेयाः सिक्तावति ॥ ११ ॥
 देशो नद्यम्बुवृक्षम्बु संपन्न वृहिपालितः ।
 'स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च ययाक्रमम् ॥ १२ ॥
 सुगङ्गा देशे 'राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र 'राजवान् ।
 'गोष्ठं गोस्यानकं तत्तु 'गौष्ठेनं मृतपूर्वकम् ॥ १३ ॥
 'पर्यन्तभूः परिसरः 'सैतुरालौ स्त्रियां पुमान् ।
 'वामलूरश्च नाकुश्च वल्मीकं पुनपुंसकम् ॥ १४ ॥
 'अथयनं वर्त्म मार्गाच्च पन्यानः पदवो सृतिः ॥
 सरणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्येकपदीति च ॥ १५ ॥
 'अतिपन्याः सुपन्याश्च सत्यश्चावितेऽध्वनि ॥
 'अध्वो दुरध्वो विषयः कदध्वा कापयः समाः ॥ १६ ॥

द्वेष्टाद्वेष्टादेशम् । १ द्वेष्टाद्वेष्टादेशम् । २ नद्यम्बुमिष्टम्बुनिष्टम्
 एग्नप्रतीक्षिभिः पालितदेशम् ययाक्रममेवेष्टम् । ४ एकं घनं गीतो राजा यत्र तस्य ।
 ५ एकं राजामात्रपुत्रम् । ६ द्वेष्टाद्वेष्टादेशम् । ७ एकं पूर्वयत्र गावश्चावन् तस्यान-
 स । ८ द्वेष्टाद्वेष्टादेशम् । ९ द्वेष्टाद्वेष्टादेशम् । १० प्रीति-
 न्तोऽयम् । ११ द्वादशमात्रम् । १२ अयं सौमनसायम् । १३ पञ्चदशमात्रम् । १४

१अपन्थास्त्वपथं तुल्ये २शृङ्गाटकचतुष्पथे ।

३प्रान्तरं दूरशून्योऽध्वा ४कान्तरं वर्त्म दुर्गमम् ॥ १७ ॥

५गव्यूतिः स्त्री क्रोशयुगं ६नल्वः किष्कुचतुःशतम् ।

७घराटापथः संसरणं ८तत्पुरस्योपनिष्करम् ॥ १८ ॥

(९द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ द्यावाम्भूमी च रोदसी ।

दिवस्पृथिव्यौ गञ्जा तु रुमा स्याल्लवणाकरः) ॥ १९ ॥

इति भूमिवर्गः ॥ १ ॥

१०पूः स्त्री पुरीनगयौ वा पत्तनं पुटभेदनम् ॥ १ ॥

स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ १ ॥

तच्छाखानगरं ११वेशो वेश्याजनसमाश्रयः ।

१२आपणस्तु निपद्यायां १३विपणिः परावधीथिका । २॥

१४रथ्या प्रतोलो विशिखा १५स्याच्चयो वप्रमस्त्रियाम् ।

द्वैशमार्गस्य । २ द्वैर्नामुदानी इति स्यात्तस्य । ३ एवंछायाजलातिवर्जितदूर
स्वमार्गस्य । ४ एतदोरकण्टकाद्युपद्रवयुक्तमार्गस्य । ५ एवंक्रोशयुगस्य । ६ एकं
चतुःशतं हस्तपरिमितभूमे । ७ द्वैराजमानस्य । ८ एवंनगरस्य संसरणमार्गस्य ।
९ पञ्चद्यावाभूमयो । १० सप्ततमं नगरम् । ११ द्वैवेत्यानिवासस्य । १२ द्वैकेयव
स्तुलायाः । १३ द्वैकेयवस्तुलायापद्वत । १४ त्रीणिग्रामाभ्यन्तरमार्गस्य ।
१५ द्वैपरिलोपतमृतिश्च दृश्यः ॥

'प्राकारो वरुणः सालः 'प्राचीनं प्रान्ततो वृत्तिः ॥ ३ ॥
 'भित्तिः स्त्री कुव्व 'मेहकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम् ॥
 'गृहं गेहोदवसितं वेश्म सन्ननिकेतनम् ॥ ४ ॥
 निशान्तपस्तपसदनं भवनागारमन्दिरम् ॥
 गृहाः पुंसिचभूम्येव निकाय्यनिलयालयाः ॥ ५ ॥
 'वासः कुटी द्वयोः शाखा सभा 'संजवनं त्विदम् ॥
 चतुःशालं मुनीनान्त 'पर्णशालोऽष्टजोऽस्त्रियाम् ॥ ६ ॥
 'चैत्यमायतनं तुल्ये 'वाजिशाला तु मन्दुरा ॥
 'आवेशनं शिल्पिशाला 'प्रपा पानीयशालिका ॥ ७ ॥
 मठश्छात्रादिनिलयो 'गञ्जा तु मदिरागृहम् ॥
 'गर्भागारं 'वासगृहमरिष्टं सृतिकागृहम् ॥ ८ ॥
 ('कूट्टिमो स्त्री निवद्धा' 'भृशचन्द्रशाला शिरोगृहम् ॥

१ प्रयं यष्टिककण्टकादिप्रचितवेष्टनस्य । २ एकं नगरदिप्रान्तुमागेहउवे-
 ष्टनस्य । ३ द्वेभित्तेः । ४ एकमन्तर्न्यस्तकठिनद्व्यभित्तेः । ५ षोडशपरस्य
 ६ चत्वारि सभापरस्य । ७ द्वेचैक इतिप्रतिद्वयस्य । ८ द्वे मुनिपरस्य । ९ द्वे
 महायतनभेदस्य । १० द्वेअवशाख्याः ॥ ११ द्वे शिल्पिशाखायाः । १२ द्वे
 पौन्यालोभोत्रादिति वशातायाः । १३ एकमृशिन्यादिनिशासस्य । १४ द्वयमय-
 रधानस्य । १५ द्वेएहमप्यमागस्य । १६ द्वेप्रपवस्थानस्य । १७ एवंपक्षीमनीन
 इतिव्यातस्य । १८ द्वेगन्धीइति व्यातस्य ।

१वातायनं गवाक्षोऽथ २मण्डपोऽस्त्री जनाश्रयः ॥

३हर्म्यादि धनिनां वासः ४प्रासादो देवभूभुजाम् ॥ ११ ॥

५सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका ॥

६स्वस्तिकः सर्वतोभद्रो नन्द्यावर्तादयोऽपि च ॥ १० ॥

विच्छन्दकः प्रभेदा हि भवन्तीश्वरसद्गनाम् ॥

स्व्यगारं भूभुजा० मन्तः पुरं स्यादवरोधनम् ॥ ११ ॥

शुद्धान्तश्चावरोधश्च ७स्याददृः क्षौममस्त्रियाम् ॥

८प्रघाणप्रघणास्त्रिन्दा वहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ १२ ॥

९गृहावग्रहणां १०देहल्यङ्गणं चत्वारजिरे ॥

अधस्तादारुणि ११शिला १२नासा दारूपरि स्थितम् ॥ १३ ॥

१४प्रच्छन्नमन्तद्वारं १५स्यात्पक्षद्वारं तु पक्षकम् ॥

१६वलीकनीध्रे पटलप्रान्तेऽथ १७पटलं छदिः ॥ १४ ॥

१८गोपानसौ तु वलभीक्षादने वक्रदारुणि ॥

१ द्वे गवाक्षस्य । २ द्वे मण्डपस्य । ३ एकं धनवतां गृहस्य । ४ एकं देवानां गृहं च गृहस्य । ५ चत्वारि राजगृहस्य । ६ एते देवानां गृहाश्च गृहभेदाः । ७ चत्वारि राजगृहाः । ८ द्वे हर्म्ये पुरपरिभागस्य । ९ त्रीणि व्योटा इति स्यात्स्य । १० द्वे सदुम्बरस्य (देहस्य) । ११ त्रीणि प्राक्षरस्य । १२ एकं द्वारस्तम्भाद्य स्थितकाष्ठस्य । १३ एव द्वारस्तम्भाद्य स्थितकाष्ठस्य । १४ द्वे क्षिप्रतीतिष्व्यात्स्य । १५ द्वे मार्गद्वारस्य । १६ द्वे पटलप्रान्ते गृहाच्छादनस्य । १७ द्वे छादनस्य । १८ द्वे पटलावरमूलवक्रकाष्ठस्य ।

‘कपोतपालिकायां तु विटङ्कं पुन्नपुंसकम् ॥ १५ ॥

स्त्री ‘द्वाद्वारं प्रतीहारः स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका ॥

‘तोरणोऽस्त्री बहिर्द्वारं ‘पुरद्वारं तु गोपुरम् ॥ १६ ॥

कूटं पृथ्वारि ‘यद्धस्तिनखस्तस्मिन्नथ त्रिषु ॥

‘कपाटमरं तुल्ये तद्विष्कम्भोऽर्गलं न ना ॥ १७ ॥

४ आरोहणं स्यात्सोपानं १० निश्रेणिस्तत्रधिरोहिणी ॥

११ संमार्जनो शोधनी १२ स्यात्संकरोऽवकास्तथा ॥ १८ ॥

क्षिप्ते ११ मुखं निःसृणु १२ संनिवेशो निकर्षणम् ॥

समौ १३ संवसवग्रामौ १४ वेशमभूर्वास्तुस्त्रियाम् ॥ १९ ॥

ग्रामान्त १५ उपशल्यं १६ स्यात्सीमसीमे स्त्रियामुभे ॥

१७ घोष आभीरपल्लो १८ स्यात्प्रक्वणः शवराख्यः ॥ २० ॥

इति पुर्वर्गः ॥ २ ॥

१ द्वे काष्ठादिविषयिष्ठस्य । २ त्रीणिद्वारस्य । ३ द्वे वशाः । ४ द्वे
 द्वारवाहनागस्य । ५ द्वे नगरद्वारस्य । ६ एकं पृथ्वारसु शवराख्यार्थं इत्यनुकृत्यम् ।
 ७ द्वे वाहति एयातस्य । ८ एकमर्गल इति श्यातस्य । ९ श्लो गानस्य ।
 १० इयं शिखी इति श्यातस्य । ११ द्वे केसुणी इति श्यातस्य । १२ द्वे केसरिभ्य
 तस्य । १३ एतादेभ्यः अभूतद्वारप्रदेशस्य । १४ द्वे समौ चो न वाप स्यातस्य ।
 १५ द्वे ग्रामस्य । १६ द्वे एतद्वचनावच्छिन्नमूमेः । १७ एवं ग्रामसमोऽप्यत्रागस्य ।
 १८ द्वे ग्राममयां दवात् । १९ द्वे गोरतटप्रमस्य । २० द्वे भित्तिग्रामस्य ।

महो धू शिखरिमाभृदहार्यधरपर्वतः ॥

अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाः ॥ १ ॥

लोकालोकश्चक्रवालः १स्त्रिकूटस्त्रिककुत्समौ ॥

अस्तस्तु चरमः २क्षमाभृदुदयः पर्वपर्वतः ॥ २ ॥

हिमवान्निपथो विन्ध्यो माल्यवान्पारियात्रकः ॥

गन्धमादनमन्ये च हेमकूटायो नगाः ॥ ३ ॥

पाषाणप्रस्तारावापलाश्मानः गिलाहपत् ॥

कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गं ३प्रपातस्त्वतटो भृगुः ॥ ४ ॥

कटकोऽस्त्री नितम्बोऽदेः ४स्तुऽप्रस्थः सानुरस्त्रियाम्

उत्सः प्रलवणं ११वारिप्रवाहो निर्मरो भरः ॥ ५ ॥

दरी तु कन्दरो वा स्त्री १२देवखातविले गुहा ॥

गह्वरं १३गण्डशैलास्तु च्युताः स्थूलोपग गिरेः ॥ ६ ॥

(१४दन्तकास्तु वहिस्तिर्यक्प्रदेशान्निर्गतागिरेः ॥)

१ त्रयदेश पर्वतस्य, २ द्वेष्टप्तद्वोपवर्तिभूमेः प्राकारभृगिरी, ३ द्वेत्रिकूटपर्वतस्य, ४ द्वेष्टम्भाचलस्य, ५ द्वेष्टदयाचलस्य, ६ एते सप्तपर्वतविंशोपाः, ७ सप्त पाषाणस्य, ८ त्रय पर्वत मध्यभागस्य, ९ त्रय पर्वतात्यतनस्थानस्य, १० एकं पर्वत मध्यभागस्य, ११ त्रीणिपर्वतसममूमागस्य, १२ द्वेष्टलस्यबहुलीभवनस्थानस्य, १३ त्रीणिनिर्गतरस्य, १४ द्वेष्टन्दरस्य, १५ त्रीणि अहप्रमविलस्य, १६ एक गिरिच्युत स्थूलपाषाणानाम्, १७ एकं गिरितिर्यक्प्रदेशे निर्गतागिरेः

१ सुनिः स्त्रियामाकरः २ स्यात्पादाः प्रत्यन्तपर्वताः ।

उपत्यकोदेशसन्ना ३ भूमिरूर्ध्वमधित्यका ॥ ७ ॥

४ धातुर्मनः शिलाद्यदेर्गैरिकं तु विशेषतः ।

सुवर्णं रौप्यं ताम्राणि हरितालं मनःशिला ।

गैरिकाञ्जनं कासीसं शीशं लोहा सहिङ्गला ॥

दन्वगोभ्रकः स्याद्याधातवो गिरिसम्भवाः ।

निकुञ्जकुञ्जो वा क्लीवे लतादिपि हितोदरे ॥ ८ ॥

॥ इति शैलवगः ॥ ३ ॥

अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम् ॥

५ महारण्यमरण्यानी ६ गृहारामास्तु निष्कुञ्जः ॥ ९ ॥

७ आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत् ॥

आमात्यगणिकागेहोपवने ८ वृक्षवाटिका ॥ १० ॥

पुमानाक्रीड ९ उद्यानं राज्ञः साधारणं वनम् ॥

स्यादेतदेव १० प्रमदवनमन्तः पुरोचितम् ॥ ११ ॥

१ द्वेभाकराः । २ द्वेपर्वतप्रमोपस्यास्तन्यन्तान् । ३ एकमद्रेरेषा समिहित-
भूमेः । ४ एकमद्रेरूर्ध्वमुनेः । ५ पर्वतधातवो यथा "सुवर्णं रौप्यं ताम्राणि हरितालं
मनः शिला । गैरिकाञ्जनकासीसं शीशं लोहाः सहिङ्गलाः ॥ दन्वगोभ्रकः स्याद्याधा-
तवो गिरिसंभवाः" इति । ६ द्वेष्टाच्छादितस्थाने । ७ वटूकमयम् । ८ द्वे
महतो वनम् । ९ द्वे गृहमीपुत्रप्रमदेषु । १० द्वे वृक्षमयम् । ११ एकमा
रानावपहोपवनम् । १२ द्वे पहाड्यापारण्यम् । १३ एतं पहाड्योदोचितवनम् ।

१वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिः श्रेणी १लेखास्तुराजयः ॥
 १वन्या वनसमूहे १स्यादङ्कुरोःभिनवोद्भिदि ॥ ४ ॥
 १वृत्तो महारुहः शाखी विटो पादपस्तरुः ॥
 अनोकहःकुटः शालः पलाशी द्रुद्रु मागमाः ॥ ५ ॥
 १वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्तैरपुष्पा १दनस्पतिः ॥
 १ओषध्यः फलपाकान्ताः १स्युरवन्ध्यः फलेग्रहि ॥ ६ ॥
 १०वन्ध्याफलोऽवकेशो च ११फलवान् फलिनः फली ॥
 १२प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लव्याकेशविकवस्फुटः ॥ ७ ॥
 फुल्लश्चैते विकसिते स्युरवन्ध्यादयस्त्रिषु ॥
 ११स्थाणुर्वा ना ध्रुवः शङ्कुर्हस्वशाखाशिरः १२क्षुपः ॥ ८ ॥
 अप्रकाराढे ११स्तम्बयुल्मे ११वल्ली तु व्रततिर्लता ॥
 लताप्रतानिनी ११वीरुद्रुलिम्युल्लप इत्यपि ॥ ९ ॥
 नगाधारोह ११उच्छ्राय उत्सेधश्चोच्छ्रयश्च सः ॥
 अस्त्रो ११प्रकाराढःस्कन्धः स्यान्मृत्वाच्छाखावधिस्तरोः १०
 समे ११शाखालते ११स्कन्धशाखा शाल ११शिफाजटे ॥

१ पङ्कजकृतः, २ लेखानाम् । ३ एवं वनसमूहस्य । ४ एकमङ्कुरस्य ।
 ५ त्रयोदशवृक्षस्य, ६ एवं पुष्पाज्जातैरप्यप्युत्पद्यते, ७ एकपुष्पजात
 फलीरुहवृक्षस्य, ८ एवं फलपाकैः श्रुतं यामातायाम्, ९ द्वे फलपत्रवृक्षस्य, १० त्रयं
 फलहीनवृक्षस्य, ११ त्रीणि सपत्यम्, १२ अष्टौ पुष्पितस्य, १३ त्रीणि विप्रविटस्य, १४
 एतं हस्तशाखामूलस्य, १५ द्वे शाखवृक्षस्य, १६ त्रयं लतायाः, १७ यत्र शाखादि
 विप्रवृत्ततायाः १८ त्रयं वृक्षादीनामुत्पत्तयः १९ द्वे वृक्षस्य मूलमात्रेण शाखापर्यन्त
 भागस्य, १० द्वे शाखायाः, ११ द्वे श्यानशाखायाः १२ द्वे वृक्षमूलस्य ।

'शाखशिफावरोहः स्यान्मूलाच्चाग्रं गता लता ॥११॥
 शिरोऽग्रं 'शिखरं वा ना 'मूलं बुध्नोऽङ्गुघ्रिनामकः ।
 सारो मञ्जा नरि 'त्वक् स्त्रीवल्कं वल्कलमस्त्रियाम् ॥१२॥
 काष्ठं 'दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेषः सिमिस्त्रियाम् ॥
 'निष्कुहः कोटरं वा ना 'वल्लर्मिञ्जरिः स्त्रियौ ॥१३॥
 'पत्रं पल्लारं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् ॥
 'पल्लवोऽस्त्री किसलयं विस्तारो 'विटपोऽस्त्रियाम् १४
 वृक्षादीनां फलं 'सस्यं 'वृन्तं प्रसववन्धनम् ॥
 आम्रे फल 'शलाटुः स्याच्छुष्के 'वानमुमे त्रिषु १५
 'क्षारको जालकं क्लीवे 'कलिका कोरकः पुमान् ।
 'स्यादगुच्छकस्तु स्तवकः 'कुङ्कुमलोमुकुलोऽस्त्रियाम् ॥
 स्त्रियः 'सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमम् ॥

१ एकं मूलादग्रतायाः कृतायाः । २ एकं शिखायाम् । ३ शोणं वृक्षदेमृष्टस्य
 ४ इयच्छान्यन्तरस्य । ५ शर्मन्वचः । ६ द्वेकाष्टनायस्य । ७ अङ्गुघ्रिनामकः
 शब्दः । ८ द्वेबुध्नगठविवरस्य । ९ द्वेयन्त्रायाः । १० वटुकंयस्य । ११ द्वेपत्रादि
 पुष्पाश्लान्तादि । १२ एकं विम्बरस्य । १३ एकं पल्लस्य । १४ एकं वृन्तस्य । १५
 एकमात्रस्य । १६ एकं शुष्कस्य । १७ द्वेनूतनकलिकायाः । १८ द्वे वल्कु
 लियुगस्य । १९ द्वेकलिकायादीनाम् । २० द्वेईषट्कवितकलिकायाः । २१
 पञ्च पुष्पस्य ।

- १मकरन्दः पुष्पासः २परागः सुमनोरजः ॥ १७ ॥
 ३दिहीनं प्रसवे सर्वहरीतक्यादयः स्त्रियाम् ॥
 ४आश्वत्यवैणवप्लात्तनैयग्रोधैङ्गुदीफले ॥ १७ ॥
 ५गार्हतं च फले जम्बा ६जम्बूः स्त्री जम्बु जाम्बवम् ॥
 ७पुष्पे ८जातीप्रभृतयः स्वलिङ्गा ब्रीहयः फले ॥ १८ ॥
 ९विदार्याद्यास्तु मूलेऽपि पुष्पे क्लीवैऽपि पाटला ॥
 १०बोधिद्रुमस्वलदलः पिप्पलः कुञ्जराशनः ॥ २० ॥
 ११अश्वत्येऽथ १२कपित्थे स्युर्दधित्थग्राहिमन्मथाः ॥
 १३तस्मिन् दधिफलः पुष्प फलदन्तशठाकपि ॥ २१ ॥
 १४तदुम्बरो जन्तुफलो यज्ञाङ्गो हेमदुग्धकः ॥
 १५कोविदारो चमरिकः कुदालो युगपत्रकः ॥ २२ ॥
 १६सप्तपर्णो विशालवक् शारदो विषमञ्जदः ॥
 १७आरग्वधे राजवृक्षशम्याकचतुरङ्गुलाः ॥
 १८अरिवन्त्याधिघातकृन्मालसुवर्णाकाः ॥ २३ ॥
 १९स्युर्जम्बीरे दन्तशठजम्भजम्भीरजम्भलाः ॥ २४ ॥

१ द्वे पुष्पसस्य । २ द्वे पुष्परेणोः । ३ एवैकतत्तदक्षरस्य । ४ त्रीणि
 भाषाजस्ये । ५ नातिपृथिक्कादयः पुष्पे स्वलिङ्गाः । ६ एतामूलेपि स्वलिङ्गाः । पाटला
 पुष्पेवर्तमाना क्लीवैः । ७ पञ्चकमस्वत्यस्य । ८ प्रसक्तं कैऽ इति दद्यात्तस्य । ९ चत्वारि
 तदुम्बरस्य (गुलर) । १० यत्पाथे कचनार इति ख्यातस्य । ११ चत्वारि (सप्तवर्ग)
 इतीदृशातस्य । १२ अर्धं भादशा इतीदृशातस्य । १३ पञ्चदशवीरस्य ।

वरुणो वरुणः सेतुस्त्रिस्तशकः कुमास्कः ।

पुं नागे पुरुषस्तुंगः केसरो देववल्लभः ॥ २५ ॥

पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः ।

तिनिशे स्यन्दनो नेमो रयद्रु रतिमुक्तकः ॥ २६ ॥

वञ्जुलश्चित्रकृचाय द्यौ पीतनकपीतनौ ।

ध्याप्रातके मधूकं तु गुहपुष्पमधूदुमौ ॥ २७ ॥

वानप्रस्थमधुशील जलजेऽत्र मधूलकः ।

पीबौ गुहफलः स्वंसी तस्मिस्तु गिरिसंभवे ॥ २८ ॥

अक्षोटकन्दरालौ द्वावङ्कोटे तु निकोचकः ।

पलाशे किशुकः पर्णो वातपोतोऽथ वेतसे ।

स्याम्रपुष्पविदुरशीतवानीर वञ्जुला ॥ २९ ॥

द्यौ परिव्याधविदुलो नादेयो चाम्बुवेतसे ॥ ३० ॥

शोभाञ्जने शिश्रुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचकाः ।

१ पञ्च वादराणां इति स्यात् । २ पञ्च देशाणाम् । ३ च वादिनिवतरोः ।

४ सप्तं दिनं इति स्यात् । ५ प्रयं अंशका इति स्यात् । ६ पञ्च मद्रुवा इति

स्यात् । ७ एवं च मधूके । ८ शीघ्रं अत्यन्तं इति प्रसिद्धम् । ९ द्वयं पशवो

इति स्यात् । १० द्वे पित्रा इति स्यात् । ११ चान्धारित्वाद्यम् । १२ सप्तं

वैश्वम् । १३ चान्धारि अत्यन्तम् । १४ पञ्च देशाणां इति स्यात् ॥

- रक्तोऽसौ 'मधुशिग्रः' स्यादागृष्टः फेनिलः समौ ॥ ३१ ॥
 'विल्वे' शार्ङ्गद्वयशैलूषौ मालुर श्रीफलावपि ॥
 'प्लनो' जटी पर्कटी 'स्यान्न्यग्रोघो' बहुपाददृष्टः ॥ ३२ ॥
 'मालवः' शाबरो लोध्रस्तिरीडस्तित्वमार्जनौ ।
 'आप्रश्चूतो' रसालोऽमो 'सहकारोऽनिसौरभः' ॥ ३३ ॥
 'कुम्भोलूखनकं' क्लोवे कौशिके गुग्गुलुः पुरः ।
 'शेलुः' श्लेष्मातकः शीत उद्दालो बहुवारकः ॥ ३४ ॥
 'राजादनं' प्रियालः स्यात्सन्नकर्ध्वनुःपटः ।
 'गम्भारी' सर्वतोभद्रा काश्मरी मधुपर्णिका ॥ ३५ ॥
 श्रीपर्णी भद्रपर्णी च काश्मरश्चाप्यथ द्वयोः ।
 'कर्कन्धूर्वदरी' कौली कालं कुवलयफेनिले ॥ ३६ ॥
 सौवीरं बदरं घोरग्रश्च 'स्यात्स्वादुकराटकः' ।
 विकङ्कतः स्तुवावृक्षो 'अन्थिलो' व्याघ्रपादपि ॥ ३७ ॥

१ एवं रक्तसौघोः (सुनहा) २ द्वेष्टि इति द्यातस्य । ३ पञ्चकं विल्वस्य । ४
 त्रयं पादर इति द्यातस्य । ५ त्रयं वटस्य । ६ वटुकं क्लोवस्य । ७ त्रयमात्रस्य । ८
 एकमतीतारभासस्य । ९ पञ्च गुग्गुलुपृष्ठस्य । १० पञ्चरत्नेष्मातकस्य । ११ चत्वारो
 स्वार इति द्यातस्य । १२ तप्तसर्पारो इति द्यातस्य । १३ त्रौणी बदर इति द्यातस्य ।
 १४ वटुक बदरीरुखस्य । १५ पञ्च कटार इती द्यातस्य ॥

'ऐरावतो नागाङ्गो नादेयी भूमिजम्बुका ।
 'तन्दुकः स्फूर्जकः कालस्कन्धश्च शितिसारके ॥ ३७ ॥
 'काकन्दुः कुलकः काकतिन्दुकः काकपीत्रुके ।
 'गोलोढो भाटनो घण्टा पाटलिर्भोजमुष्ककौ ॥ ३८ ॥
 'तिलकः क्षुरकः श्रीमान् समौ 'पिचुलभात्रुकौ ।
 'श्रीपर्णिका कुमुदिका कुम्भीकेढ्यकट्फला ॥ ४० ॥
 'क्रमुकः पट्टिकाख्यः स्यात्पट्टी लान्नाप्रमादनः ।
 'तदस्तु धूपः क्रमुको ब्रह्मण्यो ब्रह्मदारु च ॥ ४१ ॥
 त्वं च 'नीपप्रियककदम्बातु हरिप्रियः ।
 'वीरवृक्षाऽरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिषु ॥ ४२ ॥
 'गर्दभाण्डे कन्दरोलकगीतनसुशर्श्वकाः ।
 प्लक्षश्च 'तिन्तिही विज्वाभ्लिकाथो 'पीतसारकि ४३

१ चत्वारि नारिग इति श्रुतात्म्यम् । २ चत्वारि तिन्दु इति श्रुतात्म्यम् । ३ चत्वारि
 कुचका इति श्रुतात्म्यम् । ४ पञ्चनोपविष्टेयस्य । ५ त्र्यंशेति श्रुतात्म्यम् । ६ कालावुल्ल
 खेतीति श्रुतिम् । ७ पञ्चकमस्तु इति श्रुतात्म्यम् । ८ चत्वारि छेदितेयस्य ।
 ९ पट्टकमस्तु इति श्रुतात्म्यम् । १० चत्वारि कदम्ब इति
 श्रुतात्म्यम् । ११ चत्वारि भल्लातका इति श्रुतात्म्यम् । १२ पञ्च मेरी इति श्रुतात्म्यम् ।
 त्र्यंशं विज्वाभला (अजिदी) १४ पट्टं विज्वाभला इति श्रुतात्म्यम् ।

सर्जनकासनवन्धूकपुष्पप्रियकजीवकाः ॥

१साले तु सर्जकाश्या श्वकर्णाकाः सस्यसम्बरः ॥ ४४ ॥

२नदीसर्जो वीरतरुर्निद्रदुः ककुभोऽर्जुनः ॥

३राजादनः फलाध्यक्षः क्षीरिकायामथ द्वयोः ॥ ४५ ॥

४इङ्गुदी ५तापसतरुर्भुजेवर्मिष्टदुत्ववौ ॥

६पिच्छिला शूरणी मोचा स्थिरायुः शाल्मलिद्रयोः ॥ ४६ ॥

७पिच्छा तु शाल्मलीवेष्ट रोचनः कूटशाल्मलिः ॥

८चिरिविल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके ॥ ४७ ॥

९प्रकीर्यः पूतिकरजः पूतिकः कलिमारकः ॥

करञ्जभेदाः १०षड्ग्रन्थो मर्कट्यङ्गारवल्लरी ॥ ४८ ॥

रोही ११राहितिकः १२लीहशत्रुर्दाडिमपुष्पकः ॥

१३गायत्री बालतनयः खदिरो दन्तधावनः ॥ ४९ ॥

१४अरिभेदो विट्खदिरः १५कदरः खदिरः सिते ॥

१ पुञ्च शाल्मलिद्रव्यम् । २ पुञ्चकमर्जुनशृङ्गस्य । ३ त्रयं खरयो इति श्रुतात्स्य ।

४ द्वे द्वे गुणा, जीवापूता चतुष्टय इति श्रुतात्स्य । ५ त्रीणि भूजं भूषणस्य । ६ पुञ्च

सेवर इति श्रुतात्स्य ॥ ७ एवं शाल्मलानिर्यासस्य । ८ द्वे रूपेण शाल्मलान्या । ९ चत्वारि

रिक्करञ्जवृक्षस्य । १० चत्वारि कण्ठे करञ्ज इति श्रुतात्स्य । एते त्रयः करञ्जभेदाः ।

११ चत्वारि रक्तरोहित इति श्रुतात्स्य । १२ चत्वारि खदिरस्य । १४ द्वे द्वे गुणध-

दितस्य । ५ द्वयं ध्रुवस्यदितस्य ।

सोमवत्कोप्यय व्याघ्रपुच्छगन्धर्वहस्तकौ ॥ १० ॥
 एरण्ड उरुवृक्षश्च रुचकश्चित्रकश्च सः ।
 चञ्चुः पुञ्चाङ्गुलो मण्डवर्धमानव्यडम्बकाः ॥ ५१ ॥
 अल्पा शमी शमोरः स्याच्छमी सकुलफा शिवा ।
 पिण्डोतका मरुवकः श्वसनः कस्तूरकः ॥ ५२ ॥
 शल्यश्च मदने शक्रादपः पारिभद्रकः ।
 भद्रदारु द्रुमिलिमं पीतदारु च दारु च ॥ ५३ ॥
 प्रतिकाष्ठं च सप्त स्युर्देवदारुणयय द्रयोः ।
 पाटलिः पाटलाऽमोघा कावस्याली फलेच्छा ॥ ५४ ॥
 कृष्णवृन्ता कुवेगन्ती श्यामा तु महिलाह्वया ।
 लता गोविन्दिनी गुन्दा प्रियङ्गुः फलिनी फली ॥ ५५ ॥
 विष्वक्नेना गन्धफली कारम्भा प्रियकश्च सा ।
 मण्डूकपर्ण यत्रोर्णानटकट्वङ्गुलाङ्काः ॥ ५६ ॥
 स्पोनाकशुकनासर्जदीर्घवृन्तकुटन्नदाः ।
 शोणकश्चारली तिष्यफला त्वामलकी त्रिषु ॥ ५७ ॥

१ एण्डा एण्डस । २ एण्डगन्धर्वाः । ३ श्वनं श्वनाः । ४ यद्वं मदनच्छ
 इति स्नातस्य । ५ सप्तदेवदारुणस्य । ६ सप्त पाटला इति स्नातस्य । ७ श्वसन
 प्रियङ्गुश्च । ८ श्वसन दिका इति स्नातस्य । ९ चचार्यादस्ताः ।

*अमृता च वयस्या च त्रिलिङ्गस्तु ^१विभीतकः ।
 नाक्षस्तुषः कर्पफलो भूतावासः कलिद्रुमः ॥ ५८ ॥
^२अभया त्वव्यथा पथ्या कायस्या पूतनाऽमृता ।
 हरीतकी हैमवती चेतकी श्रेयसी शिवा ॥ ५९ ॥
^३पतिद्रुः सरलः पूतिकाष्ठं चाय ^४द्रुमोत्पलः ।
 कर्णिकारः परिव्याधो ^५लकुचो लिङ्गुचो ढट्टः ॥ ६० ॥
^६पनसः कण्टकिफलो ^७निचुलो हिज्जिनोऽम्बुजः ।
 *काकेदुम्बरिका फल्गुर्मल्लयूर्जघनेफला ॥ ६१ ॥
^८अरिष्टः सर्वतोभद्रहिङ्गु निर्यासमालकाः ।
 पिचुमन्दश्च निम्बेऽथ ^९पिच्छिलाऽगुरुशिशपाः ॥ ६२ ॥
 कपिला ^{१०}भस्मगर्भा सा ^{११}शिरीषस्तु कपीतनः ।
 भण्डिलोऽप्यथ ^{१२}वाम्नेयश्चम्पके हेमपुष्पकः ॥ ६३ ॥
 एतस्य कलिका ^{१३}गन्धफली स्याथ ^{१४}केसरे ।

१ पटुकं बहेवा इति स्यात्तस्य । २ एकादश दशोत्तम्याः । ३ त्रयं देवदाह इति
 स्यात्तस्य । ४ त्रयं कडुवंश इति स्यात्तस्य । ५ त्रयं भद्रहर इति स्यात्तस्य । ६ द्वे
 कडुहर इति त्रिसिद्धयः । ७ त्रीणि जलचेतमेष्टस्य समुद्रस्य । ८ च वारि कटुकम्परा
 इति स्यात्तस्य । ९ पटुकं निम्बस्य । १० कटुकारि विषी इति स्यात्तस्य । ११ एकं
 कटुविषी इति स्यात्तस्य । १२ त्रयं शिरीषस्य । १३ त्रयं कुवर्णचम्पकाः । १४ एकम
 स्यचम्पकस्य कटिकायाः । १५ द्वे कटुस्य (मोषरो) ।

वकुलो १वज्जुलोऽशोके समौ १करकदाडिमौ ॥ ६४ ॥

१चाप्पेयः केसरो नागकेसरः काञ्चनाह्वयः ।

१जया जयन्ती तर्कारी नादेयी वेजयन्तिका ॥ ६५ ॥

१श्रीपर्णमग्निमन्थः स्यात्कणिका गणिकारिका ।

जयोऽथ १कटजः शंको वत्संका गिरिमल्लिका ॥ ६६ ॥

एतस्यैव १कलिङ्गेन्द्रयवभद्रयवं फले ।

१कृष्णपाकफलाविग्नसुपेणः कामदके ॥ ६७ ॥

१कालस्कन्धस्तमालः स्यात्ता पिच्छेऽप्यय १सिन्दुके

सिन्दुवारिन्द्रसुता निगुण्डीशणि कृत्यपि ॥ ६८ ॥

१वेणी गा गरी देवताडो जीमूत इत्यपि ।

१श्रीऽस्तिनी तु भृङ्गडी १तृणशून्यं तु मल्लिका ॥ ६९ ॥

भृङ्गदी शीत भीरुश्च १सैवास्फोत्र वनोद्भवा ।

१शेफालिका तु सुवहा निगुण्डी तिलिका च सा ७० ।

सिताऽसौ १श्वेतसुता भृङ्गेश्वर्य १मागधो ।

१ द्वे जायोकेस्य । २ द्वे शक्तिमस्य । ३ चत्वारि नागचम्पायाः । ४ पञ्च
 खरणी, वा आयी इति ख्यातस्य । ५ पञ्च जयगणं इति ख्यातस्य । ६ चत्वारि कुन्दा
 इति ख्यातस्य । ७ श्रीलि कुटजफलस्य । ८ चत्वारि कशोदा इति ख्यातस्य । ९ त्रयं
 तमालस्य । १० पञ्च निगुण्डी इति ख्यातस्य । ११ पञ्च म्पीडी इति ख्यातस्य
 १२ द्वे हस्तिकर्णमग्नस्य । १३ चत्वारि मल्लिकायाः (वेली) । १४ एकं राननोगरी
 इति ख्यातस्य । १५ चत्वारि कृष्णानिगुण्याः न्यवरीति ख्यातस्य । १६ द्वे
 श्वेतनिगुण्याः । १७ चत्वारि युयिकायाः (बुई) ।

गणिका द्यूथिकाऽम्बुषा सा पीता १ हेमपुष्पिका ॥ ७१ ॥
 २ अतिमुक्तः पुण्डकः स्याद्वासन्ती भाधवी लता ।
 ३ सुमना मालती जातिः ४ ससला नवमालिका ॥ ७२ ॥
 ५ माथ्यं कुन्दं ६ रक्तवस्तु बन्धूको बन्धुजीवकः ।
 ७ सहा कुमारी ८ तराणाम्लानस्तु महासहा ॥ ७३ ॥
 तत्र शोणे ९ कुशवस्तत्र पीते १० कुराटकः ।
 नीली भिराटी ११ द्वयोर्वाणा दासी चार्तगलश्चता ७४
 १२ सैर्येकस्तु भिराटी स्यात्तास्मिन् १३ कुशकोऽरुणे ।
 पीता १४ कुराटको भिण्टी तस्मिन् सहचरी द्वयोः ७५ ॥
 १५ ओण्डपुष्पं जपापुष्पं १६ वज्रपुष्पं तिलस्य यत् ।
 १७ प्रातहासशतप्रासचण्डातहयमाधाः ॥ ७६ ॥
 करवीरे १८ करीरे तु क्रकः प्रान्थिलानुभौ ।

१ एकं पीतपुष्पयूथिकानां । २ १३ च कुन्दमेदस्य । ३ त्रीणि जातेः (कमेठी)
 ४ द्वे सरमालिकायाः । ५ द्वे कुन्दस्य । ६ त्रीणि दोषहरिणा इति ख्यातस्य । ७
 त्रीणि पीतुभार इति ख्यातस्य । ८ द्वे कटशय इति ख्यातस्य । ९ एकं रक्तवर्दि-
 तस्य कटशयस्येति ख्यातस्य । १० एकं पीतवर्णानां । ११ त्रयं नोलक्षिण्याः । १२ द्वयं
 क्षिण्टी इति ख्यातस्य । १३ एकमण्डलिण्याः । १४ द्वयं पीतक्षिण्याः । १५ द्वे
 अणोरिति ख्यातस्य । १६ एकं तिलपुष्पस्य । १७ मञ्चकं करवीरस्य (कणोर) ।
 १८ त्रीण्यो करीर इति ख्यातस्य ।

- १ उन्मत्तः कितवो धूर्तो धत्तूरः कनकाढ्यः ॥ ७७ ॥
 मातुलो मदनश्चास्य फले १ मातुलपुत्रकः ।
 २ फलपूरो बीजपूरो रुक्मे मातुलुङ्गके ॥ ७८ ॥
 ३ समीरणो मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिञ्जकः ।
 जम्बीरोऽप्यथ ४ पर्णासे कठिञ्जरकठेरकौ ॥ ७९ ॥
 ५ सितेजलोऽत्र ६ पाठी तु चित्रको वह्निसंज्ञकः ।
 ७ अर्काह्नि वधुकाऽऽस्फोटगणरूपविकीर्णाः ॥ ८० ॥
 मन्दारश्चार्कपर्णोऽत्र ८ शुक्लेऽजर्कप्रताकसौ ।
 ९ शिवमल्ली पाशुपत एकाष्ठीनोऽबुको वधुः ॥ ८१ ॥
 १० वृन्दा वृक्षादनी वृक्षरुहा जीवन्तिकेत्यपि ।
 ११ वत्सादनी द्विन्नरुहा गुडूवो तन्त्रिकाऽमृता ॥ ८२ ॥
 जीवन्तिका सोमवल्ली विशल्या मधुपर्यपि ।
 १२ मूर्वा देवी मधुसा मोरटा तेजनो स्रवा ॥ ८३ ॥

१ सप्तकं धत्तूरस्य । २ एकं धत्तूरस्य । ३ चत्वारि मातुलुङ्गस्य (विरोजा)
 ४ पञ्च स्वेत मरुजा इति श्वातस्य । ५ त्रीणि पर्णास्य । ६ एष्टवेतपर्णस्य ।
 ७ त्रयं चित्रकस्य (चीता) । ८ सप्तकस्य । ९ द्वे शुक्लकस्य । १० पञ्च गुम्फ
 इति श्वातस्य । ११ चत्वारि लक्ष्मणरिजादयस्तानि विरोजस्य । १२ नव गुडूच इति श्वाता-
 नाः । १३ एणुरुदाया इति श्वातस्य ।

मधुश्रेणी मधुश्रेणी गोक्षणी पीलुपर्यपि ।

‘पाठाऽम्बुष्ठा विद्धकर्णी स्थापनी श्रेयसी रसा ॥८४॥

एकाशीला पापचेली प्राचीना वनतिकिका ।

‘कटुः कटम्भराऽशोकरोहिणी कटुरोहिणी ॥ ८५ ॥

मत्स्यपित्ता कृष्णभेदी चक्राङ्गो शकुन्तादनी ।

‘आत्मशुप्ताऽजहाज्वराढा कराडुरा प्रावृषायणी ॥८६॥

ऋष्यप्रोक्ता शूकशिन्धिः कपिकञ्जुश्व मर्कटी ।

‘चित्रोपचित्रा न्यग्रोधी द्रवन्ती शम्भरी वृषा ॥ ८७ ॥

प्रत्यक्षश्रेणी सुतश्रेणी रण्डा मूपिकपर्यपि ।

‘अपामार्गः शैलरिको धामार्गवमयूरकौ ॥ ८८ ॥

प्रत्यक्षपर्णी केशपर्णी किण्वही स्वामञ्जरी ।

‘हज्जिका ब्राह्मणी पद्मा भार्गी ब्राह्मणयष्टिका ॥८९॥

अङ्गारवल्ली बालेयशाकवर्षवर्धकाः ।

‘मज्जिष्ठा विकसा जिङ्गी समङ्गा कालमेषिका ॥ ९० ॥

मराट्टकपर्णी भराढीरी भराढी योजनवल्ल्यपि ।

१ दण्ड पेडा इति ख्यातायाः । २ अट्टी कुट्टी इति ख्यातायाः । ३ नव
 कुट्टा इति ख्यातायाः । ४ दण्ड मूपिकपर्यपि । ५ अट्टकमपामार्गास्त । ६ कटु
 नाम्नाः । ७ कटु मज्जिष्ठाया [मज्जीठ] ।

'यासो यवासो दुःस्पर्शो धन्वयासः कुनाशकः ॥१॥
 रोदनी कच्छुगान्ता समुद्रान्ता दुरालभा ।
 'पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी चित्रगर्ग्यङ्घ्रिपर्णिका ॥२॥
 क्रोटुविन्ना सिंहपुच्छी कलशिर्षावनिर्गुहा ।
 'निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्रो वृश्ती वरटकारिका १३
 प्रचोदनी कुञ्जीलुदा दुःस्पर्शा राष्ट्रिकेत्यपि ।
 'नीली काला क्लीतकिका ग्रामीणा मधुपर्णिका १४
 रञ्जनी श्रीफली तुत्या द्रोणी दोला च नीलिनी ।
 अवलगुजः सोमराजो सुवलिः सोमवल्लिका ॥ १५ ॥
 कालमेषी कृष्णफला 'वाकवी प्रतिफल्यपि ।
 'कृष्णोपकुल्या वैदेही मागधी चपला कणा ॥ १६ ॥
 उषणा पिप्पली शौराढी केलाऽथ 'करिप्पिली ।
 कपिवल्ली कैलवल्ली श्रेयसी वशिरः पुमान् ॥ १७ ॥
 'वयं तु चविका 'काकचिञ्जा गुञ्जा तु कृष्णाला ।

१ दशकं ववासा इतिव्यातस्य । २ नवकं त्रिष्टुप्कायाः (पिठानो इत) ।
 ३ दशकं भटकाद इति स्यातायः । ४ एकादश नीत्याः । ५ भटकं बहुचो इति
 व्याख्यायाः । ६ दशकं पिप्पल्यः । ७ पञ्चवक्त्रपिप्पल्याः । ८ द्वेवक्त्र चवक इति
 व्यातस्य । ९ त्रीणि गुञ्जायाः ।

१पलङ्क्या त्विषुगन्धा श्वदंष्ट्रा स्वादुकराटकः ॥ ६८ ॥

गोकराटको गोकुरको वनशृङ्गाट इत्यपि ।

२विश्वा विषा प्रतिविषाऽतिविषोपविषारुणा ॥ ६९ ॥

शृङ्गी महौषधं चाथ ३क्षीगवी दुग्धिका समे ।

४शतमूलो बहुसुताऽभोरुन्दीवरी वरी ॥ ७० ॥

शृण्वप्रोक्ताऽभोरुन्दीवरीनारायणः शतावरी ।

अहेरुथ ५पीतद्र कावीयकहस्त्रिवः ॥ ७१ ॥

दार्वी पवध्या दारुहस्त्रि पर्जनीत्यपि ।

६वचोग्रगन्धा पङ्गुगन्धा गोलीमी शतपर्विका ॥ ७२ ॥

शुक्ला ७हैमवती ८वेद्यभातृसिंह्यौतुवाशिका ।

वृषाऽटरूपः सिंदूरयो वासको वाजिदन्तकः ॥ ७३ ॥

९आस्फोटा गिरिकर्णौ स्याद्विष्णुकान्तापराजिता ।

इषुगन्धा तु काराडेक्षुकेकिलाक्षेक्षुरक्षुराः ॥ ७४ ॥

१०शाले ११स्यान्दीतशिवशत्रा मधुरिका मिसिः ।

१ छदं गोशुड इति क्वातस्य । २ अटकमतिविषायाः । ३ श्रेष्ठोऽस्ति क्वाता
या । ४ ददं वरुणस्य [वरावरी] । ५ अटकं दारुहस्त्री इति क्वातस्य ।
६ पञ्चकं वषा, इति क्वातायाः । ७ एवं शृण्ववचायाः । ८ अटकमटरूपस्य
(अटका) । ९ वचोविष्णुकान्तायाः । (कर्णौ गोवर्णी) १० पञ्च तादृमलाया
इति क्वातस्य । ११ अटं मधुरिकायाः (मधुरी) इति क्वातस्य ।

मिश्रेयाय्यय'सीदुराढो वज्रःस्तुस्त्रोस्तुहीगुहा॥१८५॥
 समन्तदुग्धाऽथो 'वेल्लममोघा चित्रनण्डुला ॥
 तण्डुलश्च कृमिघ्नश्च विद्वङ्गं पुंनपुंसकम् ॥ १०६॥
 'बला वाट्यालका 'धराटारवा तु शयापुष्पिका ।
 'भृद्धीका गोस्तनी द्राक्षा स्वाद्री मधुसेति च ॥१०७॥
 'सर्वानुभूतेः सरला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत् ॥
 त्रिमण्डो गेवनी 'श्यामाशालिन्यौ तु सुपेणिका॥१०८॥
 काला मसृगविदलाऽर्धचन्द्रा कालमेपिका ॥
 'मधुकं क्लीतकं यण्टिमधुकं मधुयण्टिका ॥ १०९ ॥
 'विदारी क्षीरशुक्लेक्ष्मगन्धा कोष्ट्री तु या सिता ॥
 अन्या 'क्षीरविदारी स्यान्महाश्वेतक्ष्मगन्धिका॥११०॥
 'लाङ्गली श्यादी तोयपिप्पली शकुन्तादनी ॥
 'स्वराश्वा काशो दीप्यो मयूरो लोचमस्तकः ॥१११॥

१ वट् वज्रद्वयम् [गेदुह] । २ वटुकं विद्वङ्गस्य [वासुविद्वङ्ग इति ह्याजस्य]
 ३ हे वनमार इति ह्याजस्य । ४ हे शयापुष्पिकायाः [धन्वा] । ५ पञ्च दाश्यायाः
 [दास्य मुनिका] । ६ सप्त त्रिवृतायाः [तण्डु. श्वेतत्रिपारा] ७ सप्त कृष्ण-
 दाश्यामिद्रतायाः । ८ चत्वारि यण्टिमधुकम् [जेटीमधु] इति ह्याजस्य ९ अन्या
 कृष्णमिद्रतायाः । १० शीघ्रि कृष्णमिद्रतायाः । ११ चत्वारि काशमेदम् [जटवि-
 पली] इति ह्याजस्य १२ पञ्चमयूरिकायाः ।

- १ गोपी श्यामा शाखिा स्यादनन्तोत्पलशाखिा ॥
 २ योग्यमृद्धिः सिद्धिलक्ष्मी वृद्धे रण्यहया इमे ॥११२॥
 ३ कदली वारणबुसा रम्भा मोर्वाक्षुमत्फला ॥
 काष्ठीला ४ सुदूग्पर्णी तु काकमुद्गा सहेत्यपि ११३
 ५ धार्ताकी हिङ्गुली सिंही भगटाकी दुष्प्रधर्षिणी ॥
 ६ नाकुली सुरसा रासना सुगन्धा गन्धनाकुली ॥११४॥
 नकुलेष्टा भुजंगाक्षा छत्राकी सुवहा च सा ॥
 ७ विदारिगन्धाऽशुमती सालपर्णी स्थिरा ध्रुवा ॥११५॥
 ८ तुरिङ्केरी समुद्रान्ता कार्पासी बदरेति च ॥
 ९ भारद्वाजी तु सा वन्या १० शृंगी तु शृषभो वृषः १६
 ११ गांगेरुकी तागवला भूपा हस्वगवेधुका ॥
 १२ धामार्गवो घोषकः १३ स्यान्महोजाली सपीतकः ११७

१ पञ्च वन्यशाखायाः । २ चार्वारि शब्दिनामकस्य षधिविशेषस्य । एतानि
 वृद्ध्याः पथेरपि । ३ वट् कदल्याः । ४ त्रयं मुर्षाणी इति रथातस्य । ५ पञ्च धार्ताः
 [भेटाकी] । ६ नव रात्र्याः [रासन्] तुल्यो इति रथातयाः । ७ पञ्च सा-
 लपर्णाः, सक्विन इति रथातस्य । ८ चत्वारि कार्पासाः । [कपास] । ९ एकं वन्या-
 कर्पासाः । [नर्मा] । १० त्रयं वैद्यकाटी अक्षुषाणी इति रथातस्य । ११ चार्वारि-
 वन्यविशेषस्य [ककुली] । १२ इ घोषकस्याः [स्वेतगुर्द] इति रथातस्य,
 १३ एवं पीतुमधोपकस्याः [धीवा] ।

१जोत्स्नी पटोलिका जाली १नादेयी भृमिजम्बुका ॥

१स्याल्लांगलिक्यग्निशिखा काकांगी काकनासिका १८

१गोधापदी तु सुवहा १मुसली तालमूलिका ॥

१अजशृंगी विषाणी स्याद् १गोजिहादाविके समे ११६

१ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवल्क्यपथ १द्विजा ॥

हरेणू रेणुका कौन्ती कपिला भस्मगन्धिनी ॥ ११७ ॥

१एलावालुकमैलेयं सुगन्धि दरिवालुकम् ॥

वालुकं वाय १पालङ्क्यां मुकुन्दः कुन्दकुन्दुरु ११९

१बालं होवैवर्हिष्ठोदीच्यं केशाम्बुनाम च ॥

१कालानुसार्यवृद्धाश्मपुष्पशीतशिवानि तु ॥ १२० ॥

शैलेयं १तालपर्णी तु दैत्या गन्धकृती मुरा ॥

गन्धिनी १गजभक्ष्या तु सुवहा सुरभी रता ॥ १२१ ॥

१ अयं पटोलिकायाः [विचित्रा इति ख्यातायाः । २ द्वे भृमिजम्बुकाः । आमु
इति ख्यातस्य ३ द्वे लाङ्गल्याः (करिदारी) । ४ द्वे काकनासिकायाः (कोराळोटी)
५ द्वे इलाङ्गिकायाः इति ख्यातायाः ६ द्वे मुसलीकुन्दराय (मुसलीकुन्दः) । ७ ॥
नागवल्क्याः इति ख्यातायाः । ८ द्वे गोमी इति ख्यातस्य । ९ प्रोहि
नागवल्क्याः १० इति ख्यातस्य । १० पटुकं रेणुकायगन्धद्वयस्य । १
पञ्च वालुकायगन्धद्वयस्य । १२ चन्दारि पाण्डु इत्यस्य । १३ पञ्च नेत्रशला इति
ख्यातस्य । १४ पञ्च शैलेयस्य (शिलाजित) । १५ पञ्च मुरास्यगन्धिद्वयस्य
१६ चन्दारि काष्ठ इति ख्यातस्य ।

- १ गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा ॥
 २ योग्यमृद्धिः सिद्धिलक्ष्मी वृद्धे रण्यहया इमे ॥११२॥
 ३ कदली वारणबुसा रम्भा मोर्वाक्षुमत्फला ॥
 काष्ठीला ४ मुद्गपर्णी तु काकमुद्गा सहेत्यपि ११३
 ५ धार्ताकी हिडंगुली सिंही भगटाकी दुष्प्रवर्षिणी ॥
 ६ नाकुली सुरसा रास्ना सुगन्धा गन्धनाकुली ॥११४॥
 नकुलेष्टा भुजंगाक्षा इत्राकी सुवहा च सा ॥
 ७ विदारिगन्धाऽशुमती सालपर्णी स्थिरा ध्रुवा ॥११५॥
 ८ तुरिङ्केरी समुद्रान्ता कार्पासी वदरंति च ॥
 ९ भारद्वाजी तु सा वन्या १० शृंगी तु श्वभो वृषः १६
 ११ गंगेरुको तागवला भूषा ह्रस्वगवेधुका ॥
 १२ धामार्गवो घोषकः १३ स्यान्महोजाली सपीतकः ११७

१ पञ्च उत्पलशारिवायाः । २ चत्वारि शृङ्गिणामकस्य पधिविशेषस्य । एतानि
 दृढार्थवधेरपि । ३ वट् कदल्याः । ४ अयं मुर्गानी इति ख्यातस्य । ५ पञ्च धार्तास्याः
 [भेटादी] । ६ नर राक्षसायाः [रासन्] तुल्यो इति ख्यातस्याः । ७ पञ्च सा-
 लपर्णाः सक्विन इति ख्यातस्य । ८ चत्वारि कार्पास्याः [कपास] । ९ एकं वन्या-
 कार्पास्याः [नर्मा] । १० अयं वैष्णवी कृष्णवर्णीति ख्यातस्य । ११ चत्वारि-
 वधविरहेत्यस्य [वृषः] । १२ इह घोषकस्याः [श्वेतगुरो] इति ख्यातस्य
 १३ एकं पीतप्रभोपवत्स्याः [धीवा] ।

१जोत्स्नी पटोलिका जाली २नादेयी मृमिजम्बुका ॥
 ३स्याल्लंगलिक्यग्निशिखा काकांगी काकनासिका १८
 ४गोधापदी तु सुवहा ५मुसली तालमूलिका ॥
 ६अजशृंगी विषाणी स्याद् ७गोजिहादाविके समे १९
 ८ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवल्ग्वप्यथ ९द्विजा ॥
 १०हरेणू रेणुका कौन्ती कपिला भस्मगन्धिनी ॥ १२० ॥
 ११एलावालुकमैलेयं सुगन्धि दरिवालुकम् ॥
 १२वालुकं चाय १३पालङ्क्यां मुकुन्दः कुन्दकुन्दुरु ॥ १२१ ॥
 १४बालं होषेवर्हिष्णोदीच्यं केशाम्बुनाम च ॥
 १५कालानुसार्यवृद्धाश्मपुष्पशीतशिवानि तु ॥ १२२ ॥
 १६शैलेयं १७तालपर्णी तु दैत्या गन्धकृटी मुरा ॥
 १८गन्धिनी १९गजभक्ष्या तु सुवहा सुरभी रसा ॥ १२३ ॥

१ अयं पटोलिकायाः [विचिका इति ख्यातायाः । २ द्वे भूजम्बाः । जामुन
 इति ख्यातस्य । ३ द्वे लाङ्गल्याः (करिशरी) । ४ द्वे काकन्यायाः (कीदाखेटी) ।
 ५ द्वे हंसदिक्षायाः इति ख्यातायाः । ६ मुसलकुन्दस्य (मुसलीकुन्दः) । ७ द्वे
 मेढाशृङ्गे इति ख्यातायाः । ८ द्वे गोभी इति ख्यातस्य । ९ त्रयोपि
 नागवल्ग्वः पान इति ख्यातस्य । १० पटूक रेणुकाश्मपुष्पवद्वयम् । ११-
 १२ बालकाख्यागन्धद्वयम् । १३ चत्वारि पालक इत्यम् । १४ पञ्च नेत्रशाला इति
 ख्यातम् । १५ पञ्च शैलेयम् (छिदाजित) । १६ पञ्च मुराश्मपुष्पगन्धिन्यम् ।
 १७ चत्वारि काव इति ख्यातस्य ।

अहेरुणा कुन्दुरुकी सल्लकी हलादिनीति च ॥

१ अग्निज्वालासुक्षिप्ते तु धातकी धातुपुष्पिका ॥१२४॥

२ पृथ्वीका चन्द्रवालैला निष्कृतिर्वहुलाऽथ सा ॥

३ सूक्ष्मोपकुञ्चिका तुत्या केरङ्गी त्रिपुटा त्रुटिः ॥१२५॥

४ व्याधिः कुष्ठं पारिभाष्यं वाप्यं पाकसमुत्पन्नम् ॥

५ शङ्खितीजेषुष्पी स्यात्केशिन्यथ ६ वितुन्नकः ॥१२६॥

मृदामलाऽम्भरा ताली शिवा तामलकीति च ॥

७ प्रपौण्डरीकं पौण्डयेमथ ८ तुन्नः कुवोरकः ॥१२७॥

कृष्णिः कञ्चः खान्तबके नन्दिवृक्षोऽथ ९ शलसी ॥

चण्डा धतेहरी क्षेमदुर्गत्रगणहासकाः ॥ १२८ ॥

१० व्याडायुधं व्याघ्रनखं करजं चक्रकागम् ॥

११ सुपिरा विद्रुमलता कपोताङ्घ्रिर्नदी नली ॥१२९॥

धमन्यङ्जनकेशी च १२ हनुर्हट्टविलासिनी ॥

१ धातारि धातव्याः (धाता) २ पञ्चमेऽन्याः [इत्यथी] । ३ पञ्चकं सुमैलाया । ४ बटुकं कुट्टितेयतातव । ५ त्रयं पौषस्त्रयाः (शंखानुरी) । ६ बटुकं भूम्यानलन्याः । ७ द्वे पौण्डर्ये (पुण्डरीया) । ८ बटुकं नन्दिवृक्षस्य (तली) । ९ बटुकं क्षेमदुर्गत्रगणव्यास । १० धातारि व्याघ्रनखामङ्गनयव्यास । ११ उपानदी नामङ्गनयव्यास । १२ धत्त मलाहवग्नयव्यास ।

शुक्तिः शङ्खः खुरः केलदलं नखमथादकी ॥ १३० ॥
 काक्षी मृत्ना सुवस्त्रिका मृत्तलकसुराष्टजे ॥
 १ कृटन्नटं दाशपुरं वानेयं तरिपेलवम् ॥ १३१ ॥
 प्लवगोपुगोनर्दकैवर्तमुस्तकानि च ॥
 २ अन्यिपर्णं शुक्रं वेहपुष्पं स्यौणोषकृक्कुरे ॥ १३२ ॥
 ३ मरुमाला तु पिशुना स्पृक्का देवी लता लघुः ॥
 समुद्रान्ता वधूः काञ्चिर्पा लङ्कोपिकेत्यपि ॥ १३३ ॥
 ४ तपस्विनी जटामांसी जटिला लोमशा मिशी ॥
 ५ त्वक्पत्रमुत्कटं भृङ्ग त्वचे चोचं वराङ्गकम् ॥ १३४ ॥
 ६ कचूरिको द्राविडकः काल्पको वेधमुख्यकः ॥
 ७ औषधयो जातिमात्रं स्युरजातौ १ सर्वौषधम् ॥ १३५ ॥
 ८ शाकाख्यम्पत्रपुष्पादि १ भ्राडुर्लीयोऽल्पमारिषः ॥

१ यद्भविकायाः अखर इति ख्यातस्य [तुभार] । २ अटवं मोया इति ख्या-
 तस्य । ३ पथ कृत्तुर्दा इति ख्यातस्य । ४ दशकं अक्षरक इति ख्यातयाः । ५ पञ्च
 जटामांसाः (जटामांसी) । ६ यद् त्वक्पत्रस्य त्वक् इति ख्यातस्य [दाक्षिणीतज]
 ७ यत्वारि कपुर इति ख्यातस्य । ८ एकं कलशान्तजातः । ९ एकं रोगहायिषधेः ।
 १० एकं भोजनसाधनस्य । त्वक् च "भृङ्गपत्रकरीरपत्रकृष्णान्धाधिरुक्कम् । त्वक् पुत्र
 कृत्वं चैव शकं दशविधं स्मृतम्" इति । ११ इह चतुर्दश इति ख्यातस्य ।

१ विशल्याग्निशिखानन्ताफलिनी शक्रपुष्पिका ॥ १३६ ॥

२ स्यादृक्षगन्धा वृगलान्द्रावेगो वृद्धदारकः ॥

जङ्गो ३ ब्राह्मी तु मत्स्यक्षी वयस्या सोमवल्लरी ॥ १३७ ॥

४ पट्टपर्णी हैमवती स्वर्णक्षीरो हिमावती ॥

५ हयपुञ्जो तु काम्बोजो माषपर्णी महासङ्गा ॥ १३८ ॥

६ तुरिङ्गेरी रक्तफल्गु विम्बिका पीलुपर्यपि ॥

७ वर्बरा क्वरी तुङ्गी खरपुष्पाऽजगन्धिका ॥ १३९ ॥

८ एलापर्णी तु सुवहा रास्त्रा युक्तासा च सा ॥

९ चाङ्गेरी चुफिका दन्तशठाम्बुष्टान्तलोणिका ॥ १४० ॥

१० सहस्रैवधी चूकोऽम्बुवेतसः शतवेध्यपि ॥

११ नमस्कारी गरुडकारी समङ्गा खदिरेत्यपि ॥ १४१ ॥

१२ जीवन्ती जीवनी जीवा जीवनीया मधुसूवा ॥

१ पञ्चाग्निशिलायाः (१ पुष्पी) इत्याहपातायाः । २ पञ्च वृद्धदारकस्य विषादइतिउपस्तस्य । ३ चाकारि सोमलतायाः (ब्राह्मी) । ४ चत्वारिद्वयंक्षीर्याः (मधुम) । ५ चत्वारि माषपर्ण्याः मंग इतिउपातस्य । ६ चत्वारि विम्बिकायाः । [पुण्ड्र] । ७ पञ्च वर्बराः (काम्बोज) । ८ चत्वारि एलापर्ण्याः । ९ पञ्चाहललोणिकायाः (लोनित्रा) । १० चूकोऽम्बुवेतसस्य । अम्बुवेत इतिउपातस्य । ११ चत्वारि हाताः मोही वा कम्बाल इति उपातस्य । १२ पञ्च जीवन्त्याः । गुर्वर देश दोहो इत्याहपातायाः ।

‘कूर्चशीर्षो मधुरकः शृंगहस्ताङ्गजीवकाः ॥ १४२ ॥

‘किराततिको भृन्मिषोऽनार्यतिकोऽथ सप्तजा ॥

विमला शातजा मूरिफेना चर्मकपेत्यपि ॥ १४३ ॥

‘वायसोली स्वादुरता वयस्याऽथ भकूलकः ॥

निकुम्भो दन्तिका प्रत्यक्पुण्ड्रपुष्परण्यपि ॥ १४४ ॥

‘अजमोदा तृग्रगन्वा ब्रह्मदर्भा यवानिका ॥

मूले पुष्करकाश्मीरपद्मपत्राणि पौष्करे ॥ १४५ ॥

‘अव्यथाऽतिचरा पद्मा चारुटी पद्मचारिणी ॥

‘काम्पिल्यः कर्कशश्चन्द्रो रक्ताङ्गो रोचनीत्यपि ॥ १४६ ॥

१० प्रपुष्पाडस्त्वगजो ददुश्चर्ममर्दकः ॥

पद्माऽऽरणाह्यश्च ११ पलायडस्तु सुन्दकः ॥ १४७ ॥

१२ लतार्कदुद्गमौ तत्र हरितेऽथ १३ महोपधम् ॥

क्षशुनं गृञ्जनाष्टिमहाकन्दरसेनकाः ॥ १४८ ॥

१ १३५ जीवकस्य । २ प्रयं चिरयता इति दृश्यात् । ३ पञ्च सप्तजानाः
[शिरेच्छा] । ४ प्रयं काकोत्याः (कछोटो) । ५ पञ्च वज्रदन्त्याः दन्तिना इति-
त्वात् । ६ चारुारियशब्दाः (अजमोदा) अजशायन इत्याद्यात् । ग्रीणि ।
७ मूलम् । ८ पञ्च पुष्पकान्तिभ्याः पौष्करमूर्तद्वयमस्ति । ९ पञ्च रोचनीः
कपेता । १० पङ्कः पुष्पाड इति दृश्यात् । ११ द्वे पद्मान्दोः (पद्म) ।
१२ द्वे हरितगण्डोः । १३ पदकं लघुत्वात् ।

१ पुनर्नवा तु शोधनी २ वितुनं सुनिपणयन्म् ॥
 ३ स्याद्वातकः शीतलोऽयराजिना शणयय्यपि ॥ १४८ ॥
 ४ पारावताडिभ्रः कटभी पण्या ज्योतिष्मती लता ॥
 ५ धार्षिकं त्रायमाणा स्यात्त्रायन्ती बलभद्रिका ॥ १४९ ॥
 ६ विष्वसुसर्पप्रिया गृत्विर्वाही वदरेत्यपि ॥
 ७ माकवा भृङ्गराजः स्यात्काकमावी तु वायसी ॥ १५० ॥
 ८ शतपुष्पा सतच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसिः ॥
 ९ अवाकपुष्पा कारवी च १० सरणा तु प्रसारिणी ॥ १५१ ॥
 ११ तस्यां कटम्भरा राजबला भद्रवलेत्यपि ॥
 १२ जनी जतुका राजनी जतुकुचकवर्णिनी ॥ १५२ ॥
 १३ संस्पर्शाऽथ १४ शटी गन्धमूला पङ्गुन्यिकेत्यपि ॥
 १५ कर्चूरोऽपि पलाशोऽथ १६ कारवलः काठिलजः ॥ १५३ ॥

१ द्वे पुनर्नवायाः (गदहपण्या) । २ द्वे विसखोररेआ इति स्यात्तस्य । ३ चत्वारि
 शणयण्याः (पटशण) । ४ पञ्च ज्योति मत्याः (माटकागण्यी) ५ चतुष्कं त्राय-
 माणायाः । ६ चतुष्कं वाराण्य - [वारहीरुद्रा] ७ द्वे भृङ्गराज इति स्यात्तस्य ।
 ८ द्वे काकजह्याः (काकप्रियाः) । ९ एत शर इति स्यात्तस्य । १० पञ्च
 प्रसारिण्या (५ चप्रसारिणी) । ११ पटु चकवर्णिन्याः (चकवत्) १२ पञ्च
 (घान्याः अदुरकाचरी) । १३ त्रीणि करवस्तस्य (करेण)

सुषवी चाथ १कुलकं पटोलंस्तिककः पटुः ॥
 १कूष्माण्डकस्तु १कर्करु रुर्वारुः कर्कटी स्त्रियौ ॥१५५॥
 १क्ष्वाकः कटुतुम्बी १स्यात्तुम्ब्यलावूरुमे समे ॥
 १चित्रा गवाक्षी गोडुम्बा १विशाला त्विन्द्रवारुणी ॥१५६॥
 १अशोऽन्नः सुरणाः कन्दो १गण्डोरस्तु समष्ठिला ॥
 १कलम्यु १पोदिकास्तोतु १भूलकं १हिलमोचिका ॥१५७॥
 १वास्तुकं शाकभेदाः १स्युर्दूर्वा तु शतपर्विका ॥
 सहस्रवीर्याभार्गव्यौ रुहाऽनन्ताश्च सा सिता ॥१५८॥
 १गोलामी शतवीर्या च गरुडाली शकुलाक्षका ॥
 १कुरुविन्दो मेघनामा मुस्ता मुस्तकमस्त्रियाम् ॥१५९॥
 १स्याद्भद्रमुस्तको गन्ध्रा १चूडाला चकलोच्चटा ॥
 १वंशे त्वक्सारकर्मास्त्वचिसार तृणवृजाः ॥ १६० ॥

१ चत्वारि पटोलस्य [परोरा] । २ द्वे कूष्माण्डस्य [कण्डा] । ३ द्वे कर्क-
 ष्याः [काकरी] । ४ द्वे कटुतुम्ब्याः । ५ द्वे तुम्बा इति स्यात्तस्य । ६ त्रीणि गोडु-
 म्बायाः [कर्कटीविशेषः] । ७ द्वे इन्द्रवारुण्याः [इन्द्रवारुणी] । ८ त्रीणिसुरणस्य
 जमोक्ष्म इति स्यात्तस्य । ९ द्वे गण्डोरस्यस्य [गण्डोरुत्ती] । १० करेणु । ११ पोद-
 इति । १२ मुरैर्यौ इति स्यात्तस्य । १३ हिल्याल इति स्यात्तस्य । १४ वास्तुकं एवम्यु
 आ इति स्यात्तस्य । १५ पटुं दुर्वायाः । १६ चत्वारि स्वेनदूर्वायाः । १७ चत्वारि
 मुस्तायाः [मोया] । १८ द्वे नागरमोर्या इति स्यात्तस्य । १९ त्रीणि उष्णामूलस्य
 [मुस्ताविशेषः] । २० दशकं वंशीः [वीण] ।

शतपर्वा यवफलो वेणुमस्कस्तेजनाः ॥

वेणुवः ^१कीचकास्ते स्युर्ये ^२स्वनन्त्यनिलोद्धताः ॥ १६१ ॥

^३अन्थिर्ना ^४पर्वपरुषा ^५गुन्द्रस्तेजनकः शरः ॥

^६नडस्तु धमनः पोष्ट गलोऽथो ^७काशमस्त्रियाम् ॥ १६२ ॥

इक्षुगन्धा पोष्टगलः पुंसि भृग्नि ^८तु बल्वजाः ॥

^९रसाल इक्षुस्तद्देदाः ^{१०}पुण्ड्रकान्तास्कादयः ॥ १६३ ॥

^{११}स्याद्रीराणं वीरतरं ^{१२}मूलेऽस्योशीरमस्त्रियाम् ॥

अभयं न ^{१३}जदं ^{१४}सेव्यममृणालं जलाशयम् ॥ १६४ ॥

लामञ्जकं लवुलयमवदाहेष्टकापथे ॥

^{१५}नडादयस्तृणं गमुच्छ्रयामाकप्रमुखा अपि ॥ १६५ ॥

अस्त्री ^{१६}कुशं कथो दर्भः पवित्रमथ ^{१७}कक्षायम् ॥

पौंसौगन्धिकष्याम देवजग्धाकरोहिषम् ॥ १६६ ॥

१ एवं कीटादिकृशस्वगतवायुबोद्धतानीं वेणुनाम् कीचक इत्यादि कृतस्य । २ ग्रीणि वंशादिषु ये । ग्रीणि वारण्य [वरहस्ये] । ४ ग्रीणि सवस्त्र इति श्रुत्यात्स्य । ५ ग्रीणि काशस्य । ६ एवं वगर् इति श्रुत्यात्स्य । ७ द्वेद्वयोः [वल्व] < ऐति इत्योमेशा ते यगा "इ-उ कर्बटयो वंशः कान्तारो वेणुभिः सुते । इभुरावः पीडकश्च रवाद्यः शुक्रमाकरा" इति । ८ द्वेद्वयोः [ग्रीणि] । ९ दक्ष वलीरमृणस्य । १० एते इत्योमेशाः । वंशादि वृक्षात् । ११ वट रोहिताख्यवृक्षविशेषस्य ।

‘द्वत्रातिच्छत्रपालव्नो मालातृणकम्बुस्तृणे ॥

शृण्यं बालतृणं ११धासो यवसं १२तृणमर्जुनम् ॥१६७॥

तृणानां संहति स्तुण्या नव्या तु नवसंहतिः ॥

‘तृणराजाद्व्यस्तालो १३नालिकेरस्तु लाङ्गली ॥१६८॥

‘घोष्ठा तु पूगः कमुको गुत्राकः स्वपुरोऽस्य तु ॥

‘फलमुद्रे गमेते च हिन्तालसहितास्त्रयः ॥ १६९ ॥

वर्जुः १४केतकी ताली खर्जुरी च तृणद्रुमाः ॥

इति वनोपधिबर्गः ॥ ४ ॥

१०‘सिंहो मृगेन्द्रः पञ्चास्यो हर्यक्षः केसरी हरिः ॥

(११‘कराग्रीवोमृगरिपुर्मृगदष्टिर्मृगाशनः

पुराहरीकः पञ्चनखश्चित्रकायमृगद्विषः ॥ १)

११‘शार्ङ्गलट्रोपिनी व्याघ्रे १२तानुस्तु मृगादनः ॥ १ ॥

१३‘वराहः सूक्तो घृष्टिः कोलः पोत्री किरिः किटिः ॥

१ १३३ अक्षय मेरुः । २ द्वे वीमलशृण्वः । ३ द्वे गताक्षौ मालातृणम् ।
४ द्वे शृण्वमात्रे । ५ एवं दण्डमूलात् । ६ एवं दण्डमूलात् । ७ द्वे ताण्ड । ८ द्वे
नालिकेरम् । ९ पञ्च पूगः [मुगाये] । १० एवं पूगः । ११ एवं हिन्ताल-
स्य घटिभ्रमरादयः खर्जुरी वरुणः । १२ वरुणः । १३ टाण्ड
१४ विट् १, ११ वीरिज्याग्रम् । १५ द्वे विट् वरुणः । १६ दण्डमूलात्

ढण्टो घोणी स्तब्धरोमा कोढो मृदार इत्यपि ॥ २ ॥

१कपिलवङ्गप्लवगशाखामृगवली मुखाः ॥

मर्कटो वानरः कीशो वनौका अथ १भल्लुके ॥ ३ ॥

शृत्ताञ्छभल्लभल्लुका १गराढके खड्गखड्गिनौ ॥

१लुलायो महिषो बाहद्विपत्काससैरिभाः ॥ ४ ॥

स्त्रियां १शिवा भारमायगोमायुर्मृगधूर्तकाः ॥

शृगालवञ्चुकक्रोष्टुफेरुफेवजम्बुकाः ॥ ५ ॥

१ओतुर्विडालो मार्जारो वृषदंशक आखुमुक् ॥

त्रयो १गौधेर गौधार गौधेया गौधिकात्मजे ॥ ६ ॥

१शवावित्तु शल्यस्तल्लोम्नि १शलली शललं शलम् ।

११वातप्रमीवतिमृगः ११कोवस्त्वीहामृगो वृकः ॥ ७ ॥

११मृगे कुरङ्गवातायुर्हरिणाजिनयोनयः ॥

११ऐशेयमेरायाश्चर्माद्यमेषांस्येषामुभे ११त्रिषु ॥ ८ ॥

१ मर्कटं वानरस्य । २ चतुर्दंशक इति वानरस्य । ३ त्रीणि भेदा इति द्वा
 तस्य । ४ पञ्च महिषस्य (भैंसा) । ५ दश वञ्चुकस्य शृगाल इति द्वावप्यस्य । ६
 पञ्च मार्जाराण्यः । ७ त्रीणि कुरङ्गवृषादौषमां जातचतुष्पदस्य । ८ द्वे शल्यस्य ।
 ९ त्रीणि शल्यलोम्नि । १० द्वे वातमृगस्य । ११ त्रीणि वृकस्य । १२ पञ्च हरि-
 णस्य । १३ एषां हरिणा, एषादेः । १४ एवं हरिणस्य चर्मादेः ।

कदली कन्दली चोनश्चमृरुप्रियकावपि ॥

उमरुश्चेति हरिणा अमी अजिनयोनयः ॥ ८ ॥

कृष्णसाररुन्यङ्कुशङ्कुशम्बररौहिषाः ॥

गोकर्णपृषतेणश्य रोहिताश्चमरो मृगाः ॥ ९० ॥

गन्धर्वः शरभो रासः सृमरो गवयः शशः ॥

इत्यादयो मृगेन्द्राद्याः गवाद्याः पशुजातयः ॥

(अथैवागन्ता तु खनको वृकः पुंश्चज उन्दुरः)

उन्दुरुर्मूपकोऽप्यालुर्गिरिका शालमृषिका ॥

सटः कृकलोसः स्यान्मुसजी गृह्णोषिका ॥ ९२ ॥

लूता स्त्री तन्तुवायेर्णनाभमर्कटकाः समाः ॥

नीलङ्गुस्तु कृमिः १२ कर्णजलौकाः शतपद्युभे ॥ ९३ ॥

वृश्चिकः शककीटः १४ स्यादलिद्रोणौ तु वृश्चिके ॥

१ एते षट् हरिणभेदाः । २ एते द्वादश मृगभेदाः । ३ एतेमृगभेदाः । ४ एतावताकारयन्त्रोक्त्यैव विहादयः पशुजातयः । ५ पञ्चदेवकस्तोत्रनामानि मृदकस्य । ६ मयं मृदकस्य । ७ द्वेस्वल्पमृदकजातेः । ८ द्वेगिरिपटा इतिप्रगतस्य । ९ द्वेगोपादाः [विपुलिता] १० चत्वारि दर्पनामस्य (मरुता) । ११ द्वे पुने इति वरातस्य । १२ द्वेकृमिभेदाः । (गोमा) १३ द्वेदृष्टीयस्य (कृष्णदिक्कृष्णविशेषी) १४ त्रीणि वृश्चिकस्य (विट्) ।

१पारावतः कंलारवः कपातोऽथ २शशादनः ॥ १४
 पत्री श्येन ३तल्लकस्तु वायसारातिपेचकौ ॥
 (४दिवान्वः कौशिको घृको दिवाभीतो निशाटनः
 ५ध्याघाटः स्योद्गाढाजः ६खञ्जरीटस्तु खञ्जनः ॥ १५
 ७लोहपृष्ठं तु कङ्कः स्यादय ८वापः किकीदिविः ॥
 ९कलिङ्गभङ्गभूम्यादा अय १०स्याञ्छतपत्रकः ॥ १६ ॥
 दावाघाटोऽथ ११सारङ्गस्तोककश्चातकः समाः ॥
 १२कुकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः ॥ १७ ॥
 १३चटकः कलविङ्कः स्यात्तस्य स्त्री १४चटका तयोः ॥
 पुमपत्ये १५चाटकैरः स्युःपत्ये चटकैव सा ॥ १८ ॥
 १६कर्करेडुः करेडुः १७स्यात्कृष्णककरो समौ ॥

१ श्रीणि पारावतस्य । २ श्येनं वाच इति ख्यातस्य । ३ त्र्यमुल्लकस्य । ४ पञ्च
 कर्मयुद्धस्य मरुदाव इति ख्यातस्य । ५ द्वे मरुदावस्य (मरुदौ) । ६ द्वे वल्ल-
 कस्य (तल्लकौ) । ७ द्वे कौशिके (ककुदा) । ८ द्वे वाप इति ख्यातस्य ।
 ९ श्रीणि मल्लकचूड इति ख्यातस्य । १० द्वे सुतारणी चाटकोर इति ख्यातस्य । ११
 श्रीणि वागकस्य । १२ चटवारि कुक्कुटस्य । १३ द्वे चटकस्य (चिमणौ) । १४
 एवं चटका तयोः । १५ एवं चटकाचटकयोः पुमपत्ये । स्युःपत्ये चटकैव । १६
 कर्करेडु इति ख्यातस्य । १७ द्वे करेडुभेदस्य ।

१वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि ॥ १६ ॥

२काके तु कटारिष्ट वलिपुष्टः सकृत्प्रजाः ॥

३धाङ्क्षात्मघोषपरभृद्रलिभुग्वायसा अपि ॥ २० ॥

४(स एव च विरज्जीवी चैकदृष्टिश्च मौकलिः)

५द्रोणकाकस्तु काकेलो ६दात्सूहः कालकण्ठकः ॥

७आतापिचिल्लौ ८दाक्षय्यगृध्रौ ९कीरंशुको समौ ॥ २१ ॥

१०क्रुङ्कौञ्चोऽथ ११वक्रः कहः १२पुष्कराहस्तु सारसः ॥

१३कोकश्चकश्चकवाको १४आङ्गाहयनामकः ॥ २२ ॥

१५कादम्बः कलहंसः १६स्योदुत्कोश कुरगौ समौ ॥

१७हंसास्तु श्वेतगरुतश्चकाङ्गा मानसौकसः ॥ २३ ॥

१८राजहंसास्तु ते चञ्चुवर्णैर्लोहितैः सिताः ॥

१९मलिनैर्मल्लिकाक्षास्ते २०घातसाष्टाः सितेतरैः ॥ २४ ॥

१ यत्वा'र कोकिलस्य । २ दश काकस्य । ३ एतान्यपि श्रेणि काकस्य । ४ द्वे
होमकाक इतिव्याप्तस्य । ५ द्वे कृष्णघक इतिव्याप्तस्य । ६ द्वेबिलस्य [पीठ
। ७ द्वेपुष्पस्य । ८ द्वेकीरस्य [कुक] । ९ द्वैर्कष करानुन इत्यस्य तस्य । १०
द्वे वक्रस्य वगल इत्यव्याप्तस्य । ११ सारसस्य । १२ यत्वा'रि चैकदृष्टस्य । १३ द्वे
कलहंसस्य (वतक) । १४ द्वेकुरगस्य । १५ यत्वा'रिहंसस्य । १६ एवं राजहंसा-
नाम् । एवं मल्लिकाक्षानाम् । १७ एवं घातसाष्टानाम् ।

'शरारि राटिरादिश्च 'बलाका विसकरिठका ॥
 हंसस्य 'योषिद्वरा सासुस्य तु 'लक्ष्मणा ॥२५॥
 'जतुकाऽजिनपत्रा 'स्यात्परोष्णी तैलपायिका ॥
 'वर्वाणा मक्षिका नीला 'सरघा मधुमक्षिका ॥ २६
 'पतङ्गिका पुत्तिका १०स्याद्'शस्तु वनमक्षिका ॥
 दंशी ११तज्जातिरल्पा १२स्याद्गन्धोली वाटादयोः ॥२७॥
 १३भृङ्गारी भीरुका चीरी भिल्लिका च समा इमाः ॥
 समौ १४पतङ्गशलभौ खद्योतो १५ज्योतिरिङ्गणः ॥ २८ ॥
 १६मधुव्रतो मधुक्रोमधुलिङ्गमधुशालिनः ॥
 द्विरेफपुष्पलिङ्गमृङ्गपट्पदभ्रमरालयः ॥ २९ ॥
 १७मयूगो बर्ङ्गिको वर्ही नीलकण्ठो भुजङ्गशुक् ॥
 शिखावलाः शिखो केकी मेघनादानुलास्यप ॥३०॥

(२१) भावति वयतस्य । २ द्वेवृणा इति वयतस्य । ३ एकं हंसाः ।
 ४ एवं सारसत्रियाः । ५ द्वेचामचिरयो चिमगादर इतिष्य तस्य । ६ द्वे पक्षयुक्त
 कीटविदे यस्य चमरीद्वयाख्याताया । ७ त्रय म'क्षकायाः । ८ द्वे मधुम'क्षकाभेदस्य ।
 ९ द्वे मधुमधुम'क्षकाभेदस्य । १० द्वे वनमाषो वाघइतिष्य तस्य । ११ एकं मधुव्रतं
 इतिवयतस्य । १२ द्वे वरद मध्येष्टेद्वयाभ्योतायाः इतिवयतस्य । १३ चत्वारिंशित्या
 [हिंपुरी] । १४ द्वे दीपाग्निमुलमाप्यतः पततस्य । १५ द्वे खद्योतस्य क्षण्णकोटा
 विष्टेस्य । १६ एकादशभ्रमरस्य । १७ नव मयूगस्य ।

१केका वाणी मयूरस्य समौ २चन्द्रकमेवकौ ॥

३शिखा चूडा ४शिखण्डस्तु पिण्डवर्ह नपुंसके ॥३१॥

५स्वगे विहङ्गविहगविहङ्गमविद्रायसः ॥

शकुन्ति पक्षि शकुनि शकुन्तशकुन द्विजाः ॥ ३२ ॥

पतत्रिपत्रपतगपतत्पत्ररथाण्डजाः ॥

जगौके वाजिविकिर विविष्करपतत्रयः ॥ ३३ ॥

नीडोद्भवा गरुत्मन्तः पित्सन्तो नमसद्गमाः ॥

तेषां विशेषा १हारीतो मदगुः कारण्डवः प्लवः ॥३४॥

तित्तिरिः कुक्कुभो लावे जीवञ्जीवश्चकारकः ॥

कैयण्टिकाष्टिभ्रिके वर्तके वर्तिकादयः ॥ ३५ ॥

१गरुपक्ष्ण्डदाः पत्रं पतत्रञ्च तनुरुहम् ॥

स्त्री १पक्षतिः पक्षमूलं २चञ्चुस्रोष्टिरुभे स्त्रियौ ॥३६॥

१प्रढीनोढीनसंढीनान्येताः स्वगगतिक्रियाः ॥

११पेशी केशो द्विहीनेऽण्डं १२कुलायो नीडमस्त्रियाम् ॥

१ एवं मयूराख्याः मयूर इव इति ख्यातम् । २ इति चिच्छम्य नेत्राकारविहस्य
३ इति मयूरशिखायाम् । ४ श्रीशिव मयूरनिच्छस्य । ५ सप्तविंशतिः पक्षमात्रस्य ।
६ एवंपक्षिभेदस्य । ७ षट्पक्षीणां पक्षस्य । ८ एवंपक्षमूलस्य । ९
इति पक्षमुच्छस्य । १० दत्तास्त्रिणः स्वगगती गतिक्रियाः । ११ श्रमणस्य । १२ इति
पक्षिपरस्य [कोठा] ।

१पोतः पाकोऽर्भको छिम्भः पृथुकः शावकः शिशुः ॥

२स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वन्द्वं ३युगं तु युगलं युगम् ॥३८॥

४समूहो निवहन्वूह संदोहविसर व्रजाः ॥

स्तोमौघ निकरव्रात वारसंज्ञातसंचयाः ॥ ३९ ॥

समुदायः समुदयः समवायश्च यो गणः ॥

स्त्रिया तु संहतिर्वृन्द निकुरम्भं कदम्बकम् ॥ ४० ॥

वृन्दभेदाऽ ५समैर्वर्गः ६सङ्घसार्थो तु जन्तुभिः ॥

सजातीयैः ७कुलं ८यूयं तिरश्चां पुंनपुंसकम् ॥४१॥

पशूनां ९समजोऽन्येषां १०समाजोऽय सधर्मिणां ॥

११स्यान्निकोयः पुञ्जराशी तत्करः कूटमस्त्रियाम् ॥४२॥

१२कापोतशोकमाप्नुतेत्तिरादीनि तद्गणे ॥

गृहासक्ताः १३पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्चते ॥४३॥

इति सिंहादिवर्गः ॥ ५ ॥

'मनुष्या मातुजा मर्या मनुजा मानवा नराः ॥
 स्युः पुमांसः पञ्चजनाः पुरुषाः ध्रुवा नरः ॥ १ ॥
 'स्त्री योषिदवला योषा नारी सीमन्तिनी वधूः ॥
 प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा ॥ २ ॥
 'विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना ॥
 प्रमदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनी ॥ ३ ॥
 सुन्दरी रमणी रामा * कोपना सैव भार्मिनी ॥
 'धरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी ॥ ४ ॥
 'कृतार्भपेका माहषी 'भोगिन्योऽन्यानृपस्त्रियः ॥
 'पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी ॥ ५ ॥
 'भार्या जायाय पुम्भृन्नि दाराः स्यात्तु 'कुटुम्बिनी ॥
 पुरन्ध्री 'सुवरित्रा तु सती साध्वी पतिव्रता ॥ ६ ॥
 'कृतसापत्निकाव्यूढा धिविन्नाय 'स्वयम्भरा ॥

१ एकादशमनुष्याणाम् । २ एकादश स्त्रियाः । ३ रामारवतं स्त्रीणां विशेषभेदाः
 ४ द्वे स्त्रीण्येवमाः । ५ चत्वारि गुणैरुत्कृष्टाः । ६ एवं कृतार्भपेक्षयाः । ७ एवं
 कुटुम्बीणाम् । ८ कृत परिणीतयाः स्त्रियाः । ९ द्वे पतिपुत्राभिरुत्तमाः । १० चत्वारि
 पतिव्रताः स्त्रियाः । ११ श्री 'यु कृतानेकविवाहस्य पुरन्दरस्य प्रथमोदयाः । १२ श्री
 श्वेच्छया पतिव्रत्योच्यन्ते ।

पोतः पाकोऽर्भकोऽङ्गिमः पृथुकः शावकः शिशुः ॥

स्त्रीपुंसौ मिथुनं दन्द्रं युग्मं तु युगलं युगम् ॥३८॥

समूहो निवहव्यूह संदोहविसरव्रजाः ॥

स्तोमौघ निकरव्रात वारसंज्ञातसंचयाः ॥ ३९ ॥

समुदायः समुदयः समवायश्च यो गणः ॥

स्त्रिया तु संहतिर्वृन्दं निकुम्भं कदम्बकम् ॥ ४० ॥

वृन्दभेदाः समैर्वर्गः सङ्घसार्थो तु जन्तुभिः ॥

सजातीयैः कुलं धूयं तिरश्चां पुंनपुंसकम् ॥४१॥

पशूनां समजोऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणां ॥

स्यान्निकोयः पुञ्जराशी तत्करः कूटमस्त्रियाम् ॥४२॥

कापोतशोकमायूरतैत्तिरादीनि तद्गणे ॥

गृहासक्ताः पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्चते ॥४३॥

इति सिंहादिवर्गः ॥ ५ ॥

१ सप्तर्षि षाट्स्य पक्षि विरोरित्यादिप्रातस्य । २ श्रीं श्रीं श्रीपुरुषपुराणस्य । ३ द्राविडतिः समुदायस्य समूहस्याख्यातस्य । ४ एकं सजातीयप्राण्यप्राणिसमूहस्य । ५ द्वेप्राणिसमूहस्य । ६ एकं सजातीयजन्तुसमूहस्य । ७ एकं सजातीयतिरश्चां समूहस्य । ८ एकं पशुसमूहस्य । ९ एकं पशुमित्रानां वृन्दस्य । १० चत्वारि धाम्यादि राशेः । ११ प्रायेण सजातिसमूहस्य । १२ द्वेगृहासक्ताः पक्षिमृगाश्छेकाश्चते ।

'मनुष्या मातुजा मर्या मनुजा मानवा नराः ॥ १ ॥
 स्युः पुमांसः पञ्चजनाः पुरुषाः प्रख्या नरः ॥ २ ॥
 'स्त्री योऽपदवला योषा नारी सीमन्तिनी वधूः ॥
 प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा ॥ ३ ॥
 'विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना ॥
 प्रमदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनी ॥ ४ ॥
 सुन्दरी रमणी रामा * कोपना सैव भार्मिनी ॥
 'वराहोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी ॥ ५ ॥
 'कृतार्भपेका महिषी 'भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः ॥
 'पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी ॥ ६ ॥
 'भार्या जायाय पुम्भूम्नि दाराः स्यात्तु 'कुटुम्बिनी ॥
 पुरन्ध्री 'सुचरित्रा तु सती साध्वी पतिव्रता ॥ ७ ॥
 'कृतसापत्निकाध्यूदा धिविज्ञाय 'स्वयम्बरा ॥

१ एकादश मनुष्याणाम् । २ एकादश विधाः । ३ रामानन्तं स्त्रीणां विशेषभेदाः
 ४ द्वे क्षेत्रीययोः । ५ चत्वारि शुद्धैरङ्कुरादाः । ६ एवं कृतार्भपेक्षयाः । ७ एकं
 मत्तकोपाम् । ८ सप्त पत्नीयतायाः विधाः । ९ द्वे पतिपुत्राभिद्वयाः । १० चत्वारि
 पतिभेदास्तथायाः । ११ श्रीयुक्तानेकविवाहस्य पुरयस्य प्रथमोदयाः । १२ श्रीयु
 क्तस्य पतिव्रतयोः उदाः ।

पतिभ्राता च वर्षाथ ^१कुलस्त्री कुलपालिका ॥ ७ ॥
^२कन्या कुमारी ^३गौरी तु नग्निकाऽनागतार्तवा ॥
^४स्यान्मध्यमा दृष्टरजा ^५स्तरुणी युवतिः समे ॥ ८ ॥
 समाः ^६स्तुषाजनीवध्व^७शिवरिणी तु सुवासिनी ॥
^८इच्छावती कामुका स्याद् ^९वृषस्यन्ती तु कामुकी ॥ ९ ॥
 कान्तारिणी तु यो याति सङ्केतं ^{१०}साऽभिसारिका ॥
^{११}पुंश्च जी धर्षिणी बन्धक्यसती कुलदेवरी ॥ १० ॥
 स्वैरिणी पांशुला च ^{१२}स्यादशिश्वी शिशुना विना ॥
^{१३}अवीरा निष्पतिसुता ^{१४}विश्वस्ताविधवे समे ॥ ११ ॥
^{१५}श्यालिः सखी वयस्याऽथ ^{१६}पतिवल्नी सभर्तृका ॥
^{१७}वृद्धा पलिकनी ^{१८}प्रज्ञा तु प्रज्ञा ^{१९}प्रज्ञा तु धीमती ॥ १२ ॥

१ द्वे कुलस्थाः । २ द्वे कन्यायाः । ३ त्रयं नग्निकाऽनागताया अरण्य । ४ द्वे प्रथम
 प्रातरब्धयोगायाः । ५ द्वे मध्यमवयसि वर्तमानायाः । ६ त्रयं पुत्रादिमायायाः । ७ द्वे
 द्विचिह्नवर्णयनया । ८ द्वे वयस्योच्चरणावयाः । ९ द्वे अश्वत्थवत् मैत्रदेयावयाः
 १० एकं सामिगारिकायाः । ११ द्वौ स्वैरिण्याः । १२ एकं पुत्ररदितायाः । १३ एकं
 पतिवर्तारितायाः । १४ द्वे विधवायाः । १५ त्रयं संख्यायाः । १६ द्वे जीवद्भर्तृकाया
 १७ द्वे पदभ्याः । १८ द्वे किञ्चित्स्थयाः । १९ द्वे बुद्धिमायाः ।

शूद्री ^१शूद्रस्य भार्या स्याच्छूद्रा तज्जातिरेव च ।
 आभारी ^२तु महाशूद्री जातिपुंयोगयोः समा ॥ १३ ॥
 आर्याणां ^३स्वयमर्या स्यात्क्षत्रियां ^४क्षत्रियारायपि ।
 उपाध्यायाप्युपाध्यायी ^५स्यादाचार्यापि च स्वतः ॥ १४ ॥
 आचार्यानी ^६तु पुंयोगे स्यादर्या क्षत्रियां तथा ।
 उपाध्यायान्युपाध्यायी ^७पोटा ^८स्त्रीपुंसलक्षणा ॥ १५ ॥
 वीरपत्नी ^९वीरभार्या वीरमाता ^{१०}तु वीरसुः ।
 जातापत्या ^{११}प्रजाता च प्रसूता च प्रसूतिका ॥ १६ ॥
 स्त्री नग्निका ^{१२}कोटवीस्याद्वृत्ती संचारिके ^{१३}समे ।
 कात्यायन्यर्धवृद्धा ^{१४}या काषायवसनाऽधवा ॥ १७ ॥
 सैरुध्री ^{१५}परवेशमस्था स्ववशा शिल्पकारिका ।
 असिकनी स्या ^{१६}वृद्धा या प्रेप्याऽन्तः पुरचारिणि ॥ १८ ॥

१ एकं शूद्रस्त्रियाः शूद्रेति तज्जातेः । २ द्वे गोत्रादिकायाः अहिरिन इत्याद्या-
 तायाः । ३ द्वे वैश्यमाय.याः वनैनीत्याद्यातायाः । ४ द्वे क्षत्रियमार्यायाः । ५
 द्वे स्वयमप्यार्यायाः । ६ एकमाचार्यस्य स्त्रियाः । ७ द्वे उपाध्यायस्य भार्यायाः । ८
 एकास्तन शमभ्युपगच्छन् स्त्रीपुंसलक्षणेन युक्तायाः । ९ द्वे वीरमार्यायाः । १० द्वे वीर-
 मातुः । ११ चत्वारि प्रसूतायाः । १२ एकं नग्नस्त्रियाः । १३ द्वे दैतिकायाः
 १४ एकमर्धवृद्धायाः द्विदशेऽप्युपगच्छन् विविधतायाः । १५ एकं परवेशमन्वितायाः प्रवेश-
 कारिण्याः । १६ एकमवृद्धेति विशेषणप्रयोगेतायाः ।

वास्त्री गणिका १वेश्या रुपाजीवाऽय सा जनैः ॥
 सत्कृता २वारमुख्या ३स्यात्कुट्टनी शम्भली समे ॥१९॥
 ४विप्रशिक्षिका त्वोत्तणिका दैवज्ञाऽय ५रजस्वना ॥
 ६ओधर्मिण्यविगत्रेयी मलिनी पुण्यवत्पि ॥ २० ॥
 ७ऋतुमत्पुङ्गव्यापि ८स्याद्रजः पुण्यमार्तवम् ॥
 ९श्रद्धालुर्हृदवती १०निष्कला विगनार्तवा ॥ २१ ॥
 ११प्रापन्नसत्त्वा स्यादयुर्विष्यन्तर्वर्त्तनी च गर्भिणी ॥
 गणिकादेस्तु १२गाणिम्यं गार्मिण्यं यौवतं गणे ॥ २२ ॥
 १३पुनर्भूदिधिषुरुढा द्विस्तस्या १४दिधिषुः पतिः ॥
 स तु द्विजोग्रेदिधिषुः सेव यस्य कुटुम्बिनी ॥ २४ ॥
 १५कानीनः कन्यकाजातः सुतोऽय १६सुभगासुतः ॥
 सौभागिनेयः १७स्यात्सारस्वतैश्वर्यस्तु पुंस्त्रियाः ॥ २४ ॥

१ धारि वेदिकायाः । २ एकं व्यवपन्नवेदिकायाः । ३ द्वे कुट्टनाः । ४ त्रयं
 क्षमाशुभनिदिधियाः । ५ अष्टोत्तराश्विकायाः । ६ त्रीणिश्रीरजपः । ७ द्वे दोहव
 न्याः । ८ द्वे हीनरजस्विकायाः । ९ चचारिगमिण्याः । १० एकैकं तत्तत्समूहस्य ।
 ११ द्वे द्विजोऽजायाः । १२ एकं पुनर्भूयते । १३ एकं कन्यकासुतस्य । १४ द्वे
 सुभगासुतस्य । १५ एकं परस्त्रीपुत्रस्य ।

पैतृष्वसेयः स्यात्पैतृष्वस्त्रीयश्च पितृष्वसुः ॥

सुतो मातृष्वसुश्चैवं वेमात्रेयो विमातृजः ॥ २५ ॥

अथ बान्धकिनेयः स्याद्बन्धुलश्चासतासुतः ॥

कौलटेरः कौलटेयो भिक्षुकी तु सती यदि ॥ २६ ॥

तदा कौलटिनेयोऽस्या कौलटेयोऽपि चात्मजः ॥

आत्मजस्तनयः सनुः सुतः पुत्रः स्त्रियां त्वमी ॥ २७ ॥

आहुर्दुहितरं सर्वेऽपत्यं तोकं तयोः समे ॥

स्वजाते त्वौरसौरस्यौ तातस्तु जनकः पिता ॥ २८ ॥

जनयित्री प्रसुर्माता जननी भगिनी स्वसा ॥

ननान्दा तु स्वसा पत्युर्नपौ पौत्री सुतात्मजा ॥ २९ ॥

भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य भ्रातरः स्युः परस्परम् ॥

प्रजावती भ्रातृजाया मातुलानी तु मातुली ॥ ३० ॥

१ द्वेपितृभगिनीपुत्रस्य । एवमपि मातृभगिनीपुत्रस्य । २ एकं सापरात्रवन्धोः ।

३ पञ्च कुलटापुत्रस्य । ४ द्वेभिक्षार्थप्रतिगोदमठन्याः तस्याः पुत्रस्य । ५ पञ्च

पुत्रस्य । ६ द्वेदनयदुहितोः । ७ सपुत्रस्य । ८ श्रीणि पितृणां । ९ भ्रातरि जनन्याः ।

१० द्वेवपुः । ११ एवंप्रतिभगिनीयाः । १२ द्वेवृत्तस्य पुत्रायाः । १३ एकं भ्रातृ-

वर्गस्य भार्याणाम् । १४ एकं भ्रातृजायायाः । १५ द्वेमातुलान्याः ।

पतिपत्न्योः प्रसू १श्वश्रूः २श्वशुरस्तु पिता तयोः ॥
 पितुर्भ्राता १पितृव्यः स्यान्मातुर्भ्राता तु १मातुलः ॥३१॥
 १श्याल्लाः २स्युर्भ्रातरः पत्न्यः स्वामिनो १देवृदेवरौ ॥
 १स्वच्छाग्रो भार्गनेयः १स्याज्जामाता दुहितुः पतिः ॥३२॥
 १पितामहः पितृपिता तत्पिता १प्रपितामहः ॥
 मातुर्मातामहाद्येवं १सपिण्डास्तु सनाभयः ॥ ३३ ॥
 १समानोदर्गसौर्दर्यसगर्भ्यसहजाः समाः ॥
 १सगोत्रवान्धवज्ञातिबन्धुस्व स्वजना समाः ॥ ३४ ॥
 १ज्ञातेयं १बन्धुता तेषां क्रमाद्भावसमूहयोः ॥
 १धवः प्रियः पतिभर्ता १जास्तुपतिः समौ ॥ ३५ ॥
 अमृते जारजः १कुण्डो मृते भर्तारि गोलकः ॥

१ एकं पत्न्युः पत्न्या वा मातरि । २ एकं श्वशुरस्य । ३ एकं पितुर्भ्रातरि । ४
 एकं मातुर्भ्रातरि । ५ एकं पत्न्या भ्रातरि । ६ द्वे पत्न्युभ्रातरि । ७ द्वे भार्गवा पुत्रे
 ८ एकं कन्यायाः भ्रातृ । ९ द्वे पितृ-पितरि । १० एकं पितामहस्य पितुः । ११ द्वे
 सप्तपुत्रावधिता तस्य । १२ चत्वारि सहोदरस्य भ्रातृ । १३ पट्मशोभस्य । १४ एकं
 शरीरो भावस्य । १५ एकं बन्धुसमूहस्य । १६ चत्वारि पत्न्युः । १७ द्वे सुखादन्य-
 सभ्ये । १८ एकममृत भर्तारि जाह्नवात्म्य । १९ एकं मृते भर्तारि गोलकात्म्य ।

१ 'आत्रोयो आतृजो आतृभगिन्यो २ 'आतराबुभौ ॥३६॥
 ३ 'मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसृजनयितरौ ।
 ४ 'श्वश्रूश्वशुरौ श्वशुरौ ५ 'पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ॥३७॥
 ६ 'दम्पती जम्पती जायापती भार्यापती च तौ ।
 ७ 'गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्वं च ८ 'कल्लोऽस्त्रियाम् ॥३८॥
 ९ 'सूतिमासो वेजननो १० 'गर्भो भ्रूण इमौ समौ ।
 ११ 'तृतीयाप्रकृतिः परादः क्लीवः परादो नपुंसके ॥३९॥
 १२ 'शिशुत्वं शैशवं चाल्यं १३ 'तारुण्यं यौवनं समे ।
 १४ 'स्यात्स्याविरं तु वृद्धत्वं वृद्धसङ्घेऽपि वार्धक्यम् ॥४०॥
 १५ 'पलितं जरसा शौक्ल्यं केशादौ १६ 'विसृता जरा ।
 १७ 'स्यादुत्तानशया १८ 'ढिम्भा स्तनपा च स्तनन्धया ॥४१॥
 १९ 'बालस्तु स्यान्माणावको २० 'वयस्थस्तरुणो युवा ।

१ द्वे आत्रोयस्य । २ एकं आतृभगिन्योः । ३ चत्वारि मात्रा सहोक्तौ पितरि ।
 ४ द्वे सहोक्तयोः श्वश्रूश्वशुरयोः । ५ एकं पुत्रदुहितोः । ६ चत्वारि दम्पत्योः । ७ त्रीणि
 गर्भवेदनचर्मणः । ८ एकं शुक्रोणितमिश्रीभवत्स्य । ९ द्वे प्रसवमानस्य । १० द्वे
 कुक्षिपेयस्य प्राणिनः । ११ पञ्चनपुंसकस्य । १२ त्रयं वाक्ये । १३ द्वे तरुणत्वे ।
 १४ त्रीणि वृद्धत्वं वादके वृद्धमूढेऽपि । १५ एकं जराप्राप्तवयस्यमाया । १६ द्वे
 जरायाः । १७ चत्वारि स्तनन्धयस्य । १८ द्वे बालस्य । १९ त्रीणि मृतः ।

'प्रवयाः स्थविरो वृद्धो जीनो जीर्णो जरात्रपि ॥ ४२ ॥
 'वर्षीयान्दशमी ज्यायान् 'पूर्वजस्त्वग्रियोऽग्रजः ।
 'जघन्यजे स्युः कानिष्ठायवीयो वंरजानुजाः ॥ ४३ ॥
 'अमांसो दुर्बलश्छातो 'वलवान्मांसलोऽसलः ।
 'तुन्दिन्नस्तुन्दिभस्तुन्दी वृहत्कुत्तिः पिवरिहजः ॥ ४४ ॥
 'अवशीतोऽवनाटश्चाऽवभ्रशो नतनासिके ।
 'केशवः केशिकः केशी 'बलिनो बलिभः समौ ॥ ४५ ॥
 'विकलाङ्गस्त्वगोगण्डः 'स्वर्वो हस्वश्च वामनः ।
 'खुराणोऽस्यात्खुरणसो 'विग्रस्तु गतनासिकः ॥ ४६ ॥
 'बुराणाः स्यात्बुरणसः 'प्रजुः प्रगतजानुकः ।
 'ऊर्वलुर्बलुर्बलानुः 'स्यात्संजुः संहतजानुकः ॥ ४७ ॥
 'स्यादेडे वविः 'कुञ्जे गडुलः 'कुकरे कुण्णिः ।

१ पटुश्चक्षुः । २ शीघ्रचक्षुः । ३ शोणि ज्येष्ठप्रातः । ४ पञ्च कनिष्ठ-
 अङ्गुः । ५ शोणि लघ्वरः । ६ शोणि बलवतः । ७ पञ्चवृद्धदरस्य । ८ चावारि
 चिरित्नासिकस्य । ९ अग्रप्रसृत्येशस्य । १० द्वेजस्याश्लेषचर्मणः । ११ द्वे-
 तिमर्तो न्यूनाश्लेषस्य । १२ त्रयं हस्वस्य । १३ द्वेतीक्ष्णनासिकस्य । १४ द्वे-
 गतनासिकस्य । १५ द्वेविच्छन्नासिकस्य । १६ द्वेयस्यान्वोर्गदन्तण्डस्य ।
 १७ द्वेऊर्वलानुस्य । १८ द्वेसंहतजानुकस्य । १९ द्वेविरस्य । २० द्वेकुञ्जस्य ।
 २१ द्वेरोषादिनाऽदुर्बलस्य ।

१पृश्निस्त्वपतनौ २श्रोणः पङ्क्तौ ३मुराहस्तुमुगिहते ॥४८॥

४वलिः केकरे ५खोडे खञ्जस्त्रिषु जरावराः ।

६जडुलः कालकः पिप्लुस्तिलकस्तिलकालकः ॥४९॥

७अनामयस्यादारोग्यं ८चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया ।

९भेषजौषधभैषज्यान्यगदो जायुस्त्रिषु ॥ ५० ॥

स्त्री १०रुप्रजा चोपतापोगव्याधिगदामयाः ।

११क्षयः शोषश्च यक्ष्मा च १२प्रतिश्यायस्तु पीनसः ॥५१॥

स्त्री १३क्षुत् क्षुतं क्षवः पुंसि १४कासस्तु क्षवथुः पुमान् ।

१५शोफस्तुश्वयथुः शोथः १६पादस्फोटो विपादिका ॥५२॥

१७किलाससिन्धो १८कञ्छां तु पामपामे विचर्विका ।

१९कराहूः खजूश्च कराहूया २०विस्फोटः पिटकः स्त्रियाम् ५३

१ द्वेभमानुपपन्नस्य । २ द्वे जघाविकलस्य । ३ द्वे कृन्तवपतस्य । ४ द्वे नैत्रादि-
मुक्तस्य । ५ द्वे गतिविकलस्य । ६ त्रयं देहगतस्य कृष्णविन्दो । ७ द्वे तिलवर्चिहस्य ।
८ द्वे रोगभावस्य । ९ द्वे रोगप्रतीकारस्य । १० पञ्चोपधस्य । ११ सप्त रोगस्य । १२
श्रोणि क्षयरोगस्य । १३ द्वे पीनसरोगस्य । १४ त्रीणि त्रिविकेति व्याख्याताः । १५ द्वे
कासरोगस्य । १६ त्रीणि क्षोषस्य । १७ द्वे पादस्फोटस्य । १८ द्वे क्षीणस्य । १९
चतुष्कं खजूविशेषस्य । २० त्रयं खजूषाः । २१ द्वे फोटा इति व्याख्यातस्य ।

१ब्रणोऽस्त्रियामीर्ममरुः कर्त्तावे २नाढीव्रणः पुमान् ।

३कोठो मराडलकं कुष्ठश्चित्र ४दुर्नामिकार्शसी ॥ ५४ ॥

५श्रोनाहस्तु विबन्धः स्याद् ६ग्रहणीरुक् प्रवाहिका ।

७प्रच्छदिका वमिश्च स्त्री पुमांस्तु वमथुः समाः ॥ ५५ ॥

व्याधिभेदा ८विद्रधिः स्त्री ज्वरमेह भगंदराः ।

(९श्लीपदं पादवल्मीकं १०केशघ्नस्तिवन्द्रलुप्तकः)

११अश्मरी मूत्रकृच्छ्रं स्यात्पूर्वं शुक्रावधेस्त्रियु ॥ ५६ ॥

१२रोगहार्यगदंकारो भिषग्वैद्यौ विकित्सके ।

१३वार्तो निरामयः कल्प १४उल्लाघो निर्गतो गदात् ॥ ५७ ॥

१५ग्लानग्लास्तू १६आमयावी विकृतो व्याधितोऽपटुः ।

आलुरोऽभ्यमितोऽभ्यान्तःसमौ १७पामनकच्छुरौ ॥ ५८ ॥

१८दद्रुणो दद्रुरोगी स्यादर्शरोगयुतोऽर्शसः ।

१ श्रीणि मयस्य । २ एकं नित्यगल्हवयस्य । ३ चत्वारि कुष्ठस्य । ४ द्वेअर्शो-
रोगस्य । ५ द्वेमहमूत्रनिरोधस्य । ६ द्वेसंघट्णोरोगस्य । ७ श्रीणि वमनरोगस्य । ८
हायादयो व्याधिभेदाः । ९ द्वयं श्लीपदरोगस्य । १० द्वयं मस्तकदेशरोगस्य । ११ द्वे
अश्मर्याः । १२ पञ्च भेदस्य । १३ श्रीणि रोगरहितस्य । १४ एवं रोगान्मुक्तस्य । १५
द्वे रोगादिवशादप्यंरुदितस्य । १६ सप्तद्वे रोगिणः । १७ द्वेपामानुक्तस्य । १८ द्वे
दद्रुमुक्तस्य द्वाद इति व्यातस्य । १९ एवं मर्शोरोगमुक्तस्य । दवाढीर इत्याद्यातस्य ।

- १ वातकी वातरोगी २ स्यात्सातिसारोऽतिसारको ॥ ५१ ॥
 स्युः ३ क्लिनाक्षे बुल्लुबिल्लुपिल्ला; किञ्चनं ४ क्षिण्वाप्यमो ।
 ५ उन्मत्त उन्मादवति ६ श्लेष्मलः श्लेष्मणः कफी ॥ ६० ॥
 ७ न्युञ्जो भुग्ने रुजा वृद्धनाभौ तुन्दिलतुन्दिभौ ।
 ८ किलासी ९ सिन्धलोऽन्धाऽदृष्टः १० मूर्च्छालेमूर्तमूर्च्छितौ ॥ ६१ ॥
 ११ शुक्रं तेजेरेतसी च बीजबीर्येन्द्रियाणि च ।
 १२ मायुः पित्तं १३ कफः १४ श्लेष्मास्त्रिशांतु १५ त्वगसृग्धरा ॥ ६२ ॥
 १६ पिशितं तरसं मांसं पञ्चलं क्रव्यमामिषम् ।
 १७ उत्तप्तं शुष्कमांसं स्यात्तद्रत्नं त्रिलिङ्गकम् ॥ ६३ ॥
 १८ रुधिरऽसृग्लोडिता सृगस्ततजशोणितम् ।
 १९ बुक्काग्रमांसं हृदयं २० हृन्मेदस्तु वपा वसा ॥ ६४ ॥

- १ द्वे वातरोगयुक्तस्य । २ द्वे अतिसारयुक्तस्य । ३ चत्वारिक्लेदयुक्ताक्षिपतः ।
 ४ द्वे उन्मादयुक्तस्य । ५ त्रीणिकण्डयुक्तस्य । ६ एकं रुजा वक्कापृष्ठस्य । श्रोणिं याता
 दिनोपश्रान्ते । ७ द्वे सिन्धयुक्तस्य । ८ द्वे दृष्टिहीनस्य । ९ त्रीणि मूर्च्छायुक्तस्य ।
 १० पट्टरेतसः । ११ द्वे पित्तस्य । १२ द्वे कफस्य । १३ द्वे चर्मस्य । १४ पट्टं
 मांसस्य । १५ श्रोणिं शुष्कमांसस्य । १६ सप्तरुधिरस्य । १७ द्वे कलेजा इति दयातस्य
 १८ द्वे हृदयाख्यनिम्नदेशस्य । १९ श्रोणिमांसजग्न्यस्नेहस्य (चर्मा) ।

पश्चाद्ग्रीवाशिरौ १मन्या २नाडी तु धमनिः शिरा ॥
 ३तिलकं क्लोम ४मस्तिष्कं गोर्द ५किट्टं मलोऽस्त्रियाम् ॥ ६५ ॥
 ६अन्त्रं पुरीतद ७गुल्मस्तुप्लीहा पुंस्यय ८वस्त्रसा ।
 ९स्नायुः स्त्रियां कालखराढ यकृती तु समे इमे ॥ ६६ ॥
 १०सृणिका स्यन्दिनी लाला ११दूषिका नेत्रयोर्मलम् ।
 (नासामलं तु १२सिङ्घाणां १३पिञ्ज्रं कर्णयोर्मलम् ।
 १४मूत्रं प्रस्राव १५उच्चारवस्करौ शमलं शकृत् ॥ ६७ ॥
 पुरीषं गूयवर्चस्कमस्रो विष्ठाविशौ स्त्रियौ ।
 १६स्यात्कर्परः कपालोऽस्त्री १७कोकसंकुल्यमस्य च ॥ ६८ ॥
 स्याच्छरीरास्थि १८कङ्कालः पृष्ठास्थि तु १९कसेरुका ।
 शिरोऽस्यनि २०करोटिः स्त्री पार्श्वस्थिनि तु २१पर्शुका ॥ ६९ ॥

- १ एवं पश्चात्स्थिताया ग्रीवाशिराः । २ ग्रथं शिरायाः नाडी इत्याद्यातायाः
 ३ द्वे मांसविशेषस्य (पुस्तक्य) । ४ द्वे मस्तिष्कसंभूतपृष्ठाकारनेहस्य (मगज)
 ५ द्वे कर्णादिगतमलस्य । ६ द्वे धंसस्य । ७ द्वे वामकुक्षित्वमांसपिण्डविशेषस्य ।
 ८ द्वे नद्या इति ख्यातायाः । ९ द्वे वक्षिणकुक्षित्वमांसपिण्डस्य । १० ग्रीवाधालायाः
 ११ एवं नम्रमस्य । १२ एवं नासामलस्य । १३ एवं कर्णमलस्य । १४ द्वे मूत्रस्य ।
 १५ नदं विष्टायाः । १६ द्वे शिरोऽप्यपञ्जस्य । १७ श्रोणिअस्थिमात्रस्य । १८
 एवं शरीरागतास्थिभ्रमस्य । १९ एवं दृश्यमप्यगतापि दण्डस्य । २० एवं शिरोगता
 पार्श्वस्थि । २१ एवं पार्श्वगतास्थिनि ।

१अङ्गं प्रतीकोऽवयवोपघनोऽय २कलेवरम् ।

गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः ॥ ७० ॥

कायो देहः क्लीवपुंसोः स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः ।

३पादाग्रं प्रपदं ४पादः पदद्विश्चरणोऽस्त्रियाम् ॥ ७१ ॥

तद्ग्रन्थी ५शुटिके गुल्फौ ६पुमान्पार्ष्णिस्तयोऽधः ।

७जङ्घा तु प्रसृता ८जानूरुर्वाष्ठीवदस्त्रियाम् ॥ ७२ ॥

९सक्थि क्लीवे पुमानूरुस्तत्सन्धिः पुंसि १०वङ्क्षणाः ।

११गुदं त्वपानं पायुर्ना १२वस्तिर्नाभिरधो द्वयोः ॥ ७३ ॥

१३कटो नाश्रोणिफलकं १४कटिः श्रोणिः ककुद्भ्रतो ।

१५पश्वान्निर्गन्धः स्त्रीकट्याः क्लीवे तु १६जघनं पुरः ॥ ७४ ॥

कूपकौ तु नितम्बस्यौ द्वयहोने १७कुक्कुन्दरे ।

स्त्रियां १८स्फिचौ १९कटिप्रोयावुपस्यो वक्ष्यमाणयोः ॥ ७५ ॥

१ कतुष्कं देहावयवस्य । २ हादस्यदेहस्य । ३ द्वेपादापस्य । ४ चत्वारि
परस्य । ५ द्वयं गुल्फयोः । ६ एकंपार्ष्णिमागस्य । ७ द्वेक्षेत्रयोः (जाघ) ।
८ त्रयं जानूरुमागस्य । ९ एकं सन्धिः । १० श्रोणि विष्टानिर्गमनद्वारस्य । ११ एकं
मूत्राशयस्य । १२ एकं श्रोणिफलकस्य । १३ त्रयं कट्याः । १४ एकं स्त्रीकट्याः पदवा
द्भागस्य । १५ एकं स्त्रीकट्याः पुरोभागस्य । १६ एकं शृङ्गंशादधीमागस्थितगर्तयोः ।
१७ द्वे कटिप्रोयावुपस्योः । १८ एकं भवेत्तिष्ठते च ।

१भगं योनिर्दयोः २शिश्नो मेढो मेहनशेफसी ।
 ३मुष्कोऽराढकोशो वृषणः पृष्ठवशाधरे ४त्रिकम् ॥७६॥
 ५पिचराढकुक्षी जठरोदरं तुन्दं स्तनौ कुर्वौ ।
 ६चूचुकन्तु कुचाग्रं स्यान्न ना ७कोढं भुजान्तरम् ॥७७॥
 ८उरो वत्सञ्च वक्षश्च ९पृष्ठन्तु चामन्तनोः ।
 १०स्कन्धो भुजशिरोऽसोऽस्त्री सन्धा तस्यैव ११जत्रूणी
 १२बाहुमृले उभे कक्षौ १३पार्श्वमस्त्री तयोरधः ।
 १४मध्यमञ्चावलग्नञ्च मध्योऽस्त्री द्वौ परो द्वयोः ॥७८॥
 १५भुजबाहु प्रवेशो दोः १६स्यात्कफाणिस्तु कूर्परः ।
 १७अस्योपरि १८प्रगराढः १९स्यात्प्रकोष्ठस्तस्य चाप्यधः ॥८०॥
 २०मणिबन्धादोर्कनिष्ठं करस्य २१करभो वहिः ।

१ द्वे लोणामुग्रास्य । २ वातारिणिशस्य । ३ शीघ्रपण्डकोरस्य । ४ एकं पृष्ठवशा-
 परमास्य । ५ पञ्च अटस्य । ६ द्वे वक्षोरस्य । ७ द्वयस्तनास्य । ८ पञ्चवक्ष-
 १ एकं अटस्य वक्षमास्य । १० शीघ्रमुग्राशिरस्य (बाध) । ११ एवंस्कन्ध-
 सन्धेः । १२ द्वे वृषण्य । १३ एवंप्रायोत्थोमास्य । १४ शीघ्र तनुमास्य
 (वमर) । १५ वातारि मुग्रास्य । १६ द्वे कूर्परस्य । १७ एवं कूर्परस्योपरिमास्य
 १८ एवं कूर्परस्योपरिमास्य । १९ एवंमणिबन्धादास्य कनिष्ठार्धतं मोलक-
 र्पोरि १८५ ।

१ पञ्चशाखः शयः पाणि २ स्तर्जनी स्यात्प्रदेशिनी ॥ ८१ ॥

३ अङ्गुल्यः करशाखाः स्युः ४ पुंस्यङ्गुष्ठः प्रदेशिनी ।

मध्यमाऽनामिका चापि कनिष्ठा चेति ताः क्रमात् ८२ ॥

५ पुनर्भवः कररुहोऽनखोऽस्त्री नखोऽस्त्रियाम् ।

६ प्रादेशंतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते ॥ ८३ ॥

अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे ७ स्याद्वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः ।

पाणौ ८ वपेट प्रतल ९ प्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ ॥ ८४ ॥

द्वौ संहतौ संहतल प्रतलौ वामदक्षिणौ ।

पाणिर्निष्कुञ्जः १० प्रसृतिस्तौ युतावज्जलिः पुमान् ॥ ८५ ॥

प्रकोष्ठे विस्तृतकरे ११ हस्तो मुष्ट्या तु वृद्धयो ।

१२ सारत्निः १३ स्यादसत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना ॥ ८६ ॥

१४ ध्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम् ।

१५ ऊर्ध्वविस्तृतदोः पाणिर्नृमाने पौरुषं त्रिपु ॥ ८७ ॥

१ त्रीणि करस्य । २ द्वे अङ्गुष्ठौ मीमांसाङ्गुल्याः ३ द्वे अङ्गुली मानस्य ।
४ एकैवं भेगाङ्गुली नाम । ५ सरत्नानि च स्य । ६ एकैवं तर्जन्यादिभिस्त्रिभिरङ्गु-
ल्युद्यमिपुं तैः अङ्गुष्ठे विस्तृत । ७ द्वे वितस्ति । त्रीणि विस्तृताङ्गुलिद्वे पाणौ । ८ द्वौ
संहतलस्य । ९ एकनखोऽनखौ । १० एकद्वयोः प्रसृतयोः । ११ एकद्वयविशेष-
ण्यपरिमितस्य । १२ एकस्तने । १३ एकसरत्ने । १४ एकैवं तिर्यग्विस्तृतयोः
८१३ द्विभयोर्बाह्वोरन्तरस्य । १५ एकं पुरुषमानप्रमाणस्य ।

'कराठा गलोऽथ 'ग्रीवायां शिरोधिः कन्धरेत्यपि ।
 'कम्बुग्रीवा त्रिरेखा साऽ'वदुर्धात्र कृकाटिका ॥८८॥
 'धक्त्रास्ये वदनं तुराडमाननं लपनं मुखम् ॥
 क्लीवे 'घ्राणं गन्धवाहाघोणा नासा च नासिका ॥८९॥
 'थ्रोष्ठाधौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी ।
 'अधस्ताच्चिबुकं 'गराडौ कपोलौ तत्परा १-हनुः ॥९०॥
 'रदना दशना दन्ता 'रदास्तालु तु काकुदम् ।
 'रसज्ञा रसना जिह्वा प्रान्तावोष्ठस्य 'सृक्किणी ॥९१॥
 'ललाट मलिकं गोधिरूर्ध्वे हृग्भ्यां 'भ्रुवौ स्त्रियौ ।
 'कूर्चमस्त्री भ्रुवोर्ध्वं 'तारकाक्षः कनीनिका ॥९२॥
 'लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी ।

१ ह्रौ कीलासमाह्वयः । २ ग्रीणि ग्रीवाया । ३ एहं त्रिरेखायुतायाः । ४ ग्रीणि
 कीलातिः सधे. पद्यद्वयगन्धवासीरिवाह्वयतह्व । ५ सप्तमुखस्य । ६ पञ्चनासि-
 कायः । ७ कम्बुग्रीवोष्ठस्य । ८ एक मपरधोमाह्वयः । नक्षीरवाहवातह्व । ९ ह्रौ
 कीलस्य (नास) । १० एवचिबुकं शोभाह्वयः कनारीह्वयवातह्व ११
 यस्तारिदन्तस्य । १२ ह्रौतालुनः । १३ [की ल, जिह्वाया । १४ एकमोष्ठस्य
 नामरुद्धि-माह्वयः । १५ ग्रीणि माह्वयः । १६ एहं शो-वाधुर्ध्वमाह्वयो* १७ एहं नासीरि
 भ्रुवोर्ध्वे । १८ एहं नासाः क्ली'मदामप्यगतकृष्णमण्डलस्य । १९ अहं नेत्रस्य ।

दृग्दृष्टी^१चास्त्र नेत्राभ्यु रोदनञ्चासमश्रु च ॥ १३ ॥

^२अपाङ्गौ नेत्रयोस्तौ ^३कटाक्षोऽपाङ्गदर्शने ।

^४कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः ॥१४॥

^५उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम् ।

^६चिक्करः कुन्तलो बालः कवः केशः सिरोरुहः ॥१५॥

तद्वृन्दे ^७केशिकं ^८केश्यमलकाश्चूर्णकुन्तलाः ।

ते ललाटे ^९भ्रमरकाः ^{१०}काकपक्षः शिखरुडकः ॥१६॥

^{११}कवरी केशवेशोऽथ ^{१२}धम्मिल्लः संयताः कचाः ॥

^{१३}शिखा चूडा केशपाशी ^{१४}व्रातनस्तु सदा जटा ॥१७॥

^{१५}वैणिः प्रवेणो ^{१६}शीर्षण्यशिरस्यौ विशदे कचे ।

पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्याः ^{१७}कचारपरे ॥१८॥

^{१८}तनूरुहं रोम लोम तद्वृद्धौ ^{१९}श्मश्रु पुष्पुले ।

पञ्चनेत्रोदकस्य । १ एकं नेत्रयोस्तमाभ्यु ३ एकमपाङ्गदर्शनस्य । ४ यद्व-
कर्णस्य । ५ पञ्च शिरसः । ६ यद्व-केशस्य । ७ द्वे केशसमूहस्य । ८ द्वे कुटिल
केशानाम् । ९ एषल्लभटस्यल्लकानाम् । १० द्वे कुमारचूडाम् । ११ द्वे केशपंथ-
रचनायाः । १२ एकमल्लकस्य । १३ त्रीणि शिखायाः । १४ द्वे व्रातन शिखा-
याम् । १५ द्वे शिखाकाररचितकेशवेणस्य । १६ द्वे निमलकेशे । १७ कचपर्यायात्
परप्रपुष्पाः पाशादयल्लवः केशसमूहवापिनः । १८ त्रयं रोमणः । १९ एकं दाढी
इति व्यावस्य ।

१आकल्यवेपौ नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनम् ॥ १९ ॥

दर्शते १त्रिध्वलङ्कनाऽलङ्कारिष्णुश्च २मण्डितः ।

प्रसाधिनोऽलङ्कृतश्च भूषितश्च परिष्कृतः ॥ १०० ॥

३विभ्राट् आजिष्णुगोविष्णू ४भूषणं स्यादलङ्क्रिया ।

५अलङ्कारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणम् ॥ १०१ ॥

मण्डनं चाथ ६मुकुटं किरीटं पुन्नपुंसकम् ।

७चूडामणिः शिरोरत्न ८तल्लो हारमध्यगः ॥ १०२ ॥

९वालापाश्या पारिध्या १०पत्रपाश्या ललाटिका ।

११कर्णिका तालपत्रं १२स्यात्कुराडलं कर्णवेष्टनम् ॥ १०३ ॥

१३ग्रैवेयकं कण्ठभूषा १४लम्बनं स्याल्ललन्तिका ।

स्वर्णैः १५प्रालिम्बकाऽथोः १६सुत्रिकामौक्तिकैः कृताः ॥ १०४ ॥

१ पंच भट्टकस्य शोभायाम् । २ द्वे भट्टकतरे । ३ पञ्चालङ्कृतस्य । ४

प्रथमतोऽप्येत शोभायाम् । ५ द्वे भूषणक्रियाया । ६ पञ्चालङ्कारस्य गहना इति

ख्यातायाः । ७ द्वे किरीटस्य । ८ द्वे शिरोमणौ । चूडामणि इत्याख्यातस्य । ९

एकं हारमध्यगतनायकमण्योः (सुमेरु) । १० द्वे सीमन्तभूषणस्य । ११ द्वे

ललाटभूषणस्य । १२ द्वे तालपत्रस्य । १३ द्वे कण्ठभूषणस्य । १४ द्वे लम्बनस्य । १५ द्वे प्रालिम्बकायाः । १६ द्वे सुत्रिका-

मौक्तिकस्य । १७ एकं मुखप्रदेशविह्वलकाया । १८ एकं मौक्तिकविह्व-

लकायाः मोतीमाला इत्याख्यातायाः ।

१ हारोमुक्तावली २ देवच्छन्दोऽसौ शतयष्टिका ।

हारभेदा ३ यष्टिभेदाद्गुच्छगुच्छार्धगोस्तनाः ॥ १०५ ॥

४ अर्धहारी माणवक एकावल्येकयष्टिका ।

सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकेः ॥ १०६ ॥

५ आवापकः पारिहार्यः कटको बलयोऽस्त्रियाम् ।

६ केयूरमङ्गदं तुल्ये ७ शङ्खलीयकमृमिका ॥ १०७ ॥

८ साक्षराङ्गलिमुद्रा स्यात्कङ्कणं ९ कस्मृपण्यम् ।

स्त्रीकट्यां १० मेखला काञ्ची सप्तकी रशनातया ॥ १०८ ॥

कलीवे सा रसनं चाथ पुंस्कट्यां ११ शृङ्खलं त्रिपु ।

१२ पादाङ्गदं तुलाकोटिर्मञ्जीरो नूपुरोऽस्त्रियाम् ॥ १०९ ॥

१३ हसकः पादकटकः किङ्किणी १४ क्षुद्रघण्टिका ।

त्वक्फलकमिरोभाणिवस्त्रयानिर्दश त्रिपु ॥ ११० ॥

१ द्वेष्टुकाहारस्य । २ एकशतयष्टिकहारस्य । ३ द्वाविंशत्यष्टिकोगुच्छः षट्प-
विंशत्यष्टिको गुच्छार्धः, षट्पत्यष्टिको गोस्तनः । ४ द्वादशः यष्टिकोऽर्धहारः ।
विंशत्यष्टिको माणवकः ५ चत्वारिंशत्यष्टिकभरणस्य ६ द्वेष्टुकाङ्गुलीयकस्य
(बाणमन्द) । ७ द्वेष्टुकाङ्गुलीयकस्य (कङ्कुरी) ८ एकसाक्षराङ्गुलीयकस्य
मोहरवदितस्त्वङ्गुली । ९ द्वेष्टुकाङ्गुलीयकस्य कङ्कुरी इत्याख्यातस्य १० पञ्चश्रीणां
कटिमण्यस्य करयनी इत्याख्यातस्य । ११ एवमुक्तद्वीमण्यस्य पुत्रयकरणो १२ षट्कुं
नूपुरस्य पञ्चश्रीणां इत्याख्यातस्य । पादकटक कदाहत्याख्यातायाः शुद्धइत्याख्यातस्य ।

१वाल्कं क्षौमादि १फालं तु कार्पासं बादरं च तत् ।
 २कौशेयं कृमिकोशोत्थं ३शङ्खवं मृगरोमजम् ॥ १११ ॥
 ४अनाहतं निष्प्रवाणितन्त्रकं च नवाभ्रम् ।
 तत्स्यादुद्गमनीयं यद्धौयोतर्वस्त्रयोर्युगम् ॥ ११२ ॥
 पत्रोर्ण धौनकौशेयं बहुमूल्यं ५महाधनम् ।
 ६क्षौमं दुक्कलं स्याद् ७द्वे ८तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु ११३
 स्त्रिया बहुत्वे वस्त्रस्य ९दशाः स्युर्वस्त्रयोर्द्वयोः ।
 १०दैर्घ्यमायामश्रोतः ११परिणाहो विशालता ॥ ११४ ॥
 १२पट्वरं जोर्णवस्त्रं समौ १३नक्तक कर्पटौ ।
 १४वस्त्रमाच्छादनं वासश्चैलं वसनगंशुकम् ॥ ११५ ॥
 १५सुचेनकः पटोऽस्त्री स्यादराशिः स्थूलशाटकः ।
 निचोलः प्रच्छदपटः समौ १६श्लोककम्बलौ ॥ ११६ ॥

१ एवं । वल्क्यस्य वल्कलाक निमित्तवत्तस्य । २ त्रीणि कार्पासवत्तस्य । ३ एवं कृमिकोशोत्पन्नस्य । ४ अनाहतात्पत्रस्य । ५ महाधनस्य । ६ एवं । दुक्कलस्य । ७ एवं । द्वौ । ८ एवं । त्रिषु । ९ दश । १० दैर्घ्यमायामश्रोतः । ११ परिणाहो विशालता । १२ त्रयो वस्त्रादेर्धस्य । १३ द्वौ । १४ वस्त्रमाच्छादनं । १५ सुचेनकः । १६ श्लोककम्बलौ ।

१ अन्तरायोपसंवधानपरिधानान्यधोऽशुके ।

द्वौ २ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा ॥ ११७ ॥

संव्यानमुत्तरीयं च ३ चोलः कूर्पासकोऽस्त्रियाम् ।

४ नीसारः स्यात्प्रावरणे हिमानिलनिवारणे ॥ ११८ ॥

५ अर्धोरुकं वास्त्रीणां स्याच्चण्डातकमस्त्रियाम् ।

६ स्यात्त्रिष्वपपदीनं तप्प्राप्नोत्यापपदं हि यत् ॥ ११९ ॥

अस्त्री ७ विनानमल्लोचो ८ द्रुष्याद्यं वस्त्रवेशमनि ।

९ प्रतिसीरा जवनिका स्यात्तिरस्करिणी च सा ॥ १२० ॥

१० परिकर्मागसंस्कारः ११ स्यान्मार्ष्टिर्मर्जना मृजा ।

१२ उद्धर्तनोत्सादने द्वे समे १३ आप्लाव आप्लवः ॥ १२१ ॥

क्षानं १४ चर्चातु चार्विक्ष्यं स्यासकोऽथ १५ प्रबोधनम् ।

अनुबोधः १६ पत्रलेखा पत्राङ्गुलिरिमे समे ॥ १२२ ॥

१ चत्वारि परिहित वासवि घोषा इत्याख्यातायाः । २ पञ्च उत्तरीयस्य अंगेषु
इत्यस्य । ३ द्वे चोलस्य ४ एकं रजार्द्र इति ख्यातस्य । ५ एकं लवंगा इति ख्यातस्य ।
६ एकं पादापर्यन्तवस्त्रस्य । ७ द्वे चन्द्रवा इति ख्यातस्य । ८ एकं वस्त्रावितपृष्ठस्य
(तम्बू) । ९ अयजवनिकायाः [कनात] । १० कुट्टपादिना शरीरे कृत
संस्कारमानस्य । ११ अयमेषुणादिना देशनिर्मलीकरणस्य । १२ द्वे पिष्टादिना
शरीरमलापकरणस्य । १३ वपुषः इत्याख्यातस्य । १४ त्रीणि नानस्य । १५ त्रीणि
चन्दनादिना देशविलेपस्य । १६ द्वयंगन्धस्य पुनर्गन्धव्यपरीकरणे । १७ द्वे
कराबादौ कन्तूयादिरचितप्रावल्याः ।

१तमालपत्रतिलकचित्रकाशि विशेषकम् ।

द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियामथ २कुङ्कुमम् ॥ १२ ॥

काशमीरजन्माग्निशिखं वरं बाह्वीकपीतने ।

रक्तसंकोचपिशुनं धीरं लोहितचन्दनम् ॥ १२४ ॥

३लाला राला जलुक्लीवेयावोऽलक्तो द्रुमामयः ।

४लवंगं देवकसुमं श्रीसंज्ञमथ ५जायकम् ॥ १२५ ॥

कालीयकञ्च कालानृसार्थं चाय समार्थकम् ।

वशिकागराजार्हलोहं कृमिजजोङ्गकम् ॥ १२६ ॥

कालागुर्वगुरुस्यात्तन्मगल्या मल्लिगन्धि यत् ।

६यक्षधूपः सर्जरसो रालसर्वरसावपि १२७ ॥

बहुरुपोऽप्यथ ७वृक्षधूपकृत्रिमधूपकौ ।

८तुरुष्कः पिण्डः सिंहो यावनोप्यथ ९पायसः ।

श्रीवासो वृक्षधूपोऽपि श्रीवेष्टसरत्नद्रवौ ॥

१ चरदारि तिष्ठकम् । २ एकादश कुङ्कुमस्य वैदिक इत्यास्तास्य । ३ पदकं

[आशानाः महावर्धयस्य । ४ त्रीणि ध्वजस्य । ५ त्रयं वयसादयस्य इत्यस्य । ६

[वासकं कृष्णागुः । ७ वृक्षधूपस्य । ८ पायसस्य । ९ अनेकादशवर्गधूपस्य । १०

चरदारि विद्वत्पण्यस्य (पूषविशेषाय) ।

१मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरी चाय २कोलकम् ॥ १२९ ॥

कङ्कोलकं कोशफलकमथ ३कर्पूरमस्त्रियाम् ।

।नसारश्चन्द्रसंज्ञः सिताभ्रो हिमवालुका ॥ १३० ॥

गन्धसारो मलयजो भद्रश्रीश्चन्दनोऽस्त्रियाम् ।

तैलपर्णिक गोशीर्षे हरिचन्दनमस्त्रियाम् ॥ १३१ ॥

४तिलपर्णी तु पत्राङ्गं रुज्जनं रक्तचन्दनम् ।

कुचन्दनं चाय ५जातीकोशजातीफले समे ॥ १३२ ॥

६कर्पूरागरुं कस्तूरी कङ्कोलैर्यत्तु कर्दमः ।

७गात्रानुलेपनी वर्तिर्वर्णकं स्याद्विलेपनम् ॥ १३३ ॥

८चूर्णानि वासयोगाः ९स्युर्भाषितं वासितं त्रिषु ।

संस्कारो गन्धमाल्याद्यै र्यः १०स्यात्तदधिवासनम् ॥ १३४ ॥

११माल्यं मालासूजौ मूर्ध्निकेशम ध्ये तु १२गर्भकः ।

१ त्रयं कस्तूर्यः । त्रीणि कङ्कोलस्य । २ पञ्च कर्पूरस्य । ३ च चारिचन्दनस्य । ४ एतन्मरुचन्दनमेतदः । ५ पञ्च रक्तचन्दनस्य । ६ द्वे जातिरुत्तमस्य (जायकम्) । ७ "कर्पूरं गरुं कस्तूरी कङ्कोलं पुष्पानि च । एकीकृतमिदं सर्वं यच्च कर्दम इष्यते" । ८ चत्वारि गात्रानुलेपयोग्याः । ९ द्वे पञ्चाषाद्विचूर्णमात्रस्य । १० द्वे गन्धमाल्याद्यै र्यः । ११ एवं गन्धमाल्याद्यै र्यः । १२ एवं केशमध्मे तु । १३ एवं गर्भकः । १४ एवं केशमध्मे तु ।

१ अश्रुकं शिखालम्बि पुरो न्यस्तं १ ललामकम् ॥ १३५ ॥
 २ प्रालम्बमृजुनम्बि ३ स्यात्कण्ठादौ कक्षिकं तु तत्र ।
 ४ यत्तिर्यक् क्षिप्तमुरसि ५ शिखास्वापीडशेखरौ ॥ १३६ ॥
 ६ रचना स्यात्परिस्थन्द ७ आभोगः परिपूर्णता ।
 ८ उपधानन्तूपवर्हः ९ शय्याय १ शयनीयवत् ॥ १३७ ॥
 १० शयनं ११ मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः ।
 १२ गेन्दुकः कन्दुको १३ दोषः प्रदीपः १४ शीठपासनम् १५
 १६ समुद्रकः संवुटकः १७ प्रतिग्राहः पतङ्गहूः ।
 १८ प्रसाधनी कङ्कनिका १९ पिष्टातः पट्वासकः ॥ १३८ ॥
 २० दर्पणो मुक्तादर्शो २१ व्यञ्जनं तालवृन्तकम् ।
 इति मनुष्यवर्गः ॥ ६ ॥

- १ एवं शिखरी शिखरवामास्यस्य । २ एवं ललामकं ललितनाभस्य ।
 ३ एवं प्रालम्बमृजुनम्बिमास्यस्य । ४ एवं तिर्हः सास्यस्य । ५ द्वे शिखास्वापीडशेखरौ ।
 ६ द्वे रचनादिरचनाया । ७ द्वे आभोगपरिपूर्णताया । ८ द्वे उपधानन्तुपवर्हः
 (तद्विना) । ९ शयनीयवत् (मृग्यादेः) । १० शय्यापरिणतयाया । ११ द्वे गेन्दु-
 कस्य (इन्दु) । १२ द्वे प्रदीपस्य । १३ द्वे शीठपास्यस्य । १४ द्वे पट्वासकः (विना)
 १५ द्वे समुद्रकौ इति पाठस्य । १६ मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्कमास्यस्य । (इत्युक्ते)
 १७ द्वे प्रतिग्राहस्य । १८ द्वे पतङ्गहूः । १९ द्वे पिष्टातस्य । २० द्वे दर्पणस्य । २१ द्वे व्यञ्जनस्य ।

‘सन्ततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयो ।

वंशोऽन्वयायः सन्तानो वर्णाः स्युर्ब्राह्मणादयः ॥ १ ॥

‘विप्रक्षत्रियविट्शूद्राश्चातुर्वर्ग्यमिति स्मृतम् ।

‘राजवीजी राजवंश्यो ‘वीज्यस्तु कुलसम्भवः ॥ २ ॥

‘महाकुलकुलीनार्यसम्प्रसज्जनसाधवः ।

‘ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्चतुष्टये ॥ ३ ॥

आश्रमोऽस्त्री ‘द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाडवाः ।

विप्रश्च ब्राह्मणोऽसौ ‘पटकर्मा यागादिभिवृत्तः ॥ ४ ॥

‘विद्वान् विप्रश्चिदोपज्ञः सन् सुधीः काविदो बुधः ।

धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः संख्यावान् परिहृतः कविः ॥ ५ ॥

धीमान् सुहिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विवक्षुः ।

दूरदर्शी दीर्घदर्शी ‘श्रोत्रियश्छांद्रसौ समौ ॥ ६ ॥

(१ मीमांसको जैमिनीये १२ वेदान्ती ब्रह्मवादिनी ।

१ नव वंशस्य । २ एतदर्थः । ३ द्वे राजवंशोत्पत्तयः । ४ द्वे कुलमाश्रितयः ।

५ पटुमन्त्रणस्य । ६ एतच्चत्वार आश्रमशाब्दवाच्याः । ७ पटुब्राह्मणस्य ।

८ एकं “इत्याप्यनज्ञानानि याजनाद्यापने तथा प्रतिग्रहश्चमैयुर्का पटुकर्मा विप्रश्च

क्षेत्रे” इति । ९ द्वाविंशतिः पण्डितस्या १० द्वे वेदाध्यायिनं । ११ द्वे मोषांसाणाञ्चवेतुः

१२ द्वे वेदान्तशास्त्रद्वय

१वैशेषिके स्यादौलूक्यः १सौगतः शून्यवादिनी ॥ १ ॥

१नैयायिकस्त्वक्षपादः १स्यात्स्याद्रादिक आर्हकः ।

१चार्वाकलौक्यायतिकौ तत्कार्ये १सांख्यकापिलौ ॥ २ ॥

१उपाध्यायोऽध्यापकोऽथ १स्यान्निपेक्षादिकृद्गुरुः ।

१मंत्रव्याख्याकृदाचार्य आदेशात्वचरे १व्रती ॥ ७ ॥

यथा च यजमानश्च स सोमवति १दीक्षितः ।

१हज्याशीलो यायजूको १यज्वा तु विधिनेष्टवान् ॥ ८ ॥

स गोष्पतीष्ट्या १स्यपतिः १सोमर्षाणी तु सोमपाः ।

१सर्ववेदाः स येनेष्टे यागः सर्वस्वदक्षिणः ॥ ९ ॥

१अनूचानः प्रवचने साङ्गेऽधीती गुरोस्तु यः ।

१ द्वे पितृदार्थ्यादिना ॥ २ द्वे नास्तिक्यस्य । ३ द्वे न्यायशास्त्रस्य । ४ द्वे मोक्षार्थवादिना । ५ द्वे देशवासवादिना वाडस्य । ६ द्वे साधुपणाश्रमस्य । ७ द्वे ध्यापकस्य । ८ एतं तर्मात्रमादिशुभम् । ९ एकमानार्थस्य । तत्तद्वचनम् "उत्तमो यः यः तिर्यग्बद्धन्यापदेष्टुश्च । सात्र च उच्यते च तमाचार्यप्रदेशतः" इति । १० त्रीणि वचनान्य । ११ एकं सोमवागदीक्षुम् । १२ द्वे यजनलोकास्य । १३ एकं विधितमाश्रुम् । १४ धृष्ट्यादिष्वविधिना ईदृशतः । १५ एकसोमवागिन । १६ एवं विद्वत्पिताश्रुम् । १७ एवं सात्रप्रदेशवचनम् ।

१ अन्धानुज्ञः १ समावृत्तः २ सुत्वा त्वभिपत्रे कृते ॥ १० ॥
 ३ द्वात्रान्नेवासिनौ शिष्ये ४ शेक्षाः प्रायमकलिकाः ।
 ५ एकत्रह्यवतावारा मिथः ६ सत्रह्यवारिणः ॥ ११ ॥
 ७ सतीर्थ्यास्त्वेकगुस्वश्चित्रान ८ गिनमग्नित्वित् ।
 ९ पारम्पर्योपदेशे १० स्मदैतिह्यमितिहासप्रथम ॥ १२ ॥
 ११ उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्याज्ज्ञात्वारम्भ १२ उपक्रमः ।
 १३ यज्ञःसवोऽश्वरो यागः सप्ततन्त्रमखः क्रतुः ॥ १३ ॥
 १४ पाठो होमश्चातियोनां सपर्या तर्पणं बलिः ।
 १५ एते पञ्च महायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ १४ ॥
 १६ समज्या परिपद्मोष्ठी सभासमिति संसदः ।
 १७ आस्थानी क्लीबमास्थानं स्त्री नपुंसकयोः सदः ॥ १५ ॥
 १८ प्राग्वंशः प्राग्ग्रविर्गोहात्सदस्या विधिदर्शिनः ।

१ एकं गुरोर्द्वानुज्ञस्य । २ एक कृत्य भेषवस्नानस्य । ३ त्रीणि शिष्यस्य ।
 ४ द्वेभारत्याध्यायनाना वदन्ताम् । ५ एकमेच्छास्त्राध्यायिनाम् । ६ एकं समान-
 गुस्त्याम् । ७ एकं कृताग्निचयनस्य । ८ द्वयं लोकपरम्परयोपदेशस्य । ९ एकं प्रथम
 ज्ञानस्य । १० एकं ज्ञानपूर्वकारम्भस्य । ११ सप्त यज्ञस्य । १२ एते प्रत्येकं महायज्ञादि
 नामका महाः यज्ञाः । १३ नव समायाः । १४ एकं सदस्यादोना गृहस्य ।

१सभासदः सभास्ताराः सम्याः समाजिकाश्च ते ॥१६॥

२अध्वर्यूद्गातृहोतारो यजुः सामर्गिबदः क्रमात् ।

आग्नीध्राद्या धनैर्वार्या ऋत्विजो ३याजकाश्च ते ॥१७॥

४वेदिः परिष्कृता भूमिः समे ५स्थण्डिलचत्वरे ।

६वृषात्तो यूपकटकः ७कुम्भा सुगहनावृतिः ॥ १८ ॥

८यूपाग्रं तर्न निर्गन्ध्यदारुणि ९त्वरणिर्द्वयोः ।

१०दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयौ त्रयोऽग्नयः ॥ १९ ॥

अग्नित्रयमिदं ११त्रेता प्रणीतः संस्कृतोऽनलः ।

१२समृत्यः परिचाप्योपचाप्यावग्नौप्रयोगिणाः ॥ २० ॥

यो गार्हपत्यादानीय दक्षिणाग्निः प्रणीयते ।

तस्मिन्नानार्योऽथाग्नायी स्वाहा च हुतभुक्तिप्रया ॥२१॥

१ आचारि सभ्येषु । २ एत यथासंख्यं यजुषदिषेदविदः । ३ एवं धनादिना
 वशीयाम्नीपूषणम् । ४ एवं यज्ञार्थं तापिनभूम्या । ५ द्वेयज्ञार्थं संवृतभूमा
 न्तस्य । ६ एवं यूपकृतिरिति यस्य अरकाष्टविकारास्य । ७ एवं यागभूमादन्तयजादिदत्ता
 न्तराणां च वेदनस्य । ८ वृषाण्यस्य । ९ एष अग्निष्टण्डिलार्थं निर्गन्धनीयकाष्ठस्य । १०
 एत त्रयोऽग्नयः । ११ एतदाग्नयस्य । १२ एत त्रयाः अत्रेतावर्णायै स्थलविशेषे
 प्रयुज्याः । १३ एवं गार्हपत्यादुद्गृह्य दक्षिणाग्निप्रणयनस्य । १४ अत्रयज्ञे, प्रिय यागः ।

ऋक् 'सामिधेनी घाय्या च या स्यादग्निमन्धने ।
 गायत्रीप्रमुखं छन्दो हव्यपाके चरुः पुमान् ॥ २२ ॥
 'आमिक्षा सा सृतोष्णो या क्षीरे स्यादधिपोगतः ।
 'धवित्रं व्यजनं तद्यदचितं मृगवर्मणा ॥ २३ ॥
 'पृषदाज्यं सदव्याज्ये 'परमान्नं तु पायसम् ।
 'हव्यकव्ये दैवपित्र्ये अन्ने पात्रे सुवादिकम् ॥ २४ ॥
 'ध्रुवोपमृज्जुहूर्ना तु सुवो भेदाः सुचः स्त्रियः ।
 'उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य कर्तौ हतः ॥ २५ ॥
 'परम्पराकं शमनं प्रोक्षणं च वधार्थकम् ।
 वाव्यलिङ्गाः 'प्रमीतोपसंपन्नप्रोक्षिता हते ॥ २६ ॥
 'साम्नाथ्यं हविर्गनौ तु 'हुतं त्रिषु वषट्कृतम् ।
 'दीक्षान्तोऽवभृथो यज्ञे तत्कर्माहं तु 'यज्ञियम् ॥ २७ ॥

१ इदं बह्विजनप्रमुख ऋक् । २ एकमग्निपुरे हव्यमानात्स्य चरुदत्तायवा-
 तस्य । ३ एक तस्मै पयसि दध्मानवस्य । ४ एकं मृगवर्मरक्षितव्यजनस्य । ५ एकं
 दधियुक्पृतस्य । ६ द्वेक्षीरघ्नस्य । ७ एदेकं यथासंख्यदैवपितृभ्यो दीयमानात्स्यहव्य
 कव्य इत्याख्यातस्य । ८ एते त्रयः सुवो भेदाः । ९ एकं यज्ञेऽभिमन्त्र्य हतपशोः
 १० त्रयं यज्ञियं शुद्धयन्त्यः । ११ त्रीणि सामार्थ्यं हत पशुमात्रे । १२ एवं हवितो-
 पस्य । १३ द्वेहुतस्य । १४ एकं दीक्षा समापयेत्पुनर्वत्स्तानस्य । १५ एवं
 यत्पुनर्वत्स्तानस्य ।

त्रिष्वथ क्रतुकर्मणं १ प्रुतं २ स्वातादि कर्मणि ।
 ३ अमृतं विधसो यज्ञशेषमोज्ज्वलशेषयोः ॥ २८ ॥
 ४ त्यागो विहापितं दानमुत्सर्जनविसर्जने ।
 विश्राणनं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम् ॥ २९ ॥
 प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमर्हतिः ।
 मृतार्थं तदहे दानं त्रिषु ५ स्यादौर्ध्वदौहिकम् ॥ ३० ॥
 ६ पितृदानं निवापः ७ स्याच्छाब्दं तत्कर्म शास्त्रतः ।
 ८ अन्वाहार्यमासिकेऽशोऽष्टमोऽह्नः ९ कुतपोऽस्त्रियाम् ३१
 १० पर्येषणा परिशिश्नाऽन्वेषणा च गवेषणा ।
 ११ सनिस्त्वन्वेषणा १२ याच्नाऽभिशस्तिर्याचिनाऽर्थना ॥
 पट् तु १३ त्रिष्वर्ज्यमर्घ्ये १४ पाद्यं पादाय वारिणि ।

१ एवं क्रतुकर्मणः । २ एवं देवाद्याराधनादिनिर्माणस्य । ३ अमृतदेवैर्दत्तं ब्रह्म
 दत्तस्य देवगिरादियुष्मदेवाप्तस्य । ४ त्रयोदशदानस्य । ५ एवं मृतार्थदानस्य । ६ द्वे
 क्षत्रियद्वयार्थं पित्रुर्दत्तदानस्य । ७ एवं धादस्य । ८ द्वेजमावास्याध्यासस्य । ९
 एष्यदोऽष्टमोभागः पुत्रा पुत्रार्थेन सिद्धः । १० याचारी धर्मादन्वेषणस्य । ११ द्वे
 ग्रन्थानामपनस्य । १२ याचारी याचकायाः । १३ एवं पूजोपचारार्थं जले । १४
 एवं पादार्चने ।

१कमादातिथ्याति १थेये अतिथ्यर्थेऽत्र साधुनि ॥३३॥

१स्युरार्वशिक आगन्तुरतिथिर्ना गृह्यगते ।

१प्राघ्णिकः १प्राघ्णिकश्चाभ्युत्थानं तु गौखम् ॥३४॥

१पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्यार्चाहणाः समाः ।

१वसिस्था तु शुश्रूषा परिचर्याधुपासना ॥ ३५ ॥

१व्रज्याऽऽद्या पर्यटनं १चर्चा त्वीर्यापथे स्थितिः ।

१०उपस्पर्शस्वाचमनमय ११मौनमभाषणम् ॥ ३६ ॥

(११प्राचेतसश्चादिकविः स्यान्मैत्रावरुणिश्च सः ।

वात्मीकिश्चाय ११गाधेयो विश्वामित्रश्च कौशिकः ।

११व्यासो द्वैपायनः पातार्यः सत्यवतीसुतः ॥)

११आनुपूर्वी स्त्रिया वाऽवृत्परिपाटी अनुक्रमः ।

११पर्यायश्चातिपातस्तु स्यात्पर्यय तपात्ययः ॥ ३७ ॥

१ एकमतिथ्यर्थे । २ एकमतिथी यस्याथो तथ । ३ त्रीणि गृह्यगतस्य । ४
 द्वेभ्यागतस्य । ५ द्वे सत्वानपूर्वकप्रकारस्य । ६ षट्पूजायाः । ७ चत्वारि
 सेवामाः । ८ त्रीण्यटनस्य । ९ एहं ध्यानाद्यपथे परित्राजकादना स्थिते । १० द्वे
 छाचमनस्य । ११ द्वे मौनस्य । १२ चत्वारि वात्मीकेः । १३ त्रयं विश्वामित्रस्य ।
 १४ चत्वारि व्यासस्य । १५ पञ्चानुक्रमस्य । १६ त्रीण्यतिवचनस्य ।

१ नियमो व्रतमह्योतञ्चोपवासादि पुण्यकम् ।
 २ औपवस्तं तूपवासौ ३ विवेकः पृथगात्मता ॥ ३८ ॥
 ४ स्याद्ब्रह्मवर्चसं वृत्ताध्ययनछिरयाञ्जलिः ।
 पाठे ५ ब्रह्माञ्जलिः पाठे विप्रपो ६ ब्रह्मविन्दवः ॥ ३९ ॥
 ७ ध्यानयोगासने ८ ब्रह्मासनं ९ कल्पे विधिक्रमौ ।
 १० मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः ॥ ४० ॥
 ११ संस्कारपूर्वं ग्रहणं १२ स्यादपाकरणं श्रुतेः ।
 १३ समेतु १४ पादग्रहणमभिवादनमित्युभे ॥ ४१ ॥
 १५ भिक्षुः परित्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी ।
 १६ तपस्वी तापसः पारिकाङ्क्षी १७ वार्चयमो मुनिः ॥ ४२ ॥
 १८ तपः क्लेशसहो १९ क्षान्तो २० वर्णिनो ब्रह्मचारिणः ।
 २१ श्रुपयः सत्यवचसः स्नातकस्त्वाप्लुतो व्रती ॥ ४३ ॥

१ इति व्रतमाश्रयः । २ इति तूपवासः । ३ एवं तूपवासस्य । ४ एवं
 ब्रह्मविन्दवः । ५ एवं ब्रह्माञ्जलिः । ६ एवं विप्रपो । ७ एवं ध्यानयोगासने
 ८ एवं ब्रह्मासनं । ९ एवं कल्पे । १० एवं मुख्यः । ११ एवं संस्कारपूर्वं
 १२ एवं स्यादपाकरणं । १३ एवं समेतु । १४ एवं पादग्रहणमभिवादनमित्युभे । १५
 एवं भिक्षुः । १६ एवं तपस्वी । १७ एवं वार्चयमो । १८ एवं तपः । १९ एवं क्षान्तो । २०
 एवं वर्णिनो । २१ एवं श्रुपयः । २२ एवं सत्यवचसः । २३ एवं स्नातकः । २४ एवं
 स्त्वाप्लुतो । २५ एवं व्रती ।

१ये निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते ॥
 यः स्यण्डिले व्रतवशाच्छेते १स्यण्डिलशाय्यसौ ॥४४॥
 स्याण्डिलश्चाय १विरजस्तमः स्युर्दयातिगाः ॥
 २पवित्रः प्रयतः पूतः ३पास्त्रगढाः सर्वलिङ्गिनः ॥४५॥
 पालाशो दण्ड ४आपादो व्रते ५राम्भस्तु वैणवः ॥
 अस्त्री ६कमण्डलुः कुण्डो व्रतिनामासनं ७वृषो ॥४६॥
 ८अजिनं चर्म कृत्तिः स्त्री ९भैक्षं भिक्षाकदम्बकम् ॥
 १०स्वाध्यायः स्याञ्जपः ११सुत्याग्निपत्रः सवनं च सा १२७॥
 सर्वेनसामपञ्चसि जप्यं १३त्रिष्वधर्मपणम् ॥
 १४दर्शश्च पोर्णमासश्च यागो पक्षान्तयो पृथक् ॥४८॥
 शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्यमः ॥
 १५नियमस्तु स यत्कर्म नित्यमागन्तु साधनम् ॥४९॥

१ श्रीणि यतीना । २ द्वे यो नियमवशाद् भूमिद्विधेये धेते तस्य । ३ द्वे सर्वो-
 कश्चिदु । ४ यत्पवित्रस्य । ५ द्वे वैदिकशक्तिकदण्ड । ६ एवंशस्त्रचारिणः । ७
 एवं वेतुदण्डस्य । ८ द्वे व्रतिनां जलमागन्तव्य । ९ एवं मणिनामागन्तव्य । १० श्रीणि
 भृगादेश्वर्माणि । ११ एवं भिक्षाभूतस्य । १२ द्वे वेदाम्बास्य । १३ श्रीणि सोमा-
 मिषवस्य । १४ एवं सर्वपापनाशकशृङ्गादेः । १५ ऐक्यं यथासक्यमुपायान्पादा-
 पूर्णमाश्रयां च विहितश्रमयोः । १६ एवं यत्कर्म । १७ एवं भृज्जलदिना साधनम् ।

('क्षीरं तु भद्राकराणं मुण्डनं वपनं त्रिषु ॥ ४९ ॥
 'उपवीतं ब्रह्मसूत्रं प्रोद्धृते दक्षिणे करे ॥
 'प्राचीनावोनमन्यस्मिन्निवीतं कण्ठलम्बितम् ॥ ५० ॥
 'अङ्गुल्यग्रे तीर्थं देवं 'स्वल्पाङ्गुल्योर्मूले 'कायम् ॥
 मध्येऽङ्गुल्योः पित्र्यमूलेत्वङ्गुल्यस्य 'ब्राह्मम् ॥
 'स्याद्ब्रह्मभूय ब्रह्मर्गं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ॥
 'देवभूयादिकं 'नद्रहृच्छ्र सान्तपनादिकम् ॥ ५२ ॥
 सन्यासवत्यनशने पुमान् 'प्रयोऽथ 'धोरहा ॥
 नष्टाग्निः 'कुशनालोमान्मिथ्येया पथकल्पना ॥ ५३ ॥
 'ब्राह्मः संस्कारहीनः स्यादस्वाध्यायो 'निराकृतिः ॥
 'धर्मध्वजी लिङ्गवृत्तिवकीर्णी 'क्षतव्रतः ॥ ५४ ॥
 सुप्ते यस्मिन्नस्तमेति सुप्ते यस्मिन्नुदेति च ॥
 ग्रंथुमानमि 'निर्मुक्ताभ्युदितौ च यथाक्रमम् ॥ ५५ ॥

१ यमुष्यं मुण्डनस्य । २ एषमुपवीतस्य । ३ एकमपवपनस्य । ४ एकं निर्वीतस्य ।
 ५ एकं देवतीर्थस्य । ६ एकं ब्राह्मणवतीर्थस्य । ७ एवं पित्र्यतीर्थस्य । ८ एकं मस्य
 तीर्थस्य । ९ एष मद्रहृच्छ्रः । १० अथ देवभावस्य । ११ एकं कुरहृच्छ्रः । १२
 एवं धर्मध्वजं धर्मध्वजस्य । १३ द्वे नष्टाग्नेः । १४ एकं कुशनालोमान्मिथ्येया
 पथकल्पना । १५ एकमुपवपनादिकं ब्राह्मणस्य । १६ एकं स्वल्पाङ्गुल्योर्मूले । १७ एवं-
 मध्येऽङ्गुल्योः मध्येऽङ्गुल्यस्य । १८ ब्रह्मसायुज्यस्य । १९ यथाक्रममेतत् । सूत्राणो
 वस्तुमये निश्चितम् ।

१परिवेत्ताऽनुजोऽनूढे ज्येष्ठे दारपस्त्रिहात् ॥
 २परिवित्तिस्तु तज्ज्यायान् ३विवाहोपयमौ समौ ॥ ५६ ॥
 तथा परिणयोद्वाहोपयामाः पाणिशीडनम् ॥
 ४व्यवायो ग्राम्यधर्मो मैथुनं निधुवनं स्तम् ॥ ५७ ॥
 ५त्रिवर्गोधर्मकामार्थं ६श्चतुर्वर्गः समोक्तकैः ॥
 ७सबलैस्तैश्चतुर्भद्रं ८जन्याः स्निग्धा वरस्य ये ॥ ५८ ॥

॥ इति ब्रह्मवर्गः ॥ ७ ॥

१भृर्धाभिपित्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ॥
 २राजा राट् पार्थिवक्षमाभृन्नृपभृगमहीक्षितः ॥ १ ॥
 राजा तु प्राणतार्थेयसामन्तः ३स्यादधीश्वरः ॥
 ४चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो ५मण्डलेश्वरः ॥ २ ॥
 येनेष्टं राजसूयेन मण्डलस्येश्वरश्च यः ॥

१ एकमविवाहितसज्येष्ठविवाहितानुजस्य । २ एकमविवाहितज्येष्ठस्य । ३ यद्
 विवाहस्य । ४ पञ्च मैथुनस्य । ५ एवं धर्मकामार्थसमूहस्य । ६ एवं धर्मकामार्थमोक्ष-
 समूहस्य । ७ शबलितस्यैकम् । ८ एक जामातुवर्यस्थानाम् । ९ पञ्च क्षत्रियस्य । १०
 सप्त राज्ञः । ११ एवं प्रणतार्थेयदेधान्तरात् । १२ द्वे जासमुद्रक्षिनीस्य । १३ एवं
 चक्रवर्तिनोऽन्यस्य ॥

शास्ति यश्वाज्ञया राज्ञः स १सप्राढ्य राजकम् ॥ ३ ॥
 २राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात् ॥
 ३मन्त्री धी सचिवोऽप्राप्त्योऽन्ये कर्मसचिवास्ततः ॥ ४ ॥
 ४महामात्राः प्रधानानि पुरोधास्तु ५पुरोहितः ॥
 ६ऋषि व्यवहाराणां ७प्राढ्विवाकाक्षदर्शकौ ॥ ५ ॥
 ८प्रतिहारो द्वारपालद्राःस्यद्राःस्यतदर्शकाः ॥
 ९क्षत्रिवर्गस्त्वनीकस्योऽ१०याव्यक्षादिकृनौ समौ ॥ ६ ॥
 ११स्थायुकोऽधिकृतो ग्रामे गोपी १२ग्रामेषु भूरिषु ॥
 १३भौरिकः कनकाध्यक्षो १४रूपाध्यक्षस्तु नैषिककः ॥ ७ ॥
 १५अतःपुरे त्वधिकृतः १६स्थादन्तर्वाशिको जनः ॥
 १७सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्चते ॥ ८ ॥

१ एवं कनराजसुमादिविरोपणप्रसविरोपण ॥ २ एवं नृपतिगणस्य ॥ ३ एवं-
 क्षत्रियगणस्य ॥ ४ अथ मुद्रिषहायस्य ॥ ५ द्वे मुख्यान् राजसहायानाम् ॥ ६ द्वे पुरोहितस्य
 ७ द्वे वादप्रतिवादिनिर्मितविवादानां ऋषि [न्यायाधीश] ॥ ८ पञ्च द्वारपालस्य ॥
 ९ द्वे राजसङ्गणस्य ॥ १० द्वे अधिकारिणः ॥ ११ एवंग्रामाधिकृतस्य ॥ १२ बहुषा-
 माधिकृतस्य ॥ १३ द्वे मुख्याभ्यस्य ॥ १४ स्थाप्यधिकृतस्य ॥ १५ एकमन्तः पुरोऽ-
 धिपतस्य ॥ १६ अतःपुरे वेत्रधारिण ॥

१षष्ठो वर्षव्रस्तुत्यौ २सेवकार्यनुजीविनः ॥
 विषयानन्तरो राजा ३शत्रुर्विद्वत्प्रमत्तः परम् ॥ ९ ॥
 ४उदासीनः परतरः ५पार्ष्णिश्राहस्तु घृष्टतः ॥
 रियो ६नैसिपत्नारिद्रिपद्रपणदुर्हृदः ॥ १० ॥
 द्विद्विपत्ताहितामित्रद्रस्युशात्रवशत्रवः ॥
 अभिवातिपत्तारतिप्रत्यर्थिपस्त्रिंशिनः ॥ ११ ॥
 ७वयस्यः स्निग्धः सवया अय ८मित्रं सखा सुहृत् ॥
 ९सख्यं सासपदीनं १०स्यादन्तुरोवेऽनुवर्तनम् ॥ १२ ॥
 ११ययार्हवर्णः प्राणधिरपमर्पश्चरः स्पृशः ॥
 चारश्च १२गृह्यपुरुषश्चासप्रत्ययितो समौ ॥ १३ ॥
 १३सांवत्सरो ज्योतिषको देवज्ञगणकावपि ॥
 स्युर्मोहूर्तिकमौहूर्तज्ञानिकोर्त्तान्तिका अपि ॥ १४ ॥
 १४तान्त्रिको ज्ञातसिद्धान्तः १५सत्री गृह्यपतिः समौ ॥
 लिपिकारोऽक्षरवर्णाक्षराचुञ्चुश्च लेखके ॥ १५ ॥

१ ई अन्तः पुरवारिणी कवीयमाश्रय । २ श्रीष्टि सेवक्य । ३ एवं सदेव
 स्वरहितस्य राज्ञः । ४ एवं राजान्तरेण स्यादेतस्य राज्ञः । ५ एवं शत्रुमित्राभ्यां परस्मै
 राज्ञः । ६ एवं पदवादेति वर्तमानस्य राज्ञः । ७ एकोनविंशतिः शत्रोः । ८ त्रयं तुल्य
 वयस्यः प्रियम् । ९ त्रीणि मित्रम् । १० द्वे मर्पकाः । ११ द्वे आदुरात्म्य । १२ सख्य
 सासपुत्रस्य । १३ द्वे निर्वकावरहितम् । १४ अष्टांशोतिविज्ञः । १५ द्वे शास्त्र-
 वेत्तुः । १६ द्वे पुरस्तः । १७ यथापि नेकव्यञ्जः ।

१ लिखितान्नरविन्यासे लिपिलिङ्गिभे स्त्रियौ ।
 २ स्यात्संदेशहरो दूतो ३ द्रुत्यं तद्भावकर्मणी ॥ १६ ॥
 ४ अश्वनीनोऽश्वगोश्वन्यः पान्यः पथिक इत्यपि ।
 ५ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गवलानि च ॥ १७ ॥
 राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौत्राणां श्रेण्याऽपि च ।
 ६ सन्धिर्ना विग्रहो योनमासनं द्वैधमाश्रयः ॥ १८ ॥
 षड्गुणाः शक्तयस्तिष्ठः ७ प्रभावोत्साहमन्त्रजाः ॥
 ८ क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम् ॥
 ९ स १ प्रनापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदराढजम् ॥
 १० सामदाने भेददण्डावित्युपायचतुष्टयम् ॥ २० ॥
 ११ साहसं तु दमो दराढः १२ साम सान्त्वमथो समौ ॥
 १३ भेदोपजाप वपा १४ धा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् ॥ २१ ॥

- १ अश्वारि लिङ्गिताक्षरस्य । २ द्वेद्वयस्य । ३ एकं द्रुतस्यभावेऽस्मिन् च ।
 ४ पञ्च पान्यस्य । ५ एतानि सप्त राज्याङ्गानि । ६ एतद्विषयः । ७ एतास्तिष्ठः
 क्षयः । ८ त्रयं नीतिवेदिनामिति त्रिवर्गस्य । ९ द्वे प्रभावस्य । १० उपपायानां
 चतुष्टयम् । ११ श्रीणि दण्डस्य । १२ द्वे सत्यम् इति व्यातस्य । १३ द्वेसंहतयो
 द्वेधीवरस्य । १४ एकं राहा धर्माद्यैरमात्वादेः परिक्षीणस्य ।

पञ्च १त्रिष्वपङ्क्षीणो यस्तृतीयाद्यगोचः ।

२विविक्तविजनञ्चन्ननिःशलाकास्तथा रहः ॥ २२ ॥

रहश्चोपांशु चालिङ्गे ३रहस्यं तद्वे त्रिषु ।

समौ ४विसूम्भविश्वासो ५अपो भ्रंशो यथोचितात् २३

६अभ्रे पन्यायकल्पास्तु देशरूपं समञ्जसम् ।

७युक्तमौपयिकं लभ्यं भजमानाभिनीतवत् ॥ २४ ॥

न्याय्यं च त्रिषु पट् ८संप्रधारणा तु समर्थनम् ॥

९अववादस्तु निर्देशो निदेशः शासनं च सः ॥ २५ ॥

शिष्टिश्चाज्ञा च १०संस्या तु मर्यादा धारणा स्थितिः ।

११आगोऽपराधो मन्तुश्च समे १२तुहानवन्धने ॥ २६ ॥

१३द्विगाथो द्विगुणो दगढो १४भागधेयः करो वलिः ।

१ एकं द्वान्यामेव कृतस्य मन्त्रस्य । २ सप्तएकान्तस्य । ३ एकं रहोमवस्य
४ द्वे विश्वाप्तस्य । ५ एकं यथोचितम्भूपादयः पतनस्य । ६ पञ्चकं नीतः । ७ पट्-
न्यायागतस्य । ८ द्वे इदमुचितमेवेति निश्चयस्य । ९ पट् आज्ञायाः । १० चत्वारि
न्यायनयस्मिन्ते । ११ त्रिष्वपराधस्य । १२ द्वे बन्धनस्य । १३ एकमपराधे चाग्निबो-
धितद्वद्विगुणस्य । १४ त्रीणि कर्षकादिभ्यो राजपक्षमाप्तस्य ।

निवेशः शिविं परदे सजनं तृपरक्षणम् ।

हस्त्यश्वरायपादातं सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ३३ ॥

दन्ती दन्तावलो हस्ती द्विदोऽनेकपो द्विपः ।

मतङ्गजो गजो नागः कुञ्जरो वारणाः करी ॥ ३४ ॥

हमः स्तम्भेमः पन्नो धूयनाथस्तु धूयपः ।

मदोत्कटो मदकलः कलमः कश्शावकः ॥ ३५ ॥

प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः समाबुद्रान्तनिर्मदौ ।

हास्तिकं गजता वृन्दे करिणी वेलुका कशा ॥ ३६ ॥

गण्डः कटो मदो दानं वमयः कश्शोकरः ।

कुर्मो तु पिराढौ शिरसस्तयोर्मध्ये विदुः पुमान् ॥ ३७ ॥

अवग्रहो ललाटं स्यादापिका स्वन्तिकृत्कम् ।

१ द्वं सेनबाधयमानस्य । २ द्वौषागन्तुल्यैववायस्य । ३ एकं सेनाहृत्य । ४ पञ्चदशदन्तिनः । ५ द्वे धूयमुष्टयस्य गजस्य । ६ द्वे मदोन्मत्तस्य । ७ द्वे कश्शिरातस्य । ८ त्रौषिपारान्नदस्य । ९ द्वे गतमदस्य । १० द्वे दन्तिगमूंस्य । ११ त्रौषिपदन्तिन्याः । १२ एकं दन्तिगमूंस्य । १३ द्वे मदोदकस्य । १४ द्वे कश्शिराजिर्गजजठरस्य । १५ एवं दन्तिनिरपिण्डयोः । १६ एकं गण्डयोर्मध्यस्य । १७ एवं मत्तकृत्कम् । १८ द्वे नेत्रगोदकस्य ।

अपाङ्गदेशो ^१निर्याण कर्णमूलं तु ^२चूलिका ॥ ३८ ॥
 अधः कुम्भस्य ^३बाह्वित्यं ^४प्रतिमानमधोऽस्य यत् ।
^५ग्रामनं स्कन्धदेशः ^६स्यात्पद्मकं विन्दुजालकम् ॥ ३९ ॥
 पार्श्वभागः ^७पक्षभागो ^८दन्तभागस्तु योऽग्रतः ।
 द्वौ पूर्वपश्चाज्जङ्घादिदेशौ ^९गात्रावरे क्रमात् ॥ ४० ॥
^{१०}तोत्रं ^{११}वैष्णुकमालानं बन्धस्तम्भेऽथ ^{१२}शृङ्खला ।
 अन्दुको ^{१३}निगडोऽस्त्रीस्यादङ्कुशोऽस्त्रीसृणिः स्त्रियाम्
^{१४}दूष्या कक्ष्या वस्त्रा ^{१५}स्यात्कल्पना सज्जना समे ।
^{१६}प्रवेण्यास्तराणं वर्णः परिस्तोमः कुथो द्वयोः ॥ ४० ॥
^{१७}वीतं त्वसारं हरत्यश्वं ^{१८}वारी तु गजबन्धनी ।
^{१९}घोटके वीति स्तुगतुरङ्गाश्वतुरङ्गमाः ॥ ४३ ॥

१ एकं हस्त्यश्वदेशस्य । २ एकं हस्तिकर्णमूलस्य । ३ एकं कुम्भस्याधोभागस्य ।
 ४ एकं बाह्वित्याधोभागदन्तयोर्मध्यस्य । ५ एकं ग्रामस्कन्धदेशस्य । ६ एकं विन्दुपद्मस्य
 ७ एकं गजपार्श्वभागस्य । ८ एकं गजपक्षभागस्य । ९ एकं यथाक्रमं हस्तिपक्षपूर्वप-
 श्चाज्जङ्घादिदेशयोः । १० द्वौ नौदनदन्तस्य । ११ एकं बन्धनाधारस्तम्भस्य । १२ त्रीणि
 शृङ्खलायाः । १३ द्वौ अङ्कुशयः । १४ त्रयं मध्यबन्धनोपयोगिन्याश्चर्मरज्ज्वाः ।
 १५ द्वौ नापकारोदरपार्श्वगजगङ्गीकायाः । १६ पञ्चगजशृङ्खलिनश्च स्तराण्यः ।
 १७ एवं स्तुगतायस्य हस्त्यस्य । १८ त्रयोऽथ घोटकस्य ।

१वाजिवाहार्वगन्धर्वहयसैन्यवसुपुत्रयः ।

२आजानेयाः कुञ्जीनाः ३स्युर्विनीताः साधुवाहिनः ४४

५वनायुजाः पासीकाः काम्बोजाः वाहिलकाः हयाः ।

६यथुरश्वोऽश्वमेधायो ७जवनस्तु जवाधिकः ॥ ४५ ॥

८पृष्ठयः स्यौरी सितः ९कर्को १०रथ्यो वोढा रथस्य यः ।

११बालः १२किशोरी १३वाग्धश्वा वडवा १४वाडवंगणे ॥ ४६ ॥

१५त्रिष्वश्वीनं यदश्वेन दिनेनैकेन गम्यते ।

१६काश्यं तु मध्यमश्वानां १७हेपा ह्येषा च निःस्वनः ४७

१८निगालस्तु गलोद्देशो वृन्दे १९त्वश्वायमाश्ववत् ।

आस्कन्दितं धौस्तिकं रेचितं वलितं प्लुनम् ॥ ४८ ॥

गतयोऽमूः पञ्च १०वारा घोणा १२तु प्रोयमस्त्रियाम् ।

१ एकं प्रज्ञा-तु-जातिमवाश्वनाम् । २ एवं शोभनवाहकानाम् । ३ एकैकं तत्तद्
 ४ आश्वानाम् । ५ एकमश्वमेधाय हितस्याश्वस्य । ६ एकं वेगेनाविष्टस्याश्वस्य । ७
 ८ ह्ये बलादिमाश्वदस्याश्वस्य । ९ एकं शुक्लाश्वस्य । १० एकं रथस्य वोढुश्वस्य ।
 ११ एकं मश्वपश्वस्य । १२ श्रीश्वशवायाः । १३ एकं वडवा समूहस्य । १४ एकमश्व
 स्त्रोकादिनागमनमार्गस्य । १५ एकमश्वाना मध्यस्य । १६ ह्ये अश्वस्यदस्य । १७ एक
 गलत्रयसन्धे । १८ ह्ये अश्वस्यस्य । १९ एकमश्वानामास्कन्दितीरिगतानम् ।
 २० एकमश्वनोस्त्रिकायाः ।

१कविकातुखलानोऽस्त्री २शर्फं क्लीवैखुरः पुमान् ॥ ४७ ॥

३पुच्छोऽस्त्री लूमलाङ्गूले ४वालहस्तश्च कालधिः ॥

५त्रिपूपावृत्तलुठितौ परावृत्ते मुहुर्भुवि ॥ ४८ ॥

याने चक्रिणि युद्धार्थे ६शताङ्गः स्यन्दनो रथः ॥

७असौ ८पुण्यरथश्चक्रयानं न समराय यत ॥ ४९ ॥

९कर्णारथः प्रवहणं डयनं च समं त्रयम् ॥

१०क्लीवैः नः शकटोऽस्त्री ११स्याद्गन्त्री कम्बलिवाहकम् ॥ ५० ॥

१२शिविका याप्ययानं १३स्याद्दोला प्रेङ्खादिका स्त्रियाम् ॥

उभौ तु १४क्षीपवैयाघ्रौ क्षीपिवर्मावृते रथे ॥ ५१ ॥

पाराङ्गकम्बलसंवीतः स्यन्दनः १५पाराङ्गकम्बली ॥

रथे १६काम्बलवस्त्राद्याः १७कम्बलादिभिरावृते ॥ ५२ ॥

१ द्वेष्टगाम इमि ख्यातस्य । २ द्वेष्टश्चखुरस्य । ३ त्रीणिपुच्छस्य । ४ द्वेष्ट
केतवमूहयुत्पुच्छजर्मस्य । ५ द्वेष्टमशान्त्यर्थं मुहुर्भुवि पार्श्वभ्यां लुठिताभस्य । ६
त्रयं युद्धार्थं रथस्य । ७ एकमुत्तवादी मुखेन भ्रमणार्थं महीदारणस्य । ८ त्रयं वाहनार्थं
मुपरिवृत्तादिविहितस्य । ९ द्वेष्टकटस्य (५६०) । १० एके लपटाकटस्य ।
११ द्वेष्टवैयाघ्रस्य (पालके) । १२ द्वेष्ट दोलायाः । १३ द्वयं व्याघ्रचर्मप्राद्वृत-
रथस्य । १४ एके पाराङ्गकम्बलप्राद्वृतरथस्य । १५ एके कम्बलाद्यावृतरथस्य ।

त्रिषु द्वैपादयो रथ्या रथकट्या रथव्रजे ॥

१धूः स्त्री क्लीवे यानमुखं २स्याद्रथाङ्गमपस्करः ॥५५॥

३वक्रं रथाङ्गं तस्यान्ते ४नेमिः स्त्री स्यात्प्राधिः पुमान् ॥

५पिण्डिका नाभिरक्षाग्रकीलके तु ६द्वयोरणिः ॥५६॥

७रथशुक्तिर्वरूथो ना ८कूवास्तु युगन्धरः ॥

९अनुकूपो दार्वधःस्यं १०प्रासङ्गो ना युगान्तरम् ॥५७॥

सर्वस्याद्राङ्गं ११यानं युग्यं पत्रं च धोरणम् ॥

परम्परावाहनं यत्तद्वैनीतकमस्त्रियाम् ॥ ४८ ॥

१२आधोऽण्णा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः ॥

१३नियन्ता प्राजिता यन्ता सूतः क्षत्ता च सारथिः ५८

सन्धेष्ठदक्षिणस्यौ च संज्ञा रथकुडुम्बिनः ॥

१ द्वयं रथग्रमुहं । २ द्वैरथायत्रभागस्य । ३ द्वे रथाधिवचनाग्रस्य । ४ द्वे चक्रस्य । ५ द्वे चक्रस्यान्तभूषणमागस्य । ६ द्वे चक्रकाष्ठधारभूतमण्डलं । ७ वक्रं वक्रं । ८ एकं नाभिलोपकाष्ठधारणार्थकीलकस्य । ९ द्वे शस्त्रादिभ्यः परिरक्षणार्थं लोहादिमया वारणस्य । १० द्वे अश्ववन्धनकाष्ठस्य । ११ एकं यन्त्रं यथा स्थलमागदाहणः । १२ एकं उपारिक्लृप्ते आश्वज्जमानकाष्ठस्य । १३ वारिवारि वाहनस्य । १४ वारिवारि दक्षिणस्य (माहुत) १५ अष्टौ सारथेः ।

१रथिनः स्यन्दनारोहा २अश्वारोहास्तु सोदिनः ॥६०॥

३भटा योधाश्चयोद्धारः ४सेनारक्षास्तु सैनिकाः ॥

सेनाया समवेता ये ५सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते ॥ ६१ ॥

वस्त्रिनो ये सहस्रूणा ६साहस्रास्ते सहस्रिणाः ॥

७परिधिस्थः परिचारः ८सेनानीर्वाहिनीपतिः ॥ ६२ ॥

९कञ्चुके वास्त्राणोऽस्त्रियस्तु मध्ये सकञ्चुकाः ॥

वध्नन्ति १०तत्सारसनमधिकाङ्गोऽथ ११शीर्षकम् ॥६३॥

शीर्षण्यं च शिख्रेऽथ १२तनुत्रं वर्गं दर्शनम् ॥

उच्छ्रदः कङ्क्रेका जगरः कवचोऽस्त्रियाम् ॥ ६४ ॥

१३आमुक्तः प्रतिमुक्तश्च पिनद्धश्चापिनद्धवत् ॥

१४संनद्धो वर्मितः सज्जो दंशितो व्यूढकङ्काटः ॥ ६५ ॥

त्रिष्वामुक्तादयो वर्गभृतां १५कावचिकं गणो ॥

१ द्वे रथिनः । २ द्वे अश्वारोहा इति ख्यातस्य । ३ त्रयं योद्धाः । ४ द्वे सेनारक्षकाणाम् । ५ द्वे सैनिकानाम् । ६ द्वे सहस्रसंख्याक्यैश्च वदन्तः । ७ द्वे सेनानियन्तुः सम-
-तापरस्य । ८ द्वे सेनापतयः । ९ द्वे सारसहस्रं वास्त्राणां । १० द्वे शीर्षकाङ्गसंज्ञितसमा-
-दस्य । ११ त्रीणि शीर्षाणि इति ख्यातस्य । १२ तनुत्रं कवचस्य । १३ अन्वारे परिहित-
-कञ्चुकादेः । १४ पञ्च कवचभूतः । १५ एकं कवचिषमूहस्य ।

१पदाति परिपदग पादातिक पदाजयः ॥ ६६ ॥

पदश्च पदिकश्चाऽय पादातं परिसंहतिः ॥

२शस्त्राजीवे काण्डपृष्ठायुधीयायुधिकाः समाः ॥

३कृतहस्तः सप्रयोगविशिखः कृतपुङ्खवत् ॥

४अपराद्धपृपत्कोऽसौ लक्ष्याद्यश्च्युतसायकः ॥ ६८ ॥

५धन्वी धनुष्मात् धानुष्को निपङ्गुस्त्री धनुर्धरः ॥

६स्यात्काण्डवांस्तु काण्डीरः ७शाक्तीकःशक्तिहेतिकः ६९

८याष्ट्रीकपाश्वधिकौ यष्टिपाश्वर्षहेतिकौ ॥

९नैर्लिशिकोऽसिहेतिः स्यात्समौ १०प्रासिककैन्तिकौ ॥

११वर्मो फलकपाणिः स्यात्पताकी वैजयन्तिकः ॥

१२अनुप्लवः सहायश्चानुवोऽभिवरः समाः ॥ ७१ ॥

१३पुरोगाग्रेसरप्रष्ठग्रनः सरपुरःसराः ॥

१ सप्त पदातिः । २ एकं पदातिष्वयुद्धम् । ३ चत्वारि आयुधभीविना । ४ श्रोणि
द्वारनिक्षेपनिष्पातस्य । ५ एकं देशाच्युतसायकस्य । ६ यद् धनुर्धरस्य । ७ द्वे शस्त्रा-
रिणः । ८ द्वे शस्त्रवानुवाकस्य । ९ एकं क्रमात् काण्डमात्र इति पराजवासा इति वा
स्यातस्य । १० एकं सहाययुधस्य । ११ एकैकं क्रमान्प्रासायुधहेतिकस्य पुनर्हेतिकस्य
१२ द्वे वर्माधारिणः । १३ द्वे पताका विभक्तः । १४ चत्वारि अनुवरस्य । १५
सप्त पुरोगामिनः ।

बह्विनी बलं सैन्यं चक्रं चानीकमस्त्रियाम् ॥७८॥
 'व्यूहस्तु बलिविन्यासो भेदा 'दराढादयो युधि ॥ --
 'प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः 'सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रहः ॥७९॥
 एकेभेकरथा त्र्यश्वा 'पत्तिः पञ्चपदातिका ॥
 पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणः सर्वे क्रमादाख्या यथोत्तरम् ॥ ८० ॥
 सेनामुखं युत्तमगणौ बाहिनी पृतना चमूः ॥
 अनीकिनी दशानीकिन्यर्त्ता 'हिरण्यय संपदि' ॥८१॥
 संपत्तिः श्रीश्च लक्ष्मीश्च 'विपत्यां विपदापदौ ॥
 'आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रमयास्त्रियौ ॥ ८२ ॥
 'धनुश्चापौ धन्वशरासनकोदराढकामु'कम् ॥
 इष्वासोऽप्यय-कर्तास्य 'कालपृष्ठं शरासनम् ॥८३॥
 कपिचजस्य 'गाण्डीवगारिढवौ पुन्नपुंसकौ ॥

१ एकं द्वैस्त्व । तद्वत्पुं तु 'मुख रथा हवाः शृष्टे त शृष्टे च पदातिग ।
 पार्श्वशेख गजाः कार्या व्यूहोयं परिधीर्तितः इति । २ व्यूहस्य भेदा इत्यर्थः ।
 ३ द्वे व्यूहपदाद्वाहस्य । ४ द्वे सेनायाः पदवाद्वाहस्य । ५ एकं पत्तिः । पत्ते रवयव
 त्रिगुणपत्तिरं क्रमात्सेनामुखादय आख्या स्युः । ६ प्रमाणं भागं 'अर्त्तादिभ्याम् ।
 प्रमाणं तु सागाप्टेकैर्जैः । ७ शराहयः श्रिजैः पञ्चपदं पदातिभिः इति । चत्वारि
 संमदाः । ८ त्रीणो आपदा । ९ चत्वारि शस्त्रमात्रस्य । १० अष्टधनुः ।
 ११ एकं कर्तृत्वं धनुषी । १२ द्वे अर्जुनस्य धनुष्यम् ॥

१ द्रुवणो मुद्गरघनो २ स्यादोली करवालिका ॥
 ३ मिन्दिपालः सृगस्तुल्यो ४ परिधः परिधातिनः ॥१३॥
 ५ द्वयोः ६ कुठारः स्वधितिः परशुश्च पार्श्वधः ॥
 ७ स्यान्वस्त्री चासिपुत्री च ८ लुरिका चासिवेनुका ॥१४॥
 ९ बापुंसि १० शल्यं शङ्कुर्ना ११ शर्वला तोमरोऽस्त्रियाम् ॥
 १२ प्रासस्तु कुन्तः १३ कोणस्तु स्त्रियः पाल्यश्रिकोदयः १४
 १५ सर्वाभिसारः सर्वोधिः सर्वसन्नाहनार्थकः ॥
 १६ लोहाभिसारोऽस्त्रभृतां राज्ञां नोराजनाविधिः ॥१५॥
 १७ यत्सेनयाभिगमनमरौ १८ तदभिषेकानम् ॥
 १९ यात्रा ब्रज्याऽभिनिर्वाणं प्रस्थानं गमनं गमः ॥१६॥
 २० स्यादासारः प्रसरणं २१ प्रचक्रं चलितार्थकम् ॥

१ त्रीणि मुद्गरस्य गुर्जा) २ द्वे हस्तसङ्गाकृतेरुदारस्य (तट्टार,
 धृति) । ३ द्वे गोष्ठ्य इति स्यात्तस्य । ४ द्वे खोद्वद्वहस्तप्रमाणस्युदस्य [राहोदा]
 ५ चत्वारि कुठारस्य । ६ चत्वारि लुरिकायाः । ७ द्वे बाणापस्य (ता, वर्त्तं त्रि
 ८ शतस्य) ८ द्वे मन्वदण्डाक्षरशास्त्रभेदस्य (महाहा) ९ द्वे मातु इति स्यात्तस्य ।
 १० चत्वारि सङ्घादिप्राप्तमामस्य । ११ त्रीणि चतुस्त सैन्यवन्नाहय । १२ एक-
 मन्वदण्डं नोराजनसंरुवे राज्यादिसमर्पणलक्षणविधेः । १३ एकं शत्रुघ्नोरे सेनया
 वृत्ताभिषेकस्य । १४ यदुक्तं प्रमाणस्य । १५ द्वे सैन्यसर्वतो ध्याप्ते । १६ द्वे
 प्रक्षिप्तस्य ।

अहितान्प्रत्यभीतस्य रणं १यानमभिक्रमः ॥ १८
 १वैतालिका १वोधकराश्चाक्रिका घाशिटकाऽर्यका
 १स्युर्मागवास्तु मगधा १वन्दिनः स्तुतिपाटकाः ॥
 १संशप्तकास्तु समयात्संग्रामादनिवर्तिनः ॥
 १रेणुर्द्रयोः स्त्रियां धूलिः पांसुर्ना न द्वयो रजः ॥
 १चूर्णे क्षोदः १समुत्पिञ्जगिजलौ भृशमाकुले ॥
 १पताका वैजयन्तो स्यात्केननं चजमस्त्रियाम् ॥६
 सा १वीगरांसनं युद्धं भूमिर्याऽतिभयप्रदा ॥
 १थहं पूर्वमहं १पूर्वमित्यहं पूर्विका स्त्रियाम् ॥१०
 १आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात्सभावनात्मनि ॥
 १अहमहमिका तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यद्वयः ॥
 १द्रविणं तरः सहोवलशौर्याणि स्यान् शुष्णं च ॥

१ एवं १०० वायुः प्रति निर्मयशरणावस्य । २ द्वये ॥ १९
 आतर्क्यमपि तेषाम् । ३ द्वे वन्दिनोपेयु (चण्डिवारि) ४ द्वे
 मत्तावर्तनाम् । ५ द्वे राजादिस्तुतिपाठेषु [पाट] । ६ एवं
 पताकमुत्पन्नम् । ७ चण्डिवारि धूम्या । ८ द्वे गिरिस्त रजः । ९ द्वे
 रजः । १० चण्डिवारि पताकया । ११ एकस्मिन्वद्वयमुद्धम्ये । १
 अवापीवाघापुराः उत्तरपुच्छः । १२ एकस्मिन्वद्वयतो भावस्य
 परस्परमद्वयं चण्ड इत्यद्वयम् । १५ एत पताकमस्य ।

शक्तिः पराक्रमः प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिना ॥ १०१ ॥

*वीरपाणं तु यत्नानं वृत्ते भाविनि वा शो ॥

*युद्धमायोधनं जन्यं प्रधनं प्रविदारणम् ॥ १०३ ॥

मृधमास्कन्दनं संख्यं समीकं सांपरायिकम् ॥

अस्त्रियां समरानीकरणाः कहलविग्रहौ ॥ १०४ ॥

संप्रहाराभिसंपातकलिसंस्फोटसंयुगाः ॥

अभ्यामर्दसमाघातसङ्ग्रामाभ्यागमाहवाः ॥ १०५ ॥

अहितान्प्रत्यभीतस्य रणं ध्यानमभिक्रमः ॥ १६ ॥
 वैतालिका बोधकराश्चाक्रिका घासिटकाऽर्थकाः ॥
 स्युर्मागधास्तु मगधा वन्दिनः स्तुतिपाटकाः ॥ १७ ॥
 संशप्तकास्तु समयात्संप्रामादनिवर्तिनः ॥
 शार्दूलयोः स्त्रियां धूलिः पांसुर्ना न द्रयो रजः ॥ १८ ॥
 चूर्णो क्षोदः समुत्पिञ्जर्जिलौ भृशमाकुले ॥
 पताका वैजयन्तो स्यात्केननं ध्वजमस्त्रियाम् ॥ १९ ॥
 सा वीगशंसनं युद्धं भूमिर्याऽतिभयप्रदा ॥
 ग्रहं पूर्वमहं पूर्वागित्यहं पूर्विका स्त्रियाम् ॥ २० ॥
 आहोषुरुपिका दर्पाद्या स्यात्समावनात्मनि ॥
 अहमहमिका तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यहङ्कारः ॥
 द्रविणं तरः सहोबलशौर्याणि स्यान् शुष्णं च ॥

१ एवं शते शत्रून् प्रति निर्भयशूरगमकस्य । २ ह्येवे नृपान् स्तुतिपाटिनः
 प्रातर्बोधयन्ति तेषाम् । ३ ह्ये वन्दिनिषेपेषु (चक्रियारी) ४ ह्ये राजाप्रतो बन्धक-
 मस्तावकांनम् । ५ ह्ये राजादिस्तुतिपाठवेषु [भाट] । ६ एवं शपञ्चात्संप्रामाद-
 परादमुत्थानम् । ७ पञ्चवारि धूस्या । ८ ह्ये पिष्टस्य रजसः । ९ ह्ये अत्यन्ताकुले
 रन्ध्रे । १० चकारि पताकायाः । ११ एकातिमगदयुद्धभूमे । १२ एकत्र हमत्र
 अभासीतमाप्रपुरः परस्परं युद्धस्य । १३ एकमहङ्कारतो भावस्य । १४ च एवं
 परस्परमहं योऽहं यत्त इत्यहङ्कारस्य । १५ द्रव्य पतनमस्य ।

शक्तिः पराक्रमः प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिः ॥१०१॥

वीरपाणं तु यत्नानं वृत्ते भाविनि वा रणे ॥

युद्धमायोधनं जन्यं प्रधानं प्रविदारणम् ॥ १०३ ॥

मृधमास्कन्दनं संख्यं समीकं सांप्रायिकम् ॥

अस्त्रियां समरानीकरणाः कदलविग्रहौ ॥ १०४ ॥

संप्रहाराभिसंघातकलिसंस्फोटसंयुगाः ॥

अभ्यामर्दसमाघातसङ्ग्रामाभ्यागमाहवाः ॥ १०५ ॥

समुदायः स्त्रियः संयत्समित्याजिसमिधुवः ॥

नियुद्धं बाहुयुद्धोऽथ तुमुलं रणसंकुले ॥१०६॥

क्षेडा तु सिंहनादः स्यात्करिणां घटना घटा ॥

क्रन्दनं योधसंरावो बृंहितं करिगर्जितम् ॥१०७॥

विस्फारो धनुषः स्वानः पटहाडम्बरौ समौ ॥

प्रसभंतु वलात्कारो हठोऽथ स्खलितं छलम् ॥१०८॥

१ द्वौ क्षतिपराक्रमस्य । २ एकं वृत्ते रणे धनशान्धनं भवतिमविप्रापुताह-
 न्युद्धपर्यं वीरपाणं मयानन्य । ३ एकं त्रिधनुस्त्वय द्वेबाहुयुद्धस्य । ४ एकं
 रणस्य परस्परग्रन्थाये । ५ वीरपाणं सिंहनादस्तुल्यनादस्य । ६ एकं युद्धे घटनास्य ।
 ७ एकं योधानामाक्रोशपूर्णक्रन्दस्य । ८ एकं करिगर्जितस्य । ९ एकं धनुः
 शब्दस्य । १० द्वौ संग्रामध्वनेः [दमदमा] । ११ श्रीवि वलात्कारस्य । १२
 मुदमादिवाक्यस्य ।

१ अजन्यं क्लीबमुत्पात उपसर्गः समं त्रयम् ॥

२ मृच्छां तु केशमलं ३ मोहोऽप्यवमर्दस्तु पीडनम् १०६

४ अभ्यवस्कन्दनं त्वभ्यासादनं ५ विजयो जयः ॥

६ वैरशुद्धिः प्रतीकारो वैरनिर्यातनञ्च सा ॥ ११० ॥

७ पृद्रावोद्रावसन्द्रावसंद्रावा विद्रवो द्रवः ॥

अपक्रमोऽपयानञ्च रणे भङ्गः पराजयः ॥ १११ ॥

८ पराजितपराभृतौ त्रिषु ९ नष्टतिरोहितौ ॥

१० प्रमापनं निर्वहणं निकासणं विशारणम् ॥ ११२ ॥

प्रवासनं परासनं निपूदनं निहिंसनम् ।

निर्वासनं संज्ञपनं निर्ग्रन्थनमपासनम् ॥ ११३ ॥

निस्तर्हणं निहननं क्षणनं परिवर्जनम् ॥

निर्वापणं विसर्जनं मरणं प्रतिघातनम् ॥ ११४ ॥

उद्वासनप्रमथनकथनोज्जासनानि च ॥

१ त्रयमुत्पातस्य । २ शीघ्रं मृच्छायाः । ३ मोहो सस्यादिसेपन्नदेशस्य परच-
कोणपीडनस्य । ४ द्वे छत्रादाक्रमणस्य । ५ द्वे जयस्य । ६ शीघ्रवैरप्रतीकारस्य ।
अथोपलानस्य । ७ एतरेणे भङ्गस्य । ८ द्वे निर्वृतस्य । ९ द्वे निहीनस्य । १०
त्रिरात्रे भण्य ।

आलम्भपिञ्जविशखातोन्मायववा अपि ॥ ११५ ॥

१स्यात्तञ्चता कालवर्मो दिष्टान्तः प्रज्ञयोस्त्ययः ।

अन्तो नाशो दयोर्मुत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियाम् ॥ ११६ ॥

२परासुपासपञ्चत्वप्रेतंप्रेतसंस्थिताः ।

मृतप्रमीतो त्रिष्वेते ३चिता चित्या चितिः स्त्रियाम् ११७

४क्वन्वोऽर्द्धा क्रियायुक्तमपमूर्धक्लेवाम् ।

५श्मशानं स्यात्पितृवनं ६कुणपः शवमस्त्रियाम् ॥ ११८ ॥

७प्रशोषप्रहौ वन्यां ८कारास्याद्रन्धनालये ।

पुंसि ९मृम्यसवः प्राणाश्चेवं १०जीवोऽपुधारणम् १११॥

११यायुर्जावित्रकालो ना १२जीवातुर्जीवनौपवम् ।

॥ इति त्रिद्वयवर्गः ॥ ८ ॥

१३ऊर्वा ऊरुजा आर्या वैश्या भूमिस्पृशो विशः ।

१४ग्राजीवो जीविष्ठा वार्ता वृत्तिर्गतनजीवने ॥ १ ॥

स्त्रियां 'कृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्यं चेति वृत्तयः ।
 सेवा 'श्ववृत्ति' 'नृतं कृषिरुच्छिशिलं 'तृतम् ॥ २ ॥
 द्वे धावितायाचिनयोर्यथासंख्यं 'भृताभृते ।
 'सत्यानृतं वणिग्भावः 'स्यादृणं पशुदञ्चनम् ॥ ३ ॥
 'उद्धारोऽर्थप्रयोगस्तु कुर्ताऽ' वृद्धिजीविका ।
 यावज्जायान्तं 'पाचितकं 'निमयादापमित्यकम् ॥ ४ ॥
 'उत्तमर्णाथमर्णौ द्वौ प्रयोस्तुग्राहकौ क्रमात् ।
 'कुर्तादिको वार्धु'पको वृद्ध्याजीवश्च वार्धु'पिः ॥ ५ ॥
 'क्षेत्राजीवः कपकश्च कृषिकश्चरूपीबलः ।
 क्षेत्र 'त्रै'हयशालेयं त्रीहिशाल्युद्गरोधितम् ॥ ६ ॥
 यव्यं यवस्य पटिक्यं यवादिभवनं हि यत् ।
 'तिल्यं तैलीनवन्मापोमाणु भङ्गा द्रिरुता ॥ ७ ॥

* नञी पदशानो जीविकाभेदाः । > एवं पशुपाल्यनुवर्तकस्य । ३ एकं कर्णस्य
 ४ एकम् उच्छिशिलस्य । ५ एकेन क्रमात्तानि तानाचितयोः । एवं वाणिज्यस्य । * प्रये
 ष्टस्य । < श्रीपि न्याज इति दशतस्य । ६ एकं याज्यया यक्षपतस्य । १०
 एवं पारितादा'स्य । * एकेन क्रमात्तानि तानुसंश्लेषीतस्य । ११ घावारि मृदया
 धीरिना पुःपस्य । १३ यवारि हृषीकटस्य । १४ एवेन मोक्षाय तत्तिस्रोप्यसं प्रस्य ।
 १५ प्रोतिशान् भजने क्षेत्रे । तिल्यं तैलीनवन्मापादेः क्षेत्रविषये द्रिरुतास्यात् ।

मौदगीनकौद्रवीणादिशेषधान्योद्भवक्षमम् ।

« शाकक्षेत्रादिके 'शाकशाकटं शाकशाकिनम् । »

१बीजाकृतं तूष्णकृष्टे सीत्यं कृष्टं च हल्यवत् ॥ ८ ॥

२त्रिगुणाकृतं तृतीयाकृतं त्रिहल्यं त्रिसीत्यमपितस्मिन् ।

३द्विगुणाकृते तु सर्वं पूर्णं शम्बाकृतमपीह ॥ ९ ॥

द्रोणादकादिवापादौ 'द्रौणिकादकिकादयः ।

खारीवापस्तु खारीक उत्तमर्णादयस्त्रिषु ॥ १० ॥

४पुन्नपुमकरोर्गप्रः केदारः क्षेत्रमस्य तु ।

५'केदारकं स्यात्कैदार्यं क्षेत्रं केदारिकं गण्ये ॥ ११ ॥

६लोष्ठानि लेष्ठवः पुंसि १०कोटिशो लोष्ठभेदनः ।

११प्राजनं तोदनं तोत्रं १२खनित्रमवदारणे ॥ १२ ॥

१३दात्रं १४खनित्रमावन्धो योत्रं योक्त्रमथो १५फलम् ।

१ द्वे शाकक्षेत्रादिकस्य । २ एकमादौ उक्तं पञ्चकृष्टे क्षेत्रं तस्य । ३ द्रोणादका
मात्रस्य । ४ चत्वारि वास्वयकृष्टस्य । ५ सर्वपूर्वं योज्यमारंजं वा हलमपि द्विगुणाद
तस्यैव । ६ एकेन तत्तन्मानपरिमितवापधेयस्य । ७ त्रीणि क्षेत्रस्य । ८ चत्वारि क्षेत्र
समूहस्य । ९ द्वे श्रुतिकारणस्य । १० षोडशभेदनमुद्गरस्य । ११ त्रीणि चाष्टकृष्टि-
व्याप्तस्य । १२ द्वेद्विंशत्ये । १३ द्वे विंशत्ये (कोषतः) । १४ त्रीणि युगवन्ध-
नोन्मोचिण्यां रज्ज्वी । १५ पञ्च फलस्य ।

निरीशं कुटकं फालः कृपणे 'लाङ्गलं हलम् ॥ १३ ॥
 गोदाणं च सीमेऽथ 'आम्ना स्त्री युगकीलकः ।
 'ईषा लाङ्गलदण्डः 'स्यात्सीता लाङ्गलच्छतिः ॥ १४ ॥
 पुंसि मेघिः 'खले दारु न्यस्तं यत्पशुबन्धने ।
 'आशुर्वीहिः पाटलः 'स्याच्छित्तकयवौ समौ ॥ १५ ॥
 तोक्मस्तु तत्र हरिने 'कलायस्तु सतीनकः ।
 हरेणुरेणुकौ चास्मिन् 'कोददूपस्तु कोदवः ॥ १६ ॥
 'मङ्गल्यको मसूरोऽथ 'मकुष्टकमयुष्ठकौ ।
 वनमुद्गे 'सर्पपे तु द्वौ तन्तुभकदम्बकौ ॥ १७ ॥
 'सिद्धार्थस्त्वेष धवतो 'गोधूमः सुमनः समौ ।
 'स्याद्यावकस्तु 'कुल्माषश्चण्णको हरिमन्यकः ॥ १८ ॥
 द्वौ तिले 'तिलपेजश्च निर्लापिजश्च निष्फले ।

१ चात्वारि हलस्य । २ द्वे युगद्वयस्य शीलशब्दाद्व्यातस्य । ३ एकं लाङ्गलदण्डस्य
 (हरिणः) । ४ एवं हलरचि रेखायाः श्रीभीड्याख्यातायाः । ५ द्वे खले द्यावद्व-
 ञ्मननिमित्तौ । ६ त्रयं वद्वेः । ७ द्वे दण्डे इति व्यातस्य । ८ एवं निगुह्ययस्य ।
 ९ चात्वारि चाटण्डा इति द्वावस्य । १० द्वे कोदद्वयस्य । ११ द्वे मसूरे इति व्यातस्य
 १२ त्रीणि मठ इति व्यातस्य । १३ त्रयः समौ इति व्यातस्य । १४ एवं धवलपर्वणस्य
 १५ द्वे गोधूमे । १६ (मेघः) । १७ एवं अर्धम्विजस्य यशदेः । १८ द्वे चण्डके ।
 १९ द्वे निष्फले तेने । ३

'क्षत्रः क्षुताभिजननो राजिका कृष्णिकाऽऽसुरी ११॥
 स्त्रियो 'कङ्गप्रियङ्गू द्वे 'ग्रतसो स्यादुमा धुमा ।
 'मातुलानी तु भङ्गार्या 'व्रीहिभेदैस्त्वणुः पुमान् ॥२०॥
 'किंशारुः सस्यशूकं 'स्यात्कण्णिशं सस्यमञ्जरी ।
 'धान्यं व्रीहिः स्तम्भकरिः 'स्तम्भो गुच्छस्तृणादिनः २१
 'नाढोनालं चकारडोऽस्य 'गलालोऽस्त्री सनिष्फलः ।
 'कङ्कडो वुसं क्लीवे धान्यत्वचि 'तुपः पुमान् ॥२२॥
 'शूकोऽस्त्रीश्लक्ष्णातीक्ष्णाग्रे 'शमी शिम्वा त्रिपत्तरे
 'मृज्जमावसितं धान्यं 'पूतं तु बहुलीकृतम् ॥ २३ ॥
 मापादयः 'शमीधान्ये 'शूकधान्ये यवादयः ।
 मुद्गोमापो राजमापःकुलित्यश्चणकस्तिलः ।
 कालायस्तुवरइतिशमीधान्यगणःस्मृतः ॥

१ पङ्क्तौ राजपर्पराशयस्य (राई) २ द्वे प्रियङ्गोः (काण्डु) ३ । ग्रवं शाल
 च इति यथातस्य । ४ द्वे मंगार्या (भांग) ५ एकं व्रीहिभेदैस्त्व ६ एकं सस्यस्य
 सूचित्त्यावप्य । ७ एकं सस्यस्य । निगंतनूतन सितम् । ८ ग्रवं व्रीहियवादेः ।
 ९ एकं कृण्वकादेनालादिपुङ्गवस्य । १० द्वे गुच्छकाण्डस्य ११ एकं निष्कलकाण्डस्य
 (पोल) १२ द्वे भलात्वादिचूर्णस्य (मूषा) १३ एकं मृज्जादेस्त्वचि (मूष) ।
 १४ एकं यवादयः कृयतीक्ष्णस्य । १५ द्वे छिमि इति यथातस्य । १६ द्वे निस्तृणा
 वाशीहृणयान्यस्य । १७ द्वे निपुङ्गवान्स्य । १८ "मुद्गो मापो राजमापः कुलित्य
 श्चणकस्तिलः । कालायस्तुवर इति शमीधान्यगणस्तुतः इत्येवम् । १९ एकं यत्र-
 शीघ्रमाक्षेपम् ।

१शालयः कलमाद्याश्च पट्टिकाद्याश्च पुंस्यमी ॥२४॥
 २तृणधान्यानि नीवाराः स्त्री गवेधुर्गवेधुका ।
 ३अयोग्रं मुसलोऽस्त्री ४स्यादुलूखलमुलूखलम् ॥ २५ ॥
 ५प्रक्षेपदन् शर्पमस्त्री ६चालनी तिततः पुमान् ।
 ७स्पृतप्रसेवौ ८कराडोलपिटौ ९कटकिलिञ्जकौ ॥२६॥
 समानौ ११रसवत्तां तु पाकस्थानमहानसे ।
 १२पौरोगवस्तदध्यक्षः १३सूतकारास्तु बल्लवाः ॥ २७ ॥
 आरालिका आन्धसिकाः सूदा औदनिका गुणाः ।
 १४आपूपिकः कान्दविको भक्ष्यकार इमे त्रिषु ॥ २८ ॥
 १५अश्मन्तमुद्धानमधिश्रयणी बुल्लिरन्तिका ।
 १६अंगारधानिकाऽङ्गाशकट्यपि हसन्त्यपि ॥ २९ ॥
 हसन्यप्यथ श्री १७स्यादङ्गागोऽलातपुल्मुकम् ।

एवं कलमादीनाम् । २ एकं नीवारश्यामाकादीनाम् । ३ द्वे मुख्यप्रविशेषस्य ।
 ४ द्वे कलस्य । ५ द्वे शर्पस्य । ६ द्वे चालन्य (चालनी) । ७ द्वे धान्यादि
 भरणार्थं कृतस्य भाण्डस्य । ८ द्वे वज्रदण्डादिरचितभाण्डस्य । ९ द्वे बंधादिविका
 स्य । १० त्रीणि पाकस्थानाण्य । ११ एक पाकस्थानाप्यस्य । १२ सप्त पाककृतं
 (रसोद्धार) । १३ त्रीणि भक्ष्यकारस्य । १४ पञ्च बुल्ले । १५ चत्वारि अङ्गाश
 कट्या (शेरडी) । १६ त्रीणि प्रज्वलकास्य ।

१ क्लीवेऽम्बरीषं प्राष्ट्रो न कन्दुर्वा स्वेदनी स्त्रियाम् ॥
 २ अलञ्जरः स्यान्मणिकः ३ कर्क्यालुर्गन्तिका ॥
 ४ पिठाः स्याल्युस्त्रा कुण्डं ५ कलशस्तु त्रिषु द्वयोः ॥ ३१ ॥
 घटः कुट्टनिपावस्त्री ६ शरावो वर्धमानकः ॥
 ७ ऋजीषं पिण्डपन्नं ८ कंसोऽस्त्री यत्नमाजनम् ॥ ३२ ॥
 ९ कुतूः कृत्तेः स्नेहपात्रं सैवाल्पा १० कुतुपः पुमान् ॥
 ११ सर्वमावपनं भाण्डं पात्रामत्रं च भोजनम् ॥ ३२ ॥
 १२ दर्विः कम्बिः स्वजाका च १३ स्यात्तूर्दार्दहस्तः ॥
 अस्त्री १४ शाकं हस्तिकं शिग्रुस्य तु नाडिका ॥ ३४ ॥
 १५ कलम्बश्च कडम्बश्च १६ वेसवार उपस्करः ॥
 १७ तित्तिढीकं च चुकं च वृक्षाम्लमय वेलुजम् ॥ ३५ ॥

१ द्वे चण्डादिमर्जनपात्रस्य । २ द्वे पयनिर्माणोपयोगिनः (कण्ठाही) । ३
 द्वे महाकुम्भस्य (माठ) । ४ त्रयं तण्डुलादिप्रक्षालनोपयोगिन्या (कण्डवी) । ५
 चात्वारि रसास्याः । ६ चात्वारि कलशस्य । ७ द्वे पिष्टगन्धोपयोगिन्यो (नावा) ।
 ८ द्वे पानपात्रस्य । ९ एकं तेष्वृगादिपात्रस्य, शिष्टाया इति द्वातस्य । १० एकं
 छोटिमिथ्या इति द्वातस्य । ११ पञ्चभोजनस्य । १२ त्रयं दर्व्याः (कण्डुनी) ।
 १३ द्वे त्वभिदस्य । १४ त्रयं वास्तुषोदे शाकस्य । १५ द्वे कस्य शाकस्य नाठ तस्य
 १६ द्वे शाकादिप्रेक्षार्थं रचितहस्तिप्रसवपमोवादिचूर्णस्य । १७ त्रयं तित्तिढीकस्य
 (चूक अपरा हमिडी) ।

‘मौचं केलकं कृष्णमृषां धर्मपत्तनम् ॥

‘जीरके जराणोऽजाजी कणा कृष्णे तु जीरके ॥ ३६ ॥

‘सुषवी कावो पृथ्वी पृथु हा लोपकुञ्चिका ॥

‘आर्द्रकं शृङ्गवेरं स्यादथ ‘छत्रा वितुन्नकम् ॥ ३७ ॥

कुस्तुम्बुठ च धान्याकपय ‘शुष्मी महोदयम् ॥

‘नीनपुंसकयोर्विश्वं नागरं विश्वभेषजम् ॥ ३८ ॥

‘आरनासकसोवोरकुत्मापाभिपुनानि च ॥

अवन्तिसोमधान्याम्लकुञ्जलानि च काञ्जिके ॥ ३९ ॥

‘सदस्रैषि जतुकं वाढीकं द्विङ्गु रामठम् ॥

तत्तत्त्रयी ‘कावो पृथ्वी वाप्पिका कवरी पृथुः ॥ ४० ॥

‘निग्रास्या यान्वर्नी पीता दरिद्रा वरवणिनी ॥

‘नामुदं यत्तु लवणाननीवं वशिरं च तत् ॥ ४१ ॥

‘मैन्ववोऽर्या ग्रीतगिवं प्राणिवन्थं च सिन्धुजे ॥

शौमकं वसुकं पाक्यं विडञ्च कृतके द्वयम् ॥

सौवर्चलेः त्रुचिके तिलकं तत्र मेवके ॥

भत्स्यण्डी फणिनं खराडविकारेः शर्करां सिता ॥४३॥

कूर्विका क्षीरविकृतिः स्यादसाला तु मार्जिता ॥

दध्नासहपयः पक्वं यत्तस्यादधिकूर्विका ।

तक्रेणपक्वं यत्क्षीरं साभवे तक्रकूर्विका ॥

स्यात्तेमनन्तु निष्ठानं त्रिलिङ्गा वासितावधः ॥ ४४ ॥

शूलाकृतंभट्टित्रं स्याच्छूल्यमुख्यन्तु पैठरम् ॥

१० प्रणीतमुपसंपन्नं ११ प्रयस्तं स्यात्सु संस्कृतम् ॥ ४५ ॥

१२ स्यात्पिच्छिलं तु विजिलं १३ नमृष्टं शोधितं समे ॥

१४ चिककणं मसृणं स्तिग्धं तुल्ये १५ भावितवासिते ॥४६॥

१६ आपक्वं पौलिशभूपो १७ लाजाः पुम्भून्मि चोक्षताः ॥

१ द्वे शास्त्रखण्डे । २ द्वे बाल्यनिमज्ज इति श्रुतास्य । ३ त्रीणि मधुर
लवणस्य, श्वणुमेदस्य । ४ एकं कृष्णवर्णसौवर्चले । ५ द्वे शव इति श्रुतास्य । ६
त्रीणि शर्करायाः [द्विती] । ७ एकं "दध्ना सहपयः पक्वं यत्तस्यादधिकूर्विका ।
तक्रेण पक्वं यत्क्षीरं सा भवेत्तक्रकूर्विका," इति [भावा] । ८ द्वे धीश्वरद, सिन्ध्या
इति श्रुतास्य । ९ द्वे कटो इति श्रुतास्य । १० प्रयस्तं संस्कृतमाप्तादेः । ११ द्वे
स्य धी संस्कृतस्याप्तादेः । १२ द्वे रसादिसंप्रभम्यञ्जनादेः । १३ प्रयः नम्रमम घृत
पक्वादेः । १४ द्वे मण्डयुक्तस्यादेः । १५ द्वे वैश्वदेव वृषपदनेनशोधितस्याप्तादेः ।
१६ द्वे पुष्पादिश्रृङ्गान्तरेणाधिवनासितस्य । इति यथावेदमृजितस्य । १७ एकं भवित
श्रीश्रीणाम् (लावा) ।

१ पृथुकः स्याच्चिपिटको २ धाना अष्टयवे स्त्रियः ॥ ४७ ॥
 ३ पूषोऽपूपः पिष्टकः ४ स्यात्करम्भो दधिसक्तवः ॥
 ५ भिस्तास्त्री भक्तमन्धोऽन्नमोदनोऽस्त्री स दोदिविः ॥ ४८ ॥
 ६ भिस्तटा दग्धिकासर्वरसाग्रे ७ मण्डमस्त्रियाम् ॥
 ८ मासराचामनिस्त्रावा मण्डे भक्तसमुद्भवे ॥ ४९ ॥
 ९ यवागूरुष्णिक्का श्राणा विलेपी तरला च सा ॥
 १० प्रक्षणाभ्यञ्जने तेलं ११ कृसरस्तु तिलौदनः ॥ १ ॥
 १२ गव्यं त्रिषु गवां सर्वं गोविड १३ गोमयमस्त्रियाम् ॥ ५० ॥
 तत्तु शुष्कं १४ करीपोऽस्त्री १५ दुग्धं क्षीरं पयः समम् ॥
 १६ पयस्यमाज्यदध्यादि १७ दध्मं शधि घनेतरत् ॥ ५१ ॥
 १८ घृतमाज्यं हविः १९ सर्पिर्नवनोतं नवोद्धृतम्
 तत्तुः २० ह्यैयङ्ग्रीनं यत् ह्योगोदोहोद्धवं घृतम् ॥ ५२ ॥

१ द्वे आर्धैश्चतुर्दशितुल्यस्य । [चूरा] २ एकं अष्टयवे । ३ त्रीणि तण्डुलाणि
 दधितभक्ष्यभेदस्य (मातृपूवा) ४ एकं दधियुक्तमवतृणम् । ५ षट्कुमभस्य । ६ द्वे
 दध्याग्रस्य । ७ एकं सर्वदध्नस्य । ८ त्रीणि भक्तप्रमुद्भवे (माण्ड) ९ पञ्च दध्मदानस्य
 १० द्वे तैलस्य । ११ एकं तिलमन्नोदनस्य । १२ एकं क्षीराद्योनाम् । १३ द्वे गो-
 पुरीषस्य । १४ एकं शुष्कगोमयस्य । १५ त्रीणि दुग्धस्य । १६ एकं आज्यदध्यादेः ।
 १७ एकं घनेतरदध्नः । १८ एकं घृतस्य । १९ द्वे नवनोतस्य (मधुरान) ।
 २० एकं मधुरादयः नवोद्धृतम् ।

एवाहतं कालशेयमस्त्रिमपि गोसः ।

१० ह्युदश्विन्मथितं पादाम्बुधाम्बु निर्जलम् ॥५३॥

११ दधिभवं १मस्तु १पीयूषोऽमिनवंभ्यः ।

प्रशनाया वृमुत्ता सुदग्रासस्तु कवलः १पुमान् ॥५४॥

१पीतिः स्त्री तुल्यपानं १सग्भिः स्त्री सहभोजनम् ।

१दन्त्या तु पिपासा तृट् तर्पो १जग्भिस्तु भोजनम् ५५

१मनं लेह आहारो निघासो न्याद इत्यपि ।

१सौहित्यं तर्पणं तृषिः ११ फेलामुक्तसमुज्जितम् ॥५६॥

१कामं प्रकामं पर्याप्तं निकामेष्टं यथेप्सितम् ।

१गोपे गोपालगोसंख्यगोघुगाभोस्वल्लवाः ॥ ५७ ॥

११ गोमहिष्यादिकं पादबन्धनं द्वौ गवीश्वरे ।

११ गोमान् गोमी ११ गोकुलन्तु गोधनं स्याद्गवाम्रजे ।

११ त्रिष्वाशितं गवीनन्तद्वावो यत्राशिताः पुरा ॥५८॥

१ चत्वारि तक्षस्य । २ एक दधिभवमण्डस्य । ३ एकं नवप्रभूताया गो वस्त-
दिनावधिहीरस्य । ४ त्रयं शुभः । ५ द्वे सामस्य । ६ द्वे सहपानस्य । ७ द्वे सहभो-
जनस्य । ८ चत्वारि तृषः । ९ सप्तभोजनस्य । १० त्रीणि तृषः । ११ एकं पूर्वं
मुक्तमप्यस्त्रिमुक्तस्य । १२ यदध्ययेन्द्रितस्य । १३ यद्गोगहस्य । १४ एकं
पादबन्धनस्य । १५ द्वे गवीश्वरस्य । १६ द्वे गोसमूहस्य । १७ एकं यत्र पुरा तावो
भोजितास्तस्थानन् ।

'उत्ता भद्रौ वलोवर्द' कृमो वृषभो वृषः ॥ ५९ ॥
 अनड्वान्न सौम्येयो गौरुक्षणां 'संहतिरौक्षकम् ।
 'गव्या गोत्रा गवां 'वत्सधेन्वोर्वात्सकधेनुके ॥ ६० ॥
 वृषो महान् 'महोक्षः 'स्याद्बृद्धोक्षस्तु जरद्ववः ।
 उत्पन्न उत्ता 'जातोक्षः सद्यो जातस्तु 'तर्णाक्षः ॥ ६१ ॥
 'शकृत्कश्चित्तु वत्सः स्याददम्यवत्सतरो समौ ।
 'आर्षभ्यः परडतोयोग्यः 'परडो गोपतिरिट्चरः ६२
 स्कन्धदेशे त्वस्य 'वहः 'सास्त्रा तु गनकम्बलः ।
 'स्यान्नस्तिस्तु नस्योतः 'प्रगवाड् युगपाश्वर्यगः ॥ ६३ ॥
 युगादीर्ना तु वोढारो 'युग्यप्रासङ्ग्यशाकटाः ।
 खनति तेन तद्रोढोऽस्येदं 'हालिकसैरिको ॥ ६४ ॥

धूर्वहे धुर्यधौरेय धुरीणाः स धुन्धराः ।

३ उभावेकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे ॥ ६५ ॥

स तु सर्वधुरीणः स्याद्योवे ३ सर्वधुरावहः ।

४ माहेयी सौरभेयी गौरुस्ता माता च शङ्खिणी ॥ ६६ ॥

अर्जुन्यन्त्या रोहिणी स्यादुत्तमा ५ गोपु नैचिकी ।

वर्णादिभेदात्संज्ञाः स्युः ६ शबलीषवलादयः ॥ ६८ ॥

७ द्विहायनी द्विवर्षा गौरेकाब्दा त्वेकहायनी ।

वतुरब्दा वतुर्हायरायेवं ८ त्रिहायणी ॥ ६८ ॥

९ वशा वन्ध्या १० वतोका तु स्वद्वर्माऽथ सन्धिनी ।

११ आक्रान्ता वृषभेणाथ १२ वेहद्वर्मापघातिनी ॥ ६९ ॥

१३ काल्योपसर्षा प्रजने १४ प्रष्टोशी बालगर्भिणी ।

१५ स्यादवण्डी तु सकरा १६ बहुसूतिः परेष्टुका ॥ ७० ॥

१७ चरप्रसूता वष्कयिणी १८ धेनुः स्यान्नवसूतिका ।

१ पञ्च धुरन्धरश्चप्रसू । २ अथ य एकमेव धुर्यवहति तस्य । ३ एवं धर्माभि धुर्यवहति तस्य । ४ अथ य एकमेव धुर्यवहति तस्य । ५ एवं गोपु उत्तमाया गौः । ६ एवं वर्णादिभेदात् संज्ञाः स्युः । ७ एत वयोभेदात्संज्ञाभेदाः । ८ द्व वन्ध्यायाः । ९ द्वैकमात्यतितगर्मायाः । १० एवं वृषभेण नैशुनार्थे व्याध्वन्तायाः । ११ एवं द्योः रागमनादुगमोपघातिन्याः । १२ एवं गर्भघ्णकाले प्रसूतायाः । १३ एवं बालगर्भिण्याः । १४ द्वैकप्रसूतायाः । १५ द्वैकप्रसूतायाः । १६ द्वैकप्रसूतायाः । १७ द्वैकप्रसूतायाः । १८ द्वैकप्रसूतायाः ।

सुव्रता सुखसन्देशाया पीनोष्णी १पीवरस्तनी ॥ ७१ ॥

१द्रोणक्षीरा द्रोणदुग्धा १धेनुष्या बन्धके स्थिता ।

१सर्मासमीना सा यैव प्रतिवर्षं प्रसूयते ॥ ७२ ॥

१ऊधस्तु कलोच्चमापीनं समौ १शिवककीलकौ ।

१न पुंसि दाम सन्दानं १पशुरज्जुस्तु दामिनी ॥ ७३ ॥

१वैशाखमन्यमन्यामन्याना मन्यदण्डके ।

१कुड्रो दराडविष्कम्भौ १मन्यनी गर्गरी समे ॥ ७४ ॥

१उष्टे कमेलकमयमहाङ्गाः १करमः शिशुः ।

१करभाः स्युः शृङ्गजका दार्वैः पादबन्धनैः ॥ ७५ ॥

१अजा छागी १शुभच्छागवस्तच्छगलका अजे ।

१मेढ्रोश्मोष्णोष्णायुमेपवृष्णय एढके ॥ ७६ ॥

१ हे सुव्रतायाः । २ हे (धूलस्तन्याः) ३ हे द्रोणक्षीरमित्युक्तमदाभ्याम् । ४
एकमुत्तमर्ण एदे शशुद्रुद्विपर्यन्तं दोदनायं स्थापितायाः । ५ एकं या प्रतिवर्षं प्रसूयते
तस्याः । ६ हे पीनोष्णस्य (पीन) ७ हे गोवन्धनं यं निखातकाष्टस्य । ८ हे बन्धन
रज्जुः । ९ हे दोहनकाले पादबन्धनरज्जुः । १० पञ्च मन्यनं (१६)स्य । ११ हे
मन्यदण्डबन्धनस्तन्यस्य । १२ हे मय्यमानदधिवारस्य । १३ चरवारिदण्डस्य ।
१४ एकमुष्टपायोः । १५ एकं क'उमयरादबन्धनोपेतकरमानोम् । १६ हे अजायाः
(बहो) १७ पञ्चाजस्य (बोही) । १८ सप्तमेवस्य । (मेढ्र)

उष्टोरभ्राजवृन्दे स्यादौष्टकौश्रकाजकम् ।

१चकीवन्तस्तु बालेया रासभा गर्दभाः खराः ॥७७॥

वैदेहकः सार्धवाहो नैगमो वणिजो वणिक् ।

२परयाजीवो ह्यापणिकः कयविकयिकश्च सः ॥७८॥

३विक्रेता स्याद्विक्रयिकः ४क्रायिककयिकौ समौ ।

५वाणिज्यं तु वणिज्या ६स्यान्मूल्यं वस्तुनाऽप्यवकयः ७६

८नीवी परिपणो मूलधनं ९लाभोऽधिकं फलम् ।

१०परिदत्तं परीवर्तो नैमेयनिमयावपि ॥ ८० ॥

११पुमानुपनिधिन्यासः १२प्रतिदानं तदर्पणम् ।

क्रये प्रसातिं १३क्रयं १४क्रये क्रयव्यमात्रके ॥ ८१ ॥

विक्रेयं १५पणितव्यंश्च परायं क्रयप्रादयस्त्रिषु ।

कलीवे १६सत्यापनं सत्यंकारः सत्याकृतिः स्त्रियाम् ॥ ८२ ॥

१ एकं यथासंख्यमुष्टोरभ्राजसमूहस्य । २ पञ्च गर्दभस्य । ३ अष्टौकयविक्रय-
माग्या वर्तमानस्य । ४ द्वेवस्त्राद्यादि दत्तत्वा तन्मूल्यं गृह्यतः । ५ द्वे नूत्येन दद्यादि
गृह्यहणतः । ६ द्वेवाणेना कर्माणि । ७ त्रयं मूल्यस्य । ८ त्रीणि मूलधनस्य । ९ एकं
मूलधनं दिविहनिष्यत्तस्य । १० चत्वारिंशिवर्तनस्य (बहला) । ११ द्वेनिक्षेपस्य ।
१२ एकं निक्षेपस्य निक्षेपे अर्पणस्य । १३ द्वेएकमपणे कवार्थं प्रसारितवस्तुतः ।
१४ एकं यत्र वशापि वर्तत तस्य । १५ त्रीणि विक्रयस्य वस्तुनः । १६ त्रयमवश्यम-
तत्क्रयेतच्छब्दमित्यस्य [साह] ।

१ विपणो विक्रयः संख्याः संख्येये ह्यादश त्रिषु ।

विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः ॥ ८३ ॥

संख्यार्थे द्विवृत्तत्वे स्तुतासु चानवतेः स्त्रियः ।

पङ्क्तेः । शतसहस्रादिक २ माददशगुणोत्तरम् ॥ ८४ ॥

यौतवं द्रव्यं पाय्यमिति मानर्थिकं त्रयम् ।

३ मानं तुलाऽङ्गुलिप्रस्थैर्गुञ्जा पञ्चाद्यमापकः ॥ ८५ ॥

ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री ४ पलं कर्षवतुष्टयम् ।

५ सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षे ६ कुरुविस्तस्तु तत्पले ॥ ८६ ॥

७ तुला स्त्रिया पलशतं ८ भाराः स्याद्विंशतिस्तुलाः ।

९ आवितो दश भारस्तुः शाकटो भारः आवितः ॥

कार्पाणः कार्षिकः स्योत्कार्षि के ताम्रिके पणः ॥

१ द्वे विक्रयस्य । २ यदाहुः “एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतबोधय” कप्रशः ।
अङ्गुर्दमरञ्ज खर्वनिखर्वग्रहापद्मशङ्खस्तस्मात् ॥ अर्धघ्रिचान्त्यं अर्धं पराभमिति दश
गुणोत्तरा संज्ञाः । संख्यायाः स्थानानां व्यवहारार्थे कृता पूर्वे” इति । ३ त्रयं
परिमाणुपाचकस्य । ४ तुलमानमङ्गुलि माने द्रव्यमानं चेति त्रिनिघ्नम् । ५ एकं मापक
स्य [माता] । ६ द्वे अक्षस्य [तोला] । ७ एकपलस्य । ८ द्वे सुवर्णक्षस्य ।
९ एकं सुवर्णपलस्य । १० एकपलानां शतस्य । ११ एक तुलानां विंशत्याः ।
१२ एकं दममण्डाम् । शाकटेन षोड् शतये भारोऽप्यावितः । १३ द्वे दमया इति
व्याख्य । १४ एकं ताम्रकाविकस्य [पैता]

अस्त्रिया 'मादकद्रोणौ स्वारी बोहो निकृञ्चकः ॥८॥

कुडवः प्रस्य इत्याद्याः परिमाणार्थकाः पृथक् ॥

'पादस्तुरोयो भागः 'स्यादंशभागौ तु वराटके ॥ ८६ ॥

'द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्यमृक्यं धनं वसु ॥

हिरण्यं द्रविणं द्युम्नमर्थरेविमवा अपि ॥ १० ॥

'स्यात्कोपश्च हिरण्यं च हेमरूपे कृताकृते ॥

ताभ्यां 'यदन्यत्तत्कृप्यं 'रूप्यं तद्द्रव्यमाहतम् ॥ ११ ॥

'गारुतमतं मरकतमश्मगर्भो हरिन्मणिः ॥

'शोणरत्नं लोहितकः पद्मरागोऽय ॥ मौक्तिकम् ॥ १२ ॥

मुक्तोऽय ॥ ११ विद्रुमः पुंसि प्रवालं पुन्नपुंसकम् ॥

१२ रत्नं मणिर्द्रव्योश्मजातौ मुक्तादिकेऽपि च ॥ १३ ॥

१ एते प्रत्येकं परिमाणविशेषवाचकाः । ते यथा-आदका (पायली । शोणः
(अमन) स्वारी (दक्षमन) वाहः (वारमन) निकृञ्चकः (मूठ) कुडवः (एक
पाव) अम्रः शेर इति । २ एकं रूप्यकदेवचतुर्थभागस्य शोणि भागमानस्य । ४
त्रयोदश धनस्य । ५ द्वे घटितघटितयोर्द्वेमाह्वयोः । ६ एकं इमरूप्याभ्यामन्यताभ्यादिक-
स्य । ७ एकं नाणे इति दयातस्य । ८ चत्वारि मरकतमण्योः (पद्मा) । ९ शोणि पद्म
मस्य (मार्गिक) । १० द्वे मौक्तिकस्य (मोती) । ११ द्वे प्रवालस्य (मुंवा) । १२ द्वे
मरकतादौ मुक्तादिके च ।

'स्वर्णं सुवर्णं कनकं द्विराणं हेम हाटकम् ॥
 तपनीयं शानकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्तुं स्म ॥ १४ ॥
 चाभीकरं जातरूपं महाजतकाञ्चने ॥
 रुक्मं कार्तस्वरं जाम्बूनदमण्डपदोऽस्त्रिधाम् ॥ १५ ॥
 अलङ्कारसुवर्णं यच्छृङ्गीकनकमित्यदः ॥
 'दुर्वर्णं रजतं रूप्यं स्वर्जरं श्वेतमित्यपि ॥ १६ ॥
 'रीतिः स्त्रियामारकूटो न स्त्रियामय 'ताप्रकम् ॥
 शुल्बं म्लेच्छमुखंद्यष्टवरिष्टोदुम्बराणि च ॥ १७ ॥
 'लोहोऽस्त्री शस्त्रकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसायसो ॥
 अश्मसारोऽथ 'मण्डूरं सिंहाणमरि तन्मले ॥ १८ ॥
 सर्वं च तैजसं लोहं विकारस्त्वग्रसः 'कुशो ॥
 (सुवर्णं रजतं ताप्रं रीतिः कांस्यं तथा त्रयु ।
 सीमं कालायसञ्चैव मण्डौ लोहानि च तते)
 क्षीरः १० काचोऽथ ११ चरलो रसः सूतश्च पारदे ॥ १९ ॥
 १२ गवलं महिष १३ शृङ्गमप्रकं गिरिजामले ॥

१ एकोनविंशतिः सुवर्णस्य । २ एकमण्डपदोऽस्त्रिधामस्य । ३ पञ्चदशतस्य । ४ द्विरित्यस्य । ५ गाङ्गास्य । ६ सप्तर्षादस्य । ७ द्विदोहवणस्य । ८ "सुवर्णं रजतं ताप्रं रीतिः कांस्यं तथा त्रयु । सीमं कालायसञ्चैव मण्डौ लोहानि च तते" इति । ९ एकमयसो विकारस्य । १० देकास्य । ११ चाच रिपारदस्य । १२ एकं मादिकण्डं १३ ११ द्वे अक्षरक इत्युच्यते ।

१क्षोतोञ्जनं तु सौवीरं कापोताञ्जनयामुने ॥ १०० ॥
 २तुल्याञ्जनं शिखिग्रीवं वितुन्नकमयूरके ॥
 कर्परो दार्विकास्वायोद्धनं तुल्यं १रसाञ्जनम् ॥ १०१ ॥
 रसगर्भं तार्क्ष्यशैलं २गन्धाश्मनि तु गन्धकः ॥
 सौगन्धिकश्च ३चक्षुष्याकुत्राल्यौ तु कुञ्जतिका ॥ १०२ ॥
 ४शीतिपुष्पं पुष्पकेतु पुष्पकं कृष्णमाञ्जनम् ॥
 ५पिञ्जरं पीतनं तालमालं च हस्तिालके ॥ १०३ ॥
 ६गैरेयमथ्यं गिरिजमश्मजं च शिलाजतु ॥
 ७बोतुगन्धरसप्राणपिराढगोमसः समाः ॥ १०४ ॥
 ८ढिण्डोमेऽद्विकफः फेनः ९सिन्दूरं नागसम्भवम् ॥
 १०नागशीमकयोगेष्ट्वप्राणि ११त्रपु पिचटम् ॥ १०५ ॥
 १२वङ्गे अथ १३पिचुलस्तूलोऽथ १४कमलोत्तरम् ॥

१ सौवीरं माक्षीताञ्जनम् (सुवर्णं) पञ्च तुल्याञ्जनस्य (मृत्विक्) २ श्रीगिरिणा
 कनकम् (लङ्कादुग्धं तुल्यम्) । ४ श्रीशिखिग्रीवम् ५ श्रीशुक्लपुष्पकेतुस्य
 (निरुः) मुरना । ६ शिखरि सन्तमपिनस्यदुग्धम् । ७ पञ्च हरिणस्य । ८ पञ्च
 श्रीशिलाजतु ९ पञ्च गन्धरसस्य शीरः । १० श्वं समुद्रमेवम् । ११ द्वेसिन्दूरस्य ।
 १२ चक्षुष्याकुत्राल्यौ (विडा) १३ चक्षुषि दन्ते (शीमे) १४ द्वेकमलोत्तरम् ।
 १५ चक्षुषि कुण्डलम् ।

- १ स्यात्कुष्ठम् भेद्विशिखं महास्जनमित्यपि ॥ १०६ ॥
 २ मेषकम्बल ऊर्णायुः शशोर्णं शशलोमनि ॥
 ३ मधु क्षौद्रं मक्षिकादि मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् १०७
 ४ मनःशिला मनोगुप्ता मनोह्रा नागजिह्विका ॥
 ५ नैपाली कुनटी गोला यवक्षारो यवाग्रजः ॥ १०८ ॥
 ६ पाकयोऽथ सर्जिकाक्षारः कापोतः सुखवर्चकः ॥
 ७ सौवर्चलं स्याद्रुचकं १० स्वकतीरी वंशरोचना ॥ १०९ ॥
 ८ शिशुजं श्वेतमरिचं ११ मोरटं मूलमैक्षवम् ॥
 ९ ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलं चटिकाशिर इत्यपि ॥ ११० ॥
 १० गोलोमी भूतकेशो ना १५ पत्राङ्गं रक्तवन्दनम् ॥
 ११ त्रिकटु त्र्युपणं व्योणं १२ त्रिफला तुफलत्रिकम् १११

॥ इति वैश्यवर्गः ॥ १ ॥

१ द्वे कम्बलस्य । २ द्वे शशलोमना । ३ श्रीणि मधुन । ४ द्वे गोम इति
 द्यातस्य । ५ कश्चरि मनः शिलायाः । ६ श्रीणि नेपालदेशोद्भवाया मनः शिलायाम् ।
 ७ श्रीणि यवाक्षार इति द्यातस्य । ८ यव सञ्जीवार् इति द्यातस्य । ९ द्वे क्षार
 विशेषस्य । १० द्वे वल्लोचना इति द्यातस्य । ११ द्वे क्षोमाञ्जनबीजस्य । १२
 द्वे शिशुमूलस्य । १३ त्रयं पिप्पलीमूलस्य । १४ द्वे जटाभासा । १५ द्वे रक्तवन्द-
 नमप्यारण्यस्य । १६ श्रीणि क्षुद्रिपिप्पलीमरिचं ना समाहरस्य । १७ द्वे हरीत-
 क्यममरविभीतकफलाणां समाहारस्य ।

१शूद्राश्चावरणाश्च वृषलाश्च जवन्यजाः ॥

आवरणालात्तु १सङ्कीर्णा अम्बष्ठकरणादयः ॥ १ ॥

शूद्राविशोस्तु १करणाऽम्बष्ठो १वेश्यादिजन्मनोः ॥

१शूद्राक्षत्रिययोरुग्रो १मागवः क्षत्रियाविशोः ॥ २ ॥

माहिष्यार्याक्षत्रिययोः १क्षताऽर्याशूद्रयोः सुतः ॥

ब्राह्मण्यां १क्षत्रियात्सूतस्नस्यां १वैदेदको विशः ॥ ३ ॥

१ऋषकारस्तु माहिष्यात्कराया यस्य संभवः ॥

१ऋष्यावृषणालस्तु जनितो ब्राह्मण्यां वृषतेन यः ॥ ४ ॥

१ऋषारुः शिल्पी संहतेस्तेद्रयोः श्रेणिः सजातिभिः ॥

तन्नाचतन्तुवायश्च नापितो रत्नकस्तया ।

पञ्चमश्चर्मकारश्च कारवः शिल्पिनोमता ॥

कुलकः स्यात्कुलश्रेष्ठी १भालाकास्तु मालिकः ॥ ५ ॥

१कुम्भकरीः कुञ्जालः स्या १तपलगण्डस्तु लेपकः ॥

१ चत्वारि शुद्रस्य । २ एवं अतिन्योन्यमुत्तोनत्रादीनाम् । ३ एकं शूद्रैश्चतस्रः ।
 ४ एकं वैदेव ब्राह्मणस्य । ५ एकं शूद्राणामेकस्य । ६ एतेषां विनावेदकस्य । ७ एकं
 वैदेवस्य अथवा । ८ एकं क्षत्रियाणामेकस्य । ९ एकं ब्राह्मणीस्य अथवा । १० एकं
 ब्राह्मणीस्य अथवा । ११ एकं क्षत्रियाणादिष्वेकस्य । १२ एकं ब्राह्मणीस्य अथवा । १३
 द्वेभिश्चत्वारि । १४ तथा च तन्तुवायश्च नापितो रत्नकस्तया । पञ्चमश्चर्मकारश्च
 कारवः शिल्पिनो मताः, इति । १५ द्वे मालिकाश्च (माली) । १६ द्वे कुलकौ
 कुञ्जालः ६ मालिकाश्च । १७ द्वे कुलकौ लेपकारकौ ।

- १ तन्तुवायः कुविन्दः २ स्यात्तुन्नवायस्तु सौचिकः ६॥
 ३ रङ्गाजीवश्चित्रकरः ४ शस्त्रमार्जोऽसिधावकः ॥
 ५ पादुहचर्मकारः स्याद्वयोकारो ६ लोहकारकः ॥ ७ ॥
 ७ नादिन्धमः स्वर्णकारः कलादो रुक्मकारकः ॥
 ८ स्याच्छाङ्खिकः काम्बविकः ९ शौल्विकस्ताम्रकुट्टकः ॥
 १० तच्चा तु वर्धकिस्त्वष्टा रथकारस्तु काष्ठतट ॥
 ग्रामाधीनो ११ ग्रामतत्तः १२ कौटतत्तोऽनधीनकः ॥ १३ ॥
 १३ क्षुरी मुराही दिवाकीर्तिर्नापितान्तावसायिनः ॥
 १४ निर्णोजकः स्याद्रजकः १५ शौरिङको मण्डहारकः १६
 १६ जावालः स्यादजाजीवो १७ देवाजीवस्तु देवलः ॥
 १८ स्यान्माया शम्भरो १९ मायाकारस्तु प्रतिहारिकः ॥
 २० शैलालिनस्तु शैलूपा जायाजावाः कृशाश्विनः ॥

१ छेपदानां निर्मातरि । २ छेक्युष्मादेर्निर्मातरि । ३ द्वे रङ्गाजीवस्य ।
 (रंगरेज) ४ छे शस्त्रघर्षणोपजीविनः । ५ छे चर्ममादतिव्यातस्य । ६ छे
 कोशर इति घशातस्य । ७ चतवारि स्वर्णकारस्य । ८ छे शङ्खवादकस्य । ९ द्वे ताम्र-
 कारकस्य । १० पञ्च वर्धकैः । ११ एवं ग्रामवर्धकः । १२ एवं स्वाधीनवर्धकैः ।
 पञ्च नापितस्य । १३ छे वस्त्रघावकस्य । १४ छे क्षुरजीविनः । १५ द्वे क्षमरा-
 दकस्य । १६ द्वे देशतोपजीविनः । १७ द्वे शूद्रजालस्य । १८ द्वे मायाविन-
 (गारही) (२० पशून्तस्य ।

भरता इत्यपि नटाश्चारणास्तु कुशीलवाः ॥ १२ ॥
 १मार्दङ्गिकाः मौरजिकाः ३पाणिवादास्तु पाणिवाः ॥
 २वेणुमाः स्युर्गेणविका ४वीणवादास्तु वैणिकाः ॥ १३ ॥
 १जोवान्तकः शाकुनिको द्वौ २वायुरिकजालिकौ ॥
 १वेतंसिकः कौटिकश्च मसिकश्च समं त्रयम् ॥ १४ ॥
 १भृतको मृतुभुक् कर्मकरो नैनानिकोऽपि सः ॥
 १०वार्ताविशो वेवधिको ११भारवाहस्तु भारिकः ॥ १५ ॥
 १विवर्णः पामरो नावः प्राकृतश्च प्रयगजनः ॥
 निहीनाऽपसदो जाल्मः क्षुल्लकश्चेतरश्च सः ॥ १६ ॥
 १भृत्ये दासेर दासेय दासगोष्यकचेटकाः ॥
 नियोज्यर्किकरप्रेष्यभुजिष्यपरिचारकाः ॥ १७ ॥
 १२पराविनपरिस्कन्दपरजातपरैधिकाः ॥

द्वेभ्यश्चनम् । २ द्वेमुदजशदनकुशलग्नम् । ३ द्वेपाणितलेनैव पाण्यन्तरे
 मृदादिष्वनितनमुद्वंन्तं त्वाम् । ४ द्वेवृत्तादिनाम् । ५ द्वेवोणावादिनाम् ।
 ६ द्वे पक्षिण एतद्वि । ७ द्वे जालेन मृगान् बध्नातः । ८ त्रयं माण्डिक्यशोक-
 कम् । ९ चत्वारि वेतनोन्नीकेना । १० द्वे वार्ताया वादके । ११ द्वेभारवाहम् ।
 १२ दण्डी नौवस । १३ एकदण्डी दास्यम् । १४ चत्वारि परेषु संवर्धितम् ।

- १ मन्दस्तुन्दपरिमृज आलस्यः शीतकोऽलसोऽनुष्णः ॥ १८ ॥
 २ दक्षो तु चतुर्येशलपटवः सुत्थान उष्णाश्च ॥
 ३ चराहालप्लवमातङ्गदिवाकीर्ति जनङ्गनाः ॥ १९ ॥
 निपादश्चपञ्चान्तेवासिचाण्डालपुष्कसाः ॥
 भेदाः ४ किशतशक्वपुलिन्दा म्लेच्छजातयः ॥ २० ॥
 ५ व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकोऽति सः ॥
 ६ कौलेयकः सारमेयः कुक्कुरो मृगदंशकः ॥ २१ ॥
 शुनको भयकः श्वा ७ स्यादार्तकस्तु स योगितः ॥
 श्वा ८ विश्वक्वदृ मृगयाकुशलः ९ सरमा शुनी ॥ २२ ॥
 १० विट्चरः सूक्तो ग्राम्यो ११ वकस्स्वर्णकः पशुः ॥
 १२ आच्छोदनं मृगव्यं स्यादश्वेतो मृगया स्त्रियाम् ॥ २३ ॥
 दक्षिणारुर्लुब्धयोगाद्दक्षिणेर्मा कुङ्गकः ॥
 १४ वीरकागारिकस्तेन दस्युनस्करमोपकाः ॥ २४ ॥

१ पटू अङ्गव्य । २ पटू अङ्गव्य । ३ दक्षव अङ्गव्य । ४ एत चाण्डालानं
 भेदाः । ५ चरशरी म्योप्य । ६ सप्तशुनक्य । ७ एवं प्रयोगेण उन्मत्तं
 प्रीतिस्तु शुनः । ८ एवं पशुकाङ्गव्य । ९ एवं शुन्याः । १० एवं पामयूकर्य
 ११ एवं तरंगशोः । १२ अत्वारिपारदो (विद्यारी) । १३ एवं लुब्धकहृदक्षिण-
 पार्वमण्य । १४ दक्ष वीर्य ।

प्रतिरोधिपरास्कन्दिपाटञ्चमलिम्लुचाः ॥

१वौरिका स्तेन्यचौर्यं च स्तेयं २लोणं तु तद्धने ॥ २५ ॥

३वीतसंस्तूपकाणं बन्धने मृगपक्षिणाम् ॥

४उन्मायः कूटपन्त्रं ५स्याद्रागुग मृगबन्धनी ॥ २६ ॥

६शुल्वं वराटकं स्त्री तु रज्जुस्त्रिषु वटी गुणः ॥

७उद्वाहनं घटीपन्त्रं सलिजोद्राहनं ग्रहेः ॥ २७ ॥

पुंसि वेमा वायदण्डः ८सूत्राणि नरि तन्तवः ॥

९वाणिव्यूतिः स्त्रिरौ तुल्ये १०पुस्तं लेण्यादिकर्मणि ॥

११पाञ्चालिकाः पुत्रिका स्याद्रस्त्रदन्तादिभिः कृता ॥

जतुत्रपुविकारे तु १२जालुपं १३त्रापुषं - त्रिषु ॥ २८ ॥

१४पिटकः पेटकः पेटा मञ्जुपाऽय १५विशङ्किता ॥

धारयुष्टिस्तदालम्बिः १६शिक्यं काचोऽय १७पादुकां ३९

१ चरारि इत्यस्य । २ एकं चौर्यमस्य । ३ एकं मृगपक्षिवन्धननिमित्तोद्यो-
गपञ्चरास्य । ४ द्वे मृगादिभ्यश्चमन्त्रस्य । ५ द्वे जालोक्तसंज्ञविशेषस्य । ६ पञ्च
रज्जवः । ७ द्वे वाय इति श्वातस्य । ८ द्वे वलयव्यूतिदण्डस्य । ९ द्वे सूयस्य ।
१० द्वे तन्तुनामस्य । ११ एवं पुस्तं लेण्यादिकारणम् । १२ एकं जालुवी इति श्वातस्य ।
१३ एकं जालुविकारस्य । १४ एकं चरारि इत्यस्य । १५ चरारि मञ्जुपायाः (पेटा) ।
१६ द्वे धारयोपारल्लुबस्य (शिक्यं) । १७ द्वे पादुकाणामस्य रज्जुपञ्चरास्य
(विशङ्किता) । १८ त्रयं पादुकाणाम्य (जता) ।

पादुरुपानत्स्त्री सैवानुपदीना पदायता १ ॥

२नधो वधो वरत्रा स्यादश्वादेस्ताडनी ३कशां ॥ ३१ ॥

४चाण्डालिका तु कण्ठोलवीणा चण्डालवल्लकी ॥

५नाराची स्यादेपणिका ६शोणस्तुनिकषः कषः ॥ ३२ ॥

७व्रश्चना ८पत्रपरशुरीषिका तूलिका समे ॥

९तैजसावर्तनी मूषा १०मस्त्रा चर्मप्रपेविका ॥ ३३ ॥

११आस्फोटनी वेधनिका १२कृपाणो कर्तरी समे ॥

१३वृत्तादनी वृत्तभेदी १४टङ्कः पाषाणशरणाः ॥ ३४ ॥

१५कक्कवोऽस्त्री १६करपत्रमारा चर्मप्रभदिका ॥

१७सुर्भी स्थूणाऽयः प्रतिमा १८शिल्पं कर्म कलादिकम् ॥

१९प्रतिमानं प्रतिविम्बं प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया ॥

१ एकं विद्वत्प्राज्ञायाः । २ त्रयं चर्ममय्या वज्राः । ३ एकं चातुर्ध्व इति
 ख्यातस्य । ४ त्रयमनयज्वीणायाः (विंगी) । ५ द्वे तशज्जति ख्यातस्य ।
 ६ श्रीणि शोणस्य (कपोटी) । ७ द्वे शोणद्विष्टे शोणस्य परमाः । ८ द्वे शोण-
 काभेदस्य । ९ द्वे मूषायाः (मूष) । १० द्वे मस्ती इति ख्यातस्य । ११ द्वे मण्ड-
 दिवेद्योः पुष्पाभेदस्य । १२ द्वे कर्तार्यः, (कर्, सुटी) । १३ द्वे वृक्षभेदार्थस्य
 ध्वजस्य (करोत) इति ख्यातस्य । १४ द्वे टाकीति ख्यातस्य । १५ द्वे करवतः
 करोत इति ख्यातस्य । १६ द्वे आशयाः (आरी) । १७ त्रयं सोऽप्रतिमायाः ।
 १८ एकं कलाभिनिर्वाहस्य । १९ अष्टौ प्रतिमायाः ।

प्रतिकृतिर्चा पुं सि प्रतिनिधि^१रुमोपमानं स्यात् ॥ २६ ॥

वाच्यलिङ्गाः^२ समस्तुल्यः सदृजः सदृशः सदृक् ।

साधारणः समानश्च स्युरुत्तापदे त्वमी ॥ २७ ॥

^३निभसंकाशनीकाशप्रतीकाशोपमादयः ।

^४कमन्या तु विवाभृत्याभृत्या भर्म वेतनम् ॥ २८ ॥

भरणं भरणं मूल्यं निर्वेशः पण इत्यपि ।

^५धुल हलिप्रिया हालाला परिलुद्ररुणात्मजा ॥ २९ ॥

गन्धोत्तमाप्रसन्नेराकादम्बयः परिलुना ।

मदिरा कश्यमद्य^६ चाप्यवदंशस्तु भनणम् ॥ ३० ॥

^७शुण्ढापानं मदस्थानं^८ मधुवासा मधुकमाः ।

^९मन्वासवो माधवको मधु माध्वीकमद्रयोः ॥ ३१ ॥

^{१०}मैरेयमासवः सीधुर्मेदको^{११} जगलः समौ ।

^{१२}संघानं स्यादमिपवः^{१३} कीरवं पुंसि तु नग्नहूः ॥ ३२ ॥

१ द्वेतामितकारणम् । २ समस्तुल्यस्य । ३ एतेषु सप्तपर्यायाः । ४

एकादश वेतनम् । ५ त्रयोदशमस्तु । ६ एहंमजितचणकदिमशंखः । ७ द्वे

मदपूरणम् । ८ द्वेमधुपानपरिपूरणः । ९ मधुवासा मधुकमा मद्रस्य । १०

त्रयमिन्द्रयाकादिगन्धस्य मयिकोपस्य । ११ द्वे सुशकलस्य । १२ द्वेमयधवा-

जस्य । १३ द्वे एतदुकादिपुण्ड्रपुण्ड्रस्य ।

१ कारोत्तरः सुगमण्ड २ आशानं पानगोष्ठिका ।
 ३ चषकोऽस्त्री पानपात्रं ४ सरकोऽप्यनुतर्पणम् ॥ ४३ ॥
 ५ घूर्तोऽक्षदेवी कितवोऽक्षघूर्तो घूर्तसमाः ॥
 ६ स्युल्लग्नकाः प्रतिभुवः ७ सभिकाद्यतकारकाः ॥ ४४ ॥
 ८ द्य तोऽस्त्रियामक्षवती कैतवं पण इत्यपि ॥
 ९ पणोऽक्षेपुगलहोऽक्षास्तु देवानां १० पाशकाश्च ते ॥ ४५ ॥
 ११ परिणायस्तु शारीणां समन्तान्नयनेऽस्त्रियाम् ॥
 १२ अष्टापदं शारिफलं १३ प्राणिव्यूतं समाह्वयः ॥ ४६ ॥
 १४ उक्ता भूरिप्रयोगत्वादेकस्मिन् येऽत्र यौगिकाः ॥
 १५ ताद्धर्म्यादन्यतो वृत्तावृत्त्या लिङ्गान्तरेऽपि ते ॥ ४७ ॥

॥ इति शूद्रवर्गः ॥

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने ॥

द्वितीयकारण्डो भूम्यादिः सांग एव समर्थितः ॥ १ ॥

इत्यमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने द्वितीयकारण्डं समाप्तम् ।

१ एकं सुराया मन्त्रस्य । २ द्वे पानार्घ्यमायाः । ३ द्वे मयराशस्य । ४ द्वे
 मलयानस्य । ५ पञ्च घूर्तकृतः । ६ द्वे अगादी प्रतिनिधिभूतस्य (वामीन) ७
 अष्टं घूर्त कारयन्ति तेषाम् । ८ चत्वारि तस्य । ९ द्वे घूर्तजयेयद्वाषाब्धेन
 अर्घ्यं सस्य । १० त्रयंपाशस्य । ११ एवं चारोक्षामितस्ततो मयने । १२ द्वे वारी
 अर्घ्या रोक्षमाचारस्य । १३ द्वे मेघवृक्षकृत्वाविशेषस्य । १४ अत्र शूद्रवर्गं माहाका-
 षादयः शूद्राः पुंलि प्रनुरप्रयोगदर्शनादेकस्मिन् लिङ्गे उत्पद्यन्ततद्योगवशान्मय्य एतौ
 शरती त्रिदा वत्येव शूद्रयोः ।

तृतीयं काण्डम् ।

- १ विशेष्यनिघ्नः संकीर्णैर्नानार्थैस्त्वयोरपि ॥
 २ लिङ्गादिसंग्रहैर्वर्गाः सामान्ये वर्गसंश्रयाः ॥ १ ॥
 ३ स्त्रीदाराद्यैर्यद्विशेष्यं यादृशैः प्रस्तुतम्भवेदः ।
 ४ गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तयास्त्युस्तस्य भेदकाः ॥ २ ॥
 ५ सुकृत्तो पुष्पवान् धन्यो ६ महेच्छास्तु महाशयः ॥
 ७ हृदयालुः सुहृदयो ८ महोत्साहो महोद्यमः ॥ ३ ॥
 ९ प्रवीणो निपुणाभिन्नविज्ञानिष्णातशिक्षिताः ॥
 १० वेज्ञानिकः कृतमुत्तः कृतो कुशल इत्यपि ॥ ४ ॥
 ११ पूज्यः प्रतीक्ष्यः १२ सांशयिकः संशयापन्नमानसः ॥
 १३ दक्षिणीयो दक्षिणार्हस्तत्र दक्षिण इत्यपि ॥ ५ ॥

१ सामान्यास्तेऽभिन्ने कण्ठे विरोधाधीनद्वित्रयवचनेः पुहप्यादिभिः परस्पर-
 शब्दातिमायेः कर्मपाठव्यादिभिः, अनेद्यैषु वर्तमानैर्नाकथेद्यदिभिः अत्यन्तैर-
 तादृशैर्द्विषद्वैः प्रियादीद्विषमैश्चात्रिषादिभिरादिसंज्ञाभिः संज्ञैस्त्व-
 द्दिशैर्वादिभिः तादृशैश्चैत्राः पूर्वोक्तसंग्रहैर्वर्गसंश्रयैः, एव वर्गाः वक्ष्यन्ते इति
 टीका । २ अस्मिन् वर्गे विशेष्यस्य नाम्नो विद्वत्प्रवचने तात्पर्यलिङ्गवचना एव गुणद्रव्यक्रि-
 दविधियाः लभ्यः स्युः । ३ अयं भाग्यश्रवणम् । ४ द्वेद्वयवचनम् । ५ द्वे ।
 ६ द्वेद्वयवचनम् । ७ द्वेद्वयवचनम् । ८ द्वेद्वयवचनम् । ९ द्वेद्वयवचनम् । १० द्वेद्वयवचनम् । ११ द्वेद्वयवचनम् । १२ द्वेद्वयवचनम् । १३ द्वेद्वयवचनम् ।

- १भरायभुक्कर्मकरः २कर्मकारस्तु तत्क्रियः ॥
 ३अपस्नातो मृतस्नात ४आमिपाशी तु शौष्कुलः ॥१६॥
 ५धुमुत्तिनः स्यात्सुधितो जिघत्सुशनायितः ॥
 ६परात्रः पर पिराडादौ ७भक्षको घस्मरोऽद्भरः ॥ २० ॥
 ८आद्य नः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते ॥
 उभौ ९त्वात्मभरिः कृत्तिभरिः स्वोदरपूरके ॥ २१ ॥
 १०सर्वान्नो नस्तु सर्वान्नभोजी ११गृत्तुस्तु गर्धनः ॥
 १२लुब्धोभिलाषु कस्तृष्णक् समौ १३लोलुपलोलुभौ ॥
 १४सोन्मादस्त्वन्मदिष्णुः १५स्यादविनीतः समुद्धतः ॥
 १६मत्ते शौण्डोत्कटक्षीवाः १७कामुके कमितानुकः ॥२२॥
 यन्नः कामयिताऽभीकः कपनः १८भिकः ॥
 १९विधेयो विनयग्राही ववने सि

शयः प्रणयो १ निभृतविनोतप्रश्रिताः समाः ।
 द्वे घृष्णग्वियातश्च २ प्रगल्भः प्रतिभान्विते ॥ २५ ॥
 प्रादघृष्टे तु शालीनो ३ विलक्षो विस्मयान्विते ।
 धीरे कातरश्रुतो ४ भोरुभीरुक्षभीलुकाः ॥ २६ ॥
 ॥ शंसुशंसितरि ५ गृह्यालुर्ग्रहीतरि ।
 श्रद्धालुः श्रद्धया युक्ते ६ श्रुतयालुस्तु पातुके ॥ २७ ॥
 लज्जाशीलेऽप्यत्रपिष्णुर्वन्दारु ७ अभिवादके ।
 शाररुर्वातुके हिंसूः स्याद्वर्षिष्णुस्तु ८ वर्षनः ॥ २८ ॥
 उत्पतिष्णुस्तु रपतिनाऽ ९ लङ्घरिष्णुस्तु मराडनः ।
 भूष्णुर्मविष्णुर्मविता १० वर्तिष्णुर्वर्तनः समौ ॥ २९ ॥
 निराकरिष्णुः क्षिप्तुः स्यात्सान्द्रस्निग्धस्तु ११ मेदुरः ॥
 ज्ञाता तु विदुरो विन्दुर्विकामी १२ तु विकस्वरः ॥ ३० ॥

१ द्वेदशमन्त्रः । २ अर्चं विनोतय । ३ शीघ्रि अश्रितम् । ४ द्वेदशमन्त्रः । ५ द्वेदशमन्त्रः । ६ द्वेदशमन्त्रः । ७ द्वेदशमन्त्रः । ८ द्वेदशमन्त्रः । ९ द्वेदशमन्त्रः । १० द्वेदशमन्त्रः । ११ द्वेदशमन्त्रः । १२ द्वेदशमन्त्रः । १३ द्वेदशमन्त्रः । १४ द्वेदशमन्त्रः । १५ द्वेदशमन्त्रः । १६ द्वेदशमन्त्रः । १७ द्वेदशमन्त्रः । १८ द्वेदशमन्त्रः । १९ द्वेदशमन्त्रः । २० द्वेदशमन्त्रः । २१ द्वेदशमन्त्रः । २२ द्वेदशमन्त्रः । २३ द्वेदशमन्त्रः । २४ द्वेदशमन्त्रः । २५ द्वेदशमन्त्रः । २६ द्वेदशमन्त्रः । २७ द्वेदशमन्त्रः । २८ द्वेदशमन्त्रः । २९ द्वेदशमन्त्रः । ३० द्वेदशमन्त्रः ।

१ विसृजरो विसृमरः प्रसारी च विसारिणी ।
 २ सहिष्णुः सहनः क्षन्ता तिष्ठिः क्षमिता क्षमी ॥ ३ ॥
 क्रोधनोऽमर्षणः कैपो ४ चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।
 जागररुको जागरिता ५ घूर्णितः प्रचलायितः ॥ ३१ ॥
 स्वप्नक् शयालुर्निद्रालुर्निद्राण शयितौ ६ समौ ।
 पराङ्मुखः पराचीनः ७ स्यादवाङ्म्यधोमुखः ॥ ३३ ॥
 ८ देवानञ्जति देवद्रव्यङ् ९ विश्वद्रव्यङ् १० पति
 यः सहाञ्जति ११ सध्यङ् स सतिर्यङ् १२
 १३ वदो वदावदो वक्ता १४ वागीशो वाक्पतिः समौ ॥
 १५ वाचोयुक्तिर्पटुर्वाग्मी १६ वावदूकोऽतिवक्त्रि ॥ ३५ ॥
 १७ स्याज्जल्पावस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ।
 १८ दुर्मुखे मुखान्वद्धमुखौ १९ शल्कः प्रियम्बदे ॥ ३६ ॥

१ चत्वारि प्रसाराणीत्यस्य । २ घटस्त्रमाणीत्यस्य । ३ ओषिष्कोपक्षीत्यस्य ।
 ४ द्वेभक्तिर्कोपशीत्यस्य । ५ द्वे जागरणाणीत्यस्य । ६ द्वे विद्राघूर्णितस्य । ७ श्री-
 निः शीत्यस्य । ८ द्वे क्षमस्य । ९ द्वे विश्वस्य । १० द्वे भोक्त्राभूतस्य । १
 एवं देवपूजकस्य । १२ एवं समंतीत्यस्य । १३ एकं तुल्यगमकस्य । १४ ए
 वनगमकस्य । १५ श्री. यवङ् । १६ द्वे जनपदोरात्रवादिनः
 १७ द्वे नैयायिकस्य । १८ द्वे बहुभाषिणः । १९ चत्वारि षड्वाच्यवाचक
 २० श्रवमनंगलमुखस्य । २१ द्वे प्रियवादिना ।

लोहजः स्यादस्फुटवांग्गर्हवादी १ तु कद्वदः ॥

प्रमी १ कुवादकुवौ १ स्यादसौम्यस्वरोऽस्वः ॥ ३७ ॥

श्वणः शब्दो नान्दी वादी नान्दीकरः समौ ॥

जडोऽज्ञ एवमृक्स्तु वक्तु श्रोतुमशिक्षिते ॥ ३८ ॥

तूष्णीशीलस्तु तूष्णीको १ नमोऽवासा दिगम्बरे ।

निष्कासितोऽवकष्टः १ स्यादपध्वस्तस्तु धिक्कृतः ३९

अत्तगर्वोऽभिभूतः १ स्याद्वापितः साधितः समौ ॥

प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृतः ४०

निकृतः स्याद्विप्रकृतो १ विप्रलब्धस्तु बन्धितः ॥

मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो हतश्च सः ॥ ४१ ॥

अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो १ बद्धे कोलितसंयतौ ॥

आगन्त आपत्प्राप्तः स्यात्कान्दिशीको १ भयद्रुतः ४२

१ । १ द्वे स्फुटवादिनः । २ द्वे कुवादकुवौ । ३ द्वे लोहजयनशीलस्य । ४ द्वे प्रमी । ५ द्वे कुवादकुवौ । ६ द्वे सौम्यस्वरोऽस्वः । ७ द्वे श्वणः शब्दो नान्दी वादी नान्दीकरः समौ । ८ द्वे जडोऽज्ञ एवमृक्स्तु वक्तु श्रोतुमशिक्षिते । ९ द्वे तूष्णीशीलस्तु तूष्णीको । १० द्वे नमोऽवासा दिगम्बरे । ११ द्वे निष्कासितोऽवकष्टः । १२ द्वे स्यादपध्वस्तस्तु धिक्कृतः । १३ द्वे अत्तगर्वोऽभिभूतः । १४ द्वे स्याद्वापितः साधितः समौ । १५ द्वे प्रत्यादिष्टो निरस्तः । १६ द्वे स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृतः । १७ द्वे निकृतः । १८ द्वे स्याद्विप्रकृतो । १९ द्वे विप्रलब्धस्तु बन्धितः । २० द्वे मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो हतश्च सः । २१ द्वे अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो । २२ द्वे बद्धे कोलितसंयतौ । २३ द्वे आगन्त आपत्प्राप्तः । २४ द्वे स्यात्कान्दिशीको । २५ द्वे भयद्रुतः ।

- १ आक्षारितः क्षारितोऽभिशस्ते २ संक्षुकोऽस्थिरे ॥
 ३ व्यसनार्तोपरक्तौ द्वौ ४ विहस्तव्याकुलौ समौ ॥ ४३ ॥
 ५ विक्लवो विह्वलः स्यात्तु ६ विवशोऽरिष्टदुष्टयीः ॥
 ७ कश्यः कशार्हे संनद्धे ८ त्वाततायी वधोद्यते ॥ ४४ ॥
 ९ द्वेष्ट्ये त्वन्निगतौ १० वध्यः शीर्षच्छेद्यः इगौ समौ ॥
 ११ विष्यो विषेण यो वध्यो १२ मुलल्यो मुसलेनयः ४५
 १३ शिश्चिदानाऽकृष्णकर्मा १४ चपलश्चिक्लुः समौ ॥
 १५ दोषेकद्वक् पुरोभागी १६ निकृतस्वनृजुः शठः ॥ ४६ ॥
 १७ कर्णोजपः सूचकः १८ स्यात्पिशूनो दुर्जनः खलः ॥
 १९ नृशंसो घातुकः क्रूरः पापो २० घूर्तस्तु वज्रवकः ॥ ४७ ॥
 २१ अज्ञे मृदयथाजात मूर्खवैधेयवालिशाः ॥

- १ प्रयोक्तोकापवादेन दूषितस्य । २ द्वे चपलप्रहते । ३ द्वे व्यसनवीरितस्य
 ४ द्वे दोषादिभिरितिकृतं व्यतामूढस्य । ५ द्वे दोषोक्तादिनायात्रमत्तं प्राप्तस्य ॥
 ६ द्वे कामान्नवरणं विवशुद्धेः । ७ द्वे कशापातमर्दतः । ८ एकं वधोद्यतस्य । ९ द्वे
 द्वे पार्हस्य । १० द्वे दधार्हस्य । ११ एकं विषेण वध्यस्य । १२ एकं मुसलेन वध्यस्य ।
 १३ द्वे पुण्यकृष्णः । १४ विचारं विना बन्धादिकारस्य । १५ द्वे शेषमात्रं पश्यत ।
 १६ अथ वक्रान्तःकणस्य । १७ कर्णोपरापवादं वदतः । १८ अथ परस्पररोदनी-
 तस्य । १९ चत्वारिपरप्रौढस्य । २० द्वे प्रतारणशोलस्य । २१ पदमूर्खस्य ।

१ कदर्ये कृपणमुद्रकिम्पचानमितम्पवाः ॥ ४८ ॥

२ निःस्वस्तु दुर्विचो दीनो दग्धो दुर्गतोऽपि सः ।

३ वनीयको यावनको मार्गणो याचकार्थिनो ॥ ४९ ॥

४ अहङ्कारवानहंयुः शुभंयुस्तु शुमान्वितः ।

५ दिव्योपपादुका देवा नृगवाद्या जरायुजाः ॥ ५० ॥

६ स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसर्पादयोऽण्डजाः ।

॥ इति प्राणिवर्गः ॥

७ उद्भिदस्तरुगुल्माद्या उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥ ५१ ॥

८ सुन्दरं रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनम् ।

कान्तं मानोरमं रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम् ॥ ५२ ॥

९ तदासेवनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्य दर्शनात् ।

१० यभीष्टेऽभीप्सितं हृद्यं दयितं बल्लभं प्रियम् ॥ ५३ ॥

११ निकृष्टप्रतिकृष्टार्वरं फयाप्यावमाधमाः ।

कृष्यकृत्सितावद्यखेटगर्ह्याणकाः समाः ॥ ५४ ॥

१ पञ्चकण्डस्य । २ पञ्चदण्डस्य । ३ पञ्चमाषकस्य । ४ द्वेअदशरिपः ।

५ द्वेअमयुक्तस्य । ६ एवमप्यहङ्कारपुण्येभ्यो वातदेहनाम् । ७ एवमयुजानाम् ।

८ एवं स्वेदनाम् । ९ एवमअहङ्कारनाम् । १० त्रयम् उद्भिदि । ११ हास्या

सुन्दरस्य । १२ एवं यद्वदन्मनस्यतेत्यनोनास्तितस्य । १३ बल्लभीष्टस्य । १४

मनोदशाऽधमाय ।

१मलीमसं तु मलिनं कञ्चरं मलदूषितम् ।

२पूतं पवित्रं मेध्यञ्च ३वीधन्तु विमलार्थकम् ॥ ४५॥

४निर्णिक्तं शोधितम् मृष्टं निःशोध्यमनवस्करम् ।

५असारम्फलम् ६शून्यन्तु वशिकन्तुच्छरिक्तके ॥ ४६॥

कलीत्रे ७प्रधानम्प्रमुखप्रवेकानुत्तमोत्तमाः ।

मुख्यवर्यवरेण्याश्च प्रवर्होऽनवार्थवत् ॥ ४७॥

पराध्याग्रिप्राग्रहरप्राग्र्याग्रीयमग्रियम् ।

८श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चातिशोभने ४८

स्युरुत्तरपदे ९व्याघ्रपुङ्गवर्षमकुञ्जराः ।

स्त्रियाम्मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ।
 अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनोयोऽणीय इत्यपि ॥६२॥
 प्रभृतं प्रचुरं प्राज्यमदमं बहुलं बहु ।
 पुरुहः पुरु भूयिष्ठ स्फारं भूयश्च भूरि च ॥ ६३ ॥
 परःशताद्यास्ते येषां परा संख्या शतादिकात् ।
 गणनीये तु गण्येयं संख्याते गणितमयं समंसर्वम् ॥६४॥
 विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तनिखिलाखिलानिनिःशेषम् ।
 समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं स्यादनूनके ॥ ६५ ॥
 धनं निरन्तरे सान्द्रं पेलवं विरलं तनु ।
 समीपे निकटासन्नसन्निरुष्टसनीडवत् ॥ ६६ ॥
 सदेशाभ्याशसविधसमर्यादसवेशवेत् ।
 उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यग्रा अप्यभितोऽव्ययम् ॥६७॥
 संसक्ते त्वव्यवहितमपदान्तरमित्यपि ।
 नेदिष्ठमन्तिकरमं ॥ स्याद्दूरं विप्रकृष्टकम् ॥६८॥

१ सन्धारि अग्रन्ते । २ द्वादशबहुलस्य । ३ द्वेगणयितुं शक्यस्य । ४ द्वे सं-
 यत्कृतस्य । ५ चतुर्दशमस्य । ६ त्रीणि विदस्य । ७ त्रीणि विरलस्य ।
 ८ पञ्चदश समोऽस्य । ९ त्रीणि संसक्तस्य । १० द्वे अवतिरुष्टस्य । ११ द्वे दूरस्य ।

'दवीयश्च दविष्टं च सुदूरं' दीर्घमायतम् ।
 'वर्तुलं निस्तलं वृत्तं' कन्धुरं तून्नतानतम् ॥ ६९ ॥
 'उच्चप्रांश्चन्नतोदगोच्छ्रितास्तुङ्गेऽथ' वामने ।
 न्यङ्नीचस्त्वहस्वाः 'स्युस्वाग्रैश्चनतानतम् ॥ ७० ॥
 'अरालं वृजिनं जिह्वमूर्निमत्कुञ्चितं नतम् ।
 'आविद्धं कुटिलं भुग्नं वेष्टितं वक्रमित्यपि ॥ ७१ ॥
 'शृजावजिह्वप्रशृणौ' व्यस्ते त्वप्रशृणाकुलौ ।
 'शाश्वतस्तु ध्रुवो नित्यसदातनसनातनाः ॥ ७२ ॥
 'स्थास्तुः स्थिरतरः स्थेयानेरूपतया तु यः ।
 कालव्यापी स 'कूटस्थः' 'स्योवरो जङ्गमेतरः ॥ ७३ ॥
 'चरिष्णुर्जङ्गमचरं त्रसमिङ्गं चराचरम् ।
 'चञ्चनं कम्पनं कम्पं' 'चलं लोलं चलाचलम् ।
 चञ्चलं तरलं चैव पारिप्लवपरिप्लवे ।

- १ प्रथमं सत्यन्तद्वयम् । २ द्वेदीर्घम् । ३ श्रीणिवर्तुलम् । ४ द्वेद्यतम् ।
 ५ पशुपतम् । ६ पञ्चदशम् । ७ प्रथमधोमुखम् । ८ एकदशमम् । ९ श्रीणि
 चरम् । १० प्रथमशृणौ । ११ पञ्चमित्यम् । १२ श्रीण्यतिस्थिरम् । १३ एवं
 वृत्तम् । १४ द्वेद्यवरो । १५ वदुचरम् । १६ त्रयं कम्पशीलम् । १७
 प्लवकं पलम् ।

१ अतिरिक्तः समिधको दृढसंधिस्तु संहतः ॥ ७५ ॥

२ कर्कशं कठिनं क्रूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम् ॥

जठरं मूर्तिमन्मूर्ति प्रविद्धं प्रौढमेधितम् ॥ ७६ ॥

३ पुराणे प्रतनप्रत्नपुरातनचिन्तनाः ॥

४ प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः ॥ ७७ ॥

नूतनश्च सुकुमारं तु कोमलं मृदुलं मृदुः ॥

५ अन्वगन्वत्तमनुगेऽनुपदं क्लीबमन्वयम् ॥ ७८ ॥

६ प्रत्यक्षं स्यात्तैन्द्रियकमप्रत्यक्षमतीन्द्रियम् १०

११ एकत्तानोन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनावपि ॥ ७९ ॥

अप्येकसर्ग एकाग्रयोऽप्येकायनगतोऽपि सः ॥

१२ पुंस्यादिः पूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्या श्रयात्रियाम् ॥ ८० ॥

१३ अन्तो जघन्यञ्चरममन्त्यपाश्चात्यपश्चिमाः ॥

१४ मोघं निरर्थकं १५ स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुत्त्वणम् ॥ ८१ ॥

१ द्वेजमिमृतस्य । २ द्वे व्यर्थधानयुक्तस्य । ३ नर कठिनस्य । ४ त्रयं प्रदृढम् ।

५ पञ्च पुरातनस्य । ६ तप्तनूतनस्य । ७ चत्वारि कोमलस्य । ८ पदवादित्यस्य ।

९ द्वे रैन्द्रियमाश्रयस्य । १० द्वे रैन्द्रियैरश्रयस्य । ११ सत्संज्ञास्य । १२ पञ्च कर्माण्यस्य ।

१३ जघनस्य । १४ द्वे व्यर्थस्य । १५ चत्वारि स्पष्टम् ।

१साधारणं तु सामान्यमेकाकी^१ त्वेक एककः ॥

२भिन्नार्थका अन्यतर एकस्तत्रोऽन्येतरावपि ॥ ८२ ॥

३वचावचं ४नैकभेदमुच्चराढमविलम्बितम् ॥

५अरुन्तुदन्तु ६मर्मस्पृगवाधन्तु निर्गलम् ॥ ८३ ॥

७प्रसव्यं प्रतिकूलं स्यादपसव्यमपण्डु च ॥

वामं शरीरं ८सव्यं ९स्यादपसव्यं तु दक्षिणम् ॥ ८४ ॥

१०संकटं ना तु संबाधः ११कलिलं गहनं समे ॥

१२संकीर्णं संकुलाकीर्णं १३मुण्डितं परिवापितम् ॥ ८५ ॥

१४अथितं संदितं दृढं १५विसृतं विस्तृतं ततम् ॥

१६अन्तर्गतं विस्मृतं १७स्यात्प्राप्तप्राणहिते समे ॥ ८६ ॥

१८वेल्लिनप्रेक्षिताधूनचलिताकम्पिता धुते ॥

१९नुतनुन्नास्त्रुनिष्ठानाविद्धक्षिप्तेस्ताः समाः ॥ ८७ ॥

१ द्वेष्टाणारण्यस्य । २ प्रथमसहायस्य । ३ षट्मित्रस्वाचक्षाः । ४ द्वेष्टुं
विद्यम् ५ द्वे लूणीत्यर्थः । द्वे मर्मभेदिकाः । ७ द्वे निरोतस्य । ८ चत्वारि विपरोतस्य ।
९ एवं वामशरीरस्य । १० एकं दक्षिणशरीरस्य । ११ द्वे भस्त्रावकाशेवत्मादी ।
१२ द्वे दुर्लभगम्यस्य । १३ त्रीणि जनादिमिश्रयन्तमित्रस्य । १४ द्वे हस्तमुण्डनस्य ।
१५ त्रीणि मुण्डितस्य । १६ त्रीणि लब्धप्रसन्नस्य । १७ द्वे विप्रेतस्य । १८ द्वे लब्ध-
स्य । १९ षट्पक्षिण्यस्य । २० वस्तुप्रेतस्य ।

१संगूढः स्यात्संकलितोऽवगीतः ख्यातगर्हणः ॥
 २विविधः स्याद्बहुविधो नानारूपः पृथग्विधः ॥ १३ ॥
 ३श्रवरीणो धिक्कृतश्चाप्यववस्तोऽवचूर्णितः ॥
 अनायासकृतं ४फागटं ५स्वनितं ध्वनितं समे ॥ १४ ॥
 ६वद्धे संदानितं मूतमुद्धितं संदितं सितम् ॥
 ७निष्पक्वे क्वथितं ८पाके क्षोराज्यहविषं शृतम् ॥
 ९निर्वाणो मुनिवहयादौ १०निर्वातस्तु गतेऽनिले ॥
 ११पक्वं परिणते १२गूनं हन्ने मीढं तु मृत्रिते ॥ १५ ॥
 १३पुष्टे तु पुपितं सोढे १४क्षन्तस्तु १५द्वान्तमुद्धते ॥
 १६दान्तस्तु दमिते १७शान्तः शमिते १८प्रार्थितेऽदितः ॥
 १९क्षप्तस्तु क्षपिते २०छन्नश्छादिते २१पूजितेऽञ्जितः ॥

१ द्वे योविनस्याह्लादेः । २ द्वे निन्दितस्य । ३ वाक्चारि नामाख्यास्य । ४ द्वे नि-
 दिदतमानस्य । ५ द्वे वृष्टौ ह्यतस्य । ६ एकं कषायविरोधस्य । ७ द्वे वादिदस्य । ८ पद-
 यस्याय । ९ द्वे कषामादेः । १० एकं क्षोरादिशकस्य । ११ एकं मुनिवहयादौ । १२
 एकं गतानिधत्तस्य । १३ द्वे पाकेऽप्राप्तस्य । १४ द्वे क्षतपुटीवोगर्गस्य । १५ द्वे क्षतमू-
 त्रोगर्गस्य । १६ द्वे क्षतवहयाय । १७ द्वे क्षमाप्राप्तस्य । १८ द्वे क्षमनायकाप्रादेः
 १९ द्वे क्षमं प्राप्तस्य । २० द्वे क्षमामं प्राप्तस्य । २१ द्वे वाजितस्य । २२ द्वे योर्व
 प्राप्तिष्य । २३ द्वे वाप्यङ्गितस्य । द्वे पूजितस्य ।

- १ प्रणस्तु प्रसिते १ क्लिष्टः क्लिशितेऽवसिते १ सितः ॥ १८ ॥
 २ प्रष्टुप्लुष्टोपिता दग्धे ३ तष्टत्वष्टौ तनूकृते ॥
 ४ वेधितच्छिद्रतौ विद्धे ५ विन्नवित्तौ विवारिते ॥ १९ ॥
 ६ निष्प्रभे विगतारोकौ ७ विलीने विद्रुतद्रुतौ ॥
 ८ सिद्धे निर्वृत्तनिष्प्रभौ ९ दारितेभिन्नभेदितौ ॥ २० ॥
 १० ऊतं स्पूतमुतं चेति त्रितयं तन्वुसततेः ॥
 ११ स्यादहितेन मस्यितेनमसितमपचायिताचित्तापचितम् ॥
 १२ वरिवसिते वरिवस्यितमुपासितञ्चोपचरितञ्च ॥
 १३ सन्तापितसन्तप्तौ धूपितधूपायितौ चटूनश्च ॥ २० ॥
 १४ हृष्टे मत्तस्तुप्तः प्रहन्नः प्रमुदितः प्रीतः ॥
 १५ दिन्नं छातं लूनं कृत् दातं दितं छितं वृक्षम् ॥ २० ॥
 १६ सस्तं ध्वस्तं अष्टं १७ स्कन्नं पन्नं व्युतं गलितम् ॥

१ द्रष्टुप्लुष्टः । २ द्रष्टुप्लुष्टः प्रापितः । ३ द्रष्टुप्लुष्टः । ४ प्रापितः
 दग्धः । ५ शीघ्रं तनुकृतः । ६ शीघ्रं वेधितः । ७ शीघ्रं प्रापितः ।
 ८ प्रभं दीप्तिरोग्यः । ९ शीघ्रं शीघ्रमृतः । १० प्रभं विद्धम् । ११ शीघ्रं भेदं
 प्रापितः । १२ शीघ्रं तनुकृतः । १३ प्रहन्नः । १४ प्रापितः ।
 १५ पञ्चगव्यपितः । १६ वृक्षपुदितः । १७ जटोत्सृजितः ।
 १८ अष्टं व्युतम् ।

१ लब्धं प्राप्तं विन्नं भावितमासादितं च भूतञ्च ॥ १०४ ॥
 २ अन्वेपितंङ्ग्रेपितमन्विष्टं मार्गितमृगितम् ॥
 ३ आद्रं साद्रं क्लिन्नं तिमितं स्तिमितं समुन्नमुत्तञ्च ॥
 ४ त्रातं त्राणं रक्षितमविततं गोपायितं च गुप्तं च ॥
 ५ अवगणितमवमतावज्ञातेश्वमानितञ्च परिभूते ॥ १०५ ॥
 ६ त्यक्तं हीनं विधुतं समुज्झितं घृतमृतसृष्टे ॥
 ७ उक्तं भाषितमुदितं जलितमारुग्यातमभिहितं लपितं ॥
 ८ बुद्धं बुद्धितं मनितं प्रतिपन्नमवसितावगते ॥
 ९ ऊगीकृतपुरीकृतमङ्गीकृतमाश्रुतं प्रतिज्ञातम् ॥ १०६ ॥
 १० संगीर्णावदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतम् ॥
 ११ ईलितशस्तपणायितपनायितप्रणुतवसितशनितानि ॥
 १२ अपि गीर्णवर्णिताभिष्टुतेदितानि स्तुतार्यानि ॥
 १३ भक्षितवर्चितलीढप्रत्यवसितवगिलितस्वादितप्सातम् ॥
 १४ थप्रवहनान्नजग्धग्रस्तगलस्ताशितं भुंक्ते ॥

१ कटूपादितस्य । २ पञ्च गङ्गेपितस्य । ३ कटू विहगस्य । ४ पट्टरक्षितस्य ।

५ पञ्चावमानितस्य । ६ कटूपादितस्य । ७ कटूदितस्य । ८ उपावगतास्य । ९ एकादश
 जीवितस्य । १० द्वादश मुनस्य । ११ कटूपादितस्य ।

१विवृणनं विधुवनं २तर्पणं पीणनावनम् ॥ ४ ॥
 ३पर्याप्तिः स्यात्परित्राणं दस्तधारणमित्यपि ॥
 ४सेवनं सीवनं स्यूतिर्विपरः स्फुटनं भिदा ॥
 ५आक्रोशनमभीषङ्गः संवेदो वेदना न ना ॥
 ६संमूर्छनमभिव्याप्तिर्याज्वा भिक्षाऽर्थनार्दना ॥ ६ ॥
 ७वर्धनं हृदनेऽथ द्वे ११आनन्दनसभाजने ॥
 १२आप्रच्छन्नमधाम्नायः संप्रदायः १३क्षये क्षिया ॥ ७ ॥
 १४ग्रहे ग्राहो १५वशःकान्तौ १६क्षणास्त्राणे १७रणः कवणा ॥
 १८व्यधो वेधे १९पवा पाके २०ह्वो हूतौ २१वरो वृतौ ॥
 २२श्रोषः प्लोपे २३नयोनाये २४ज्यानिर्जीर्णौ २५भ्रमौभ्रमौ ॥
 २६स्फार्तिवृद्धौ २७प्रथास्यातौ २८स्पृष्टिःपृक्तो २९स्रवःस्रवे

१ द्वे कर्मण्य २ त्रीणि वचोयत निवारणस्य । ४ त्रयं श्रुतीक्रियायाः । ५
 त्रयं द्विपाभावस्य । ६ द्वे गाली प्रदानस्य । ७ द्वे अनुभवस्य । ८ द्वे सर्वतो व्या-
 प्तेः । ९ पराशरि वचनस्य । १० द्वे कर्तव्यस्य । ११ त्रीणि स्वागतप्रश्नादिना विदि-
 तान्तरस्य । १२ द्वे गुणपरमशान्तवदुदस्तास्य । १३ द्वे अरवयस्य । १४ द्वे पद-
 णस्य । १५ द्वे दृष्टान्तः । १६ द्वे रक्षणस्य । १७ द्वे शब्दकरणस्य । १८ द्वे
 वेधनस्य । १९ द्वे पदस्य । २० द्वे आधानस्य । २१ द्वे वेदके संगच्छी च । २२
 द्वे सारस्य । २३ द्वयं नीतौ । २४ द्वे क्षोभतायाः । २५ द्वे भ्रान्तेः । २६ द्वे वृद्धौ
 २७ द्वे प्रवृत्तौ । २८ द्वे स्पर्शस्य । २९ द्वे श्रवणस्य ।

तु प्रविश्लेषेऽभिप्रायश्छन्द आशयः ॥ २० ॥

३णं समसनं ३पर्यवस्या विरोधनम् ।

सर्वा परीसारः स्यादोस्या ४त्वासना स्थितिः २१ ॥

तारो विग्रहो व्यासः सव शब्दस्य ५विस्तरः ।

हृत्तं मर्दनं स्याद्विनाशः ६स्याददर्शनम् ॥ २२ ॥

स्तवः स्यात्परिचयः ७प्रसारस्तु विसर्पणम् ॥

शीशकस्तुप्ररामः स्यात्सन्निधिः ८सन्निकर्षणम् २३

वोऽभिलाषा लवने ९निष्ठावः पवने पवः ।

स्तावः स्यादवसरस्तसः १०सुत्रवेष्टनम् ॥ २४ ॥

मजनं स्यादुपसरः ११प्रथमप्रणया समा ॥

योशक्तिर्निष्क्रमोऽस्त्रीतु १२संकतो दुर्गसञ्चरः ॥ २५ ॥

१ छ ३२२१विशेषः । २ योऽभिप्रायस्य । ३ द्वैविध्यस्य । ४ द्वैवि-

धनस्य । ५ द्वैविध्यस्य । ६ शीशकस्य । ७ शीशकस्य । ८ शीशकस्य । ९ द्वैविध्य-

स्य । १० द्वैविध्यस्य । ११ द्वैविध्यस्य । १२ द्वैविध्यस्य । १३ द्वैविध्यस्य ।

१४ द्वैविध्यस्य । १५ द्वैविध्यस्य । १६ द्वैविध्यस्य । १७ द्वैविध्यस्य । १८ द्वैविध्य-

स्य । १९ द्वैविध्यस्य । २० द्वैविध्यस्य । २१ द्वैविध्यस्य । २२ द्वैविध्यस्य ।

२३ द्वैविध्यस्य । २४ द्वैविध्यस्य । २५ द्वैविध्यस्य ।

२६ द्वैविध्यस्य । २७ द्वैविध्यस्य । २८ द्वैविध्यस्य । २९ द्वैविध्यस्य । ३० द्वैविध्य-

स्य । ३१ द्वैविध्यस्य । ३२ द्वैविध्यस्य । ३३ द्वैविध्यस्य । ३४ द्वैविध्यस्य । ३५ द्वैविध्य-

‘प्रत्युक्तमः प्रयोगार्थः’ प्रकृतमः स्यादुपक्रमः ।

^३स्यादभ्यादानमुद्धात आत्मः ^४संप्रमस्वरा ॥ २६ ॥

*प्रतिबन्धः प्रतिष्ठम्भेऽथनायस्तु 'निपातनम् ।

*उपलब्धस्त्वनुभवः 'समाखम्भो विलेपनम् ॥ २७ ॥'

१विप्रलम्भो विप्रयोगी १०विलम्भस्त्विति सज्जनम् ।

॥ विश्वावस्तु प्रतिख्याति ॥ रवेजा प्रति जागरः ॥

१२निपाठनिपटौ पाठे १३तेमस्तैभौ समुन्दने ॥

१५ आदीनवास्त्रवौ कृशे ॥ मेलके सङ्गसङ्गमौ ॥ २६ ॥

१७संश्लेषणं विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः ।

१८परिशिष्टः परिष्कृतः संश्लेष उपगृह्यतम् ॥ ३० ॥

११निर्वर्णतन्तु निध्यानं दर्शनालोकनेक्षणम् ।

•प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ ३१ ॥

१ द्वे योऽनुमतिशयोयोगस्य । २ द्वे प्रथमारम्भस्य । ३ त्रिप्यारम्भस्य । ४ द्वे
सर्वस्य । ५ द्वे कार्यप्रतिपादस्य । ६ द्वे प्रधानयननस्य । ७ द्वे साक्षात्कारस्य ।
८ द्वे कुकुमादिविलेपनस्य । ९ द्वे गणिशोविच्छेदस्य । १० द्वे निदानस्य ।
११ द्वे भूतप्रसिद्धेः । १२ द्वे बह्वेवेषणस्य । १३ त्रीणिष्टनस्य । १४ त्रीण्या-
न्भावस्य । १५ त्रीणिहोस्य । १६ त्रीणिसङ्गमस्य । १७ पञ्चअभिप्रायेण
स्तुतिगणस्य । १८ चत्वार्यष्टिङ्गनस्य । १९ अष्टनिरीक्षणस्य । २० चत्वारि
निपाकरणस्य ।

१ एधा समृद्धौ २ स्फुरणे स्फुरणा ३ प्रमितौ प्रमा ।

४ प्रसूतिः प्रसवे ५ श्चोते प्राधारः ६ कुपयः क्रुमे ॥ १० ॥

७ उत्कर्षोऽतिशये ८ सन्धिः श्लेपे ९ विषय आश्रये ॥

१० क्षिपायां क्षेपणं ११ गीर्णिर्गिरौ १२ गुणमुद्यमे ॥ ११ ॥

१३ उन्नाय उन्नये १४ श्रायः श्रयणे १५ जनयने जयः ।

१६ निगादो निगदे १७ मादो मद १८ उद्वेग उद्वेगमे ॥ १२ ॥

१९ विमर्दनं परिमलोऽभ्युपपत्तिनुग्रहः २० ।

२१ निग्रहस्तद्विरुद्धः २२ स्यादभियोगस्त्वभिग्रहः ॥ १३ ॥

२३ मुष्टिः त्वस्तु संग्राहो २४ डिम्बे डमरविप्लवौ ॥

२५ बन्धनं प्रसूतिश्चारः २६ स्पर्शः स्पष्टोपतसरि ॥ १४ ॥

१ द्वे वृत्तस्य । २ द्वे स्फुरणस्य । ३ द्वे यथार्थं शनस्य । ४ द्वे गमविमी
 ५ चनस्य । ५ द्वे धृतादि स्फुरणस्य । ६ द्वे स्त्रीतेः । ७ द्वे प्रकाशस्य । ८ द्वे सन्धानस्य
 ९ द्वे आश्रयस्य । १० द्वे प्रेरणस्य । ११ द्वे निगरणस्य । १२ द्वे माद्युपनस्य
 १३ द्वे कर्पणनय कर्षणस्य । १४ द्वे सेवायाः । १५ द्वे जयस्य । १६ द्वे
 कयनस्य । १७ द्वे वृत्तस्य । १८ द्वे उद्वेगनस्य । १९ द्वे कुंकुमादिमर्दनस्य । २०
 द्वेऽतीकरि । २१ द्वे अनुपपत्तिरुद्धस्य । २२ द्वे कलहादीनस्य । २३ द्वे
 मुष्टिना दृढग्रहणस्य । २४ त्रीणि नरलुप्टनादेवमर्गविशेषस्य । २५ त्रीणि
 २६ त्रीणि वतपा व्यापकविशेषस्य ।

१निकरो विप्रकारः स्या १दाकारस्त्विङ्ग इङ्गितम् ।
 २परिणामो विकारो द्वे समे ३विकृति विक्रिये ॥ १५ ॥
 ४अपहारस्त्वपचयः ५समाहारः समुच्चयः ।
 ६प्रत्याहार उपादानं ७विहारस्तु परिक्रमः ॥ १६ ॥
 ८अभिहारा ऽभिग्रहणं ९निर्हागोऽभ्यवकर्षणम् ।
 १०अनुहारोऽनुकारः स्यादर्थस्यापगमे ११व्ययः ॥ १७ ॥
 १२प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात्प्रवाहोऽयं गमनं वहिः ।
 १३वियामो वियमो यामो यमः संयामसंयमौ ॥ १८ ॥
 १४हिंसाकर्माभिचारः स्याज्जागर्या १५जागरा द्वयोः ।
 १६विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः १७स्यादुघ्नोऽन्तिकाश्रये ॥ १९ ॥
 १८निर्वेश उपभोगः स्या त्परिसर्पः १९परिक्रियाः ।

१ द्वेऽपकारस्य । २ शीघ्रमभिग्रायानुरूपचेष्टितस्य । ३ इ प्रकृतेरन्यथाभावे ।
 ४ द्वे विद्वद्व्यायाः । ५ द्वेऽपहरणस्य । ६ द्वे राणीकरणस्य । ७ द्वे इन्द्रियाक-
 रणस्य । ८ द्वे पदस्यार्थे । ९ द्वे चेदंकरणस्य । १० द्वे धान्यादेर्निष्कारणस्य
 ११ द्वे विद्वद्व्ययस्य । १२ एकं अर्थस्यापगमस्य । १३ द्वे जलादीनां निरन्तरगते ।
 १४ द्वे जलादीनां अदिगमनस्य । १५ संयमस्य योगातस्य । १६ द्वे अभिचारस्य ।
 १७ द्वे जागरणस्य । १८ त्रीणि विघ्नस्य । १९ एकं समीपमूल आश्रयस्य । २०
 द्वे उपभोगस्य । २१ द्वे परिजनादि वेदनस्य ।

‘श्रामता’ ‘जनता’ ‘धृम्या’ ‘पाश्या’ ‘गल्या’ पृथक्पृथक्
अपि ‘साहसूकारीष’ ‘वार्गणायर्वणादिकम्’ ॥११॥

इति सङ्कीर्णवर्गः ॥

१० नानार्याः केऽपि कान्तादि वर्गेष्वेवात्र कीर्तिताः ।
मूर्तिप्रयोगः ये येषु पर्यायेष्वपि तेषु ते ॥ १ ॥
आकाशे त्रिदिवे १० नाको १० लोकस्तु भुवने जने ।
पथे यशसि च १० श्लोकः शरे सुहगे व १० सायकः १
१० जम्बुकौ क्रोष्टु वरुणौ १० पयुको चिपिद्रुमकौ ।
१० आलोकौ दर्शनयोतौ १० भरोपग्रहमानकौ ॥ २ ॥
१० उत्सङ्गचिन्हयोरङ्कः १० कलङ्कोऽङ्गापवादयोः ।

---

१ तक्षको नागवर्धकयोर्कः २ स्फटिकसूर्ययोः ॥ ४ ॥

३ मारुते वेधसि वन्धे पुंसि ४ कः ५ कं शिरोऽभ्युनोः ।

६ स्यात्पुलाकस्तुब्धधान्ये संक्षेप भक्तसिक्थक ॥ ५ ॥

उलूके करिणः पुच्छमूलोपान्ते च ७ पेवकः ।

कमण्डलो च ८ करकः सुगते च ९ विनायकः ॥ ६ ॥

१० किष्कुर्हस्ते विनस्तौ च शूककीटे च ११ वृश्चिकः ।

१२ प्रतिकूले प्रतीकस्त्रिण्वेकदेशे तु पुंस्ययम् ॥ ७ ॥

१३ स्याद्भूतिकं तु भूनिम्बे कर्त्तृणो भृष्टृणोऽपि च ॥

ज्योत्स्निकायां च घोषे च १४ कोशातक्यय कटफले ॥ ८ ॥

सिते च खदिरे १५ सोमवल्कः स्यादथ सिहलूके ।

१ नागवर्धकयोस्तक्षकः । २ स्फटिकसूर्ययोर्वर्कः । ३ इत्येकं वायुमहामूर्धेषु । ४ छिरेजल्योः कमिति लट्ठिवम् । ५ तुच्छधान्ये तक्षेने भक्तसिक्थके पुलकाः । ६ इस्ति तुच्छमूलैश्च पेवकः । ७ करक इति कमण्डलुनर्थाप्ययोः । विनायकच्छन्दः सुगत विप्र इवे गच्छे च वर्तते । ८ किष्कुदाभ्यो हस्तचित्तनयोर्वर्तते । ९ शूके कीटे कर्कटे वृश्चिकेरेऽश्मशदी च भृष्टिहृद् । १० प्रतीक प्रतिकूलकायोः । ११ भूनिम्बे कर्त्तृणो भृष्टृणोऽपि च । १२ ज्योत्स्निकायां घोषे च कोशातकी । १३ कटफले श्वेतखदिरे खोषयोः खड्गः ।

१ उपशायो विशायश्च पर्यायशयनार्थकौ ।

२ अर्तनं ऋणीया च ह्यणीया च घृणार्थकाः ॥ ३२ ॥

३ स्यादव्यत्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये ।

४ पर्ययोतिऽतिक्रमस्तस्मिन्नतिपात उपात्ययः ॥ ३३ ॥

५ प्रेषणं यत्समाहूय तत्र स्यात्प्रतिशासनम् ।

६ स संस्तावः क्रतु पु याम्तुतिर्भूमिर्दिजन्मनाम् ॥ ३४ ॥

निधाय तक्ष्यते यत्र काष्ठे काष्ठं स उदघनः ।

७ स्रग्धनस्तु स्रग्धनः स्रग्धो येन निहन्यते ॥ ३५ ॥

८ आविधो विध्यते येन तत्र विष्वक्समे १० निद्यः ॥

९ उत्कारश्च निकासश्च द्वौ धान्योत्प्रेषणार्थकौ ॥ ३६ ॥

(१२ निगारोद्गारविज्ञावोदग्राहास्तु गरणादिषु)

१ टं पर्यायिता प्रारब्धदानुपपन्न १२ चत्वारिंशत्तु सायाः । ३ चत्वारि
त्यतिक्रमस्तु । ४ चाऽर्तनं ऋणीयम् । ५ एकं समाहूय यत्र भृत्यादीनां प्रेषणं तत्र
प्रतिशासनं स्यात् । ६ एकं क्रतुः द्विजन्मना स्तुतिर्भूमौ । ७ स्रग्धनोद्ग्राहः निधाय
तक्ष्यते तस्मिन् काष्ठकं आधार एवं । ८ द्रोणावपस्तु । ९ येन विध्यत तत्र
चत्वारो आविध इत्येकम् । १० सर्वतः घातने हस्ते निद्य इति । ११ टं निकास
१२ चत्वारि गरणादिषु घनणादिविपर्ययः ।

१ आरत्यवरति विरतय उपरामेऽथा स्त्रियान्तु २ निष्ठेवः ।
 निष्ठयूतिर्निष्ठेवनं निष्ठिवनमित्यभिन्नानि ॥ ३७ ॥
 ३ जवने जूतिः ४ सातिस्ववसाने स्यादथः ५ उरि जूतिः ॥
 ६ उदजस्तु ७ पशुप्रेषणमकराणिरित्यादयः शागे ॥ ३८ ॥
 गोत्रान्तेभ्यस्तस्य वृन्दमित्यौपगवकादिकम् ॥
 ८ आष्वपिकं शाकुलिकमेवमाद्यमचेतसाम् ॥ ३९ ॥
 माणवानां तु १० माणव्यं सहायानां ११ सहायता ॥
 १२ हल्या हलानां १३ ब्राह्मण्यवाढ्येतु द्विजन्मनाम् ॥ ४० ॥
 द्वे पशुकानां पृष्ठानां १४ पार्श्व १५ पृष्ठयमनुक्रमात् ॥
 खलानां १६ खलिनी खल्याप्यथ १७ मानुष्यकं नृणाम् ४१

१ अन्त्यायुर्वरतः । २ अन्त्यादि वृत्तेन श्लेष्मोत्कर्षः ३ ह्येवमेव । ४ ह्येऽन्त्याय ।
 ५ ह्ये उररस्य । ६ पशुनां प्रेषणमुदयः स्यात् । ७ शागे आक्रोशे योस्ये अकराणिरित्या-
 दयः ४३दाः । ८ गोत्रान्तेभ्य औपगवादिशब्देभ्यस्तस्य वृन्दमित्यर्थे औपगवकादिकं
 स्यात् । ९ अचेऽवाम् अग्राणि च समूहस्य । १० एकम् माणव्यं समूहस्य । ११ एकं
 सहायं समूहस्य । १२ हलानां समूहस्य । १३ ह्ये ब्राह्मण्यं समूहस्य । १४ ह्ये अस्त्रिययोः
 समूहस्य । १५ पृष्ठानां समूहस्य । १६ ह्ये खलानां समूहस्य । १७ एकं मानुष्याणी-

१पेटकस्त्रिषु वृन्देऽपि गुरौ देश्ये च १देशिकः ।
 २खेटकौ ग्रामफल्गुकौ धीवरंऽपि च २जालिकः ॥ ३ ॥
 पुष्परंणौ च ३किञ्जल्कः ४शुल्कोऽस्त्री स्त्रीधनेऽपि च ।
 ५स्यात्कल्लोलेऽप्युत्कलिका ६वार्धकं भाववृन्दयोः ॥ ४ ॥
 करियां चापि ७गणिका ८दारकौ बालभेदकौ ।
 ९अन्धेऽप्यनेहमूकः १०स्याद्दृक्को दर्शयद्दारणौ ॥ ५ ॥

इति कान्ताः ॥

११मयूगवस्तिवट्करज्वालास्त्रिवाणौ १२शिखीमुखौ ।
 १३शङ्खो निर्धौ ललाटस्थकम्बौ नखान्द्रियेऽपि १४स्वप्न-
 वृण्णिज्वाले अपि १५शिखे इति स्थान्तः ।
 १६शैलवृक्षौ नगावगौ ॥

१८

१ एक हन्तेतद्विधे च । २ एकं गुरौ देश्ये च । ३ एकं ग्रामफल्गुकम् । ४
 एकं धीवरं व्याघ्रे च । ५ एकं पुष्परंणौ । ६ एकं वार्धकं । ७ एकं अन्धेऽपि तन्मिन्ने
 च । ८ एकं मावृन्दयोः । ९ एकं दृक्को च । १० एकं दर्शयद्दारणौ । ११ एकं
 शिखीमुखौ । १२ एकं निर्धौ ललाटस्थकम्बौ । १३ एकं नखान्द्रियेऽपि । १४ एकं
 स्वप्नवृण्णिज्वाले अपि । १५ एकं शिखे इति स्थान्तः । १६ एकं शैलवृक्षौ । १७ एकं
 नगावगौ । १८ एकं नगावगौ च ।

१आयुगौ वायुविशिखौ शार्कं विगटाः २खंगाः ॥१९॥
 ३पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च ४पूगः क्रमुकवृन्दयोः ।
 ५शवेऽपि मृगो ६वेगः ७प्रवाहजवयोऽपि ॥ २० ॥
 ८परागः कौष्ठमे रेणौ स्नानीयादौ रजस्यपि ।
 ९गजेऽपि १०नागमातङ्गावपाङ्गस्तिलकेऽपि ११च ॥ २१ ॥
 १२सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु ।
 १३योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु ॥ २२ ॥
 १४भोगः सुखे १५स्यादिभृतावदेशवफणकादयोः ।
 १६चातके हरिणे पुंसि १७माङ्गः शबले त्रिषु ॥ २३ ॥
 १८कयो च १९ज्वगः २०शापे त्वभिपङ्गः पराभवे ।

एकं वायुविशिखयोः । २ एवं वाष्पाकं विशेणु । ३ एकं पक्षिसूर्यभालिप्रभेदस्य ।
 ४ एकं क्रमुकवृन्दयोः । ५ एकः पशुमृगशीवमार्गणानां वाचकः । ६ एकं प्रवादः,
 भवे मद्यदिर्निर्गमे च । ७ एकं पुनरेण्यां, स्नानीये गन्धवृत्ते, कर्पूरादिघृते, उपराते
 रजसि च । ८ एकं रजस्य (नागकेशनागवल्लीदास्तिनपुरपुस्तकादौ च) (मातत)
 चण्डि लेऽपि । ९ एकं नेत्रेऽङ्गदीने तिष्ठते । १० एकम् स्वभाव निर्मोक्षनिश्चयपथा
 सृष्टिषु वर्तते । ११ एकं संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु वर्तते । १२ एकं सुखप्राप्तौ
 भोगयोः आदिभृतावदेशवफणका भृता पालने गच्छे च । १३ एकम् सर्वत्र
 चतुरीत्येव । १४ चातके हरिणे शबले । १५ कयो चकारात् भेद सारध्यादी १६
 एकं । शारे, आम्नीये, पराभवे, तिरस्कारे च ।

तिलकल्के च १पिरायाको ३वाल्मीकिं रामठेऽपि च ॥१॥

महेन्द्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहिषु कौशिकः ३ ।

४रुक्तायशङ्कास्वातङ्कः स्वल्गेऽपि ५खुल्लकस्त्रिषु ॥१०॥

६जैवातृकः शशाङ्केऽपि खुरेऽप्यश्वस्य ७वर्तकः ।

८व्याघ्रेऽपि ९पुण्डरीके ना यवान्यामपि दीपकः ॥११॥

१०शालावृकाः कपिकोण्डुश्वानः स्वर्णोऽपि ११गैरिकम् ॥

पीडार्थेऽपि व्यञ्जकं १२स्यादलीकं १३त्वग्निपेऽनते ॥१२॥

शीलान्वयावनूके द्वे १४शल्के १५सकलवल्कले ।

१६साष्टे शते सुवर्णानां हेम्युषो मृषणो पले ॥ १३ ॥

दीनारेऽपि च १७निष्केऽस्यौ १८कल्केऽस्यौ शमलैः न सो

१ तिरुके तिलाकल्के नि. स्नेहतिष्ठचूर्णे च विरचकः । २ रामेन्द्रिन्द्रवकाश्वा-
-रुके देवेन्द्रं धीरे च वाल्मीकिमिति । ३ कौशिकः महेन्द्रे गुग्गुलू वन्दे व्यालग्राहि-
-षु च । ४ आतङ्गवन्दी रुक्तायशङ्गः । ५ खुल्लकः स्वल्गे नीरुक्तेन्द्रिन्द्रिरेणपि ।
६ जैवातृकः = शशाङ्के कुर्ये च । ७ वर्तकः अयसुरे पक्षमेदे च । ८ पुण्डरीकशरीरे
व्याघ्रे अर्णा दिग्गमादी च वर्तते । ९ दीपकं यवान्नां वह्निवृत्ते प्रयत्ने च । १०
शालपृष्ठा कपिको दुरावचकः । ११ गैरिकस्तली च । १२ व्यलीक्य पीडार्थं वेदये-
-च । १३ अलीक्य, अग्निपेऽनते च । १४ एवं शमलपल्लवः १५ एवं सकलवल्कलः
१६ एवं साष्टे वते, हेमिन्, उशीरुवले, सुवर्णा पत्रे, १७ एवं शमलेनत्रो, दन्ने च

दम्भेऽप्यथ 'पिनाकोऽस्ती शूलशंकाधन्वतोः ॥ १४ ॥

'धेतुः का तु करेण्वाञ्च मेघजाले च 'कालिका :

'कारिका यातनावृत्यो 'कर्णिका कर्णभूषणे ॥ १५ ॥

'करिहस्तेऽङ्गजौ पद्मबीजकौश्यां त्रिपूतरे ।

वृन्दारकौ रूपिमुख्यावेके 'मुख्यान्यकेवलाः ॥ १६ ॥

स्याद्दाम्भिकः 'कौक्कुटिकौ याश्चदूरेरितेक्षणः ।

'लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शी कार्याक्षमश्चयः ॥ १७ ॥

(भुजितम्बवलयचक्रेषु १० कटकोऽस्त्रिषाम् ।

सूच्यग्रे क्षुद्रशत्रौ च रोमहर्षे च ११ कण्टकः ॥ १ ॥

१२ पाकौ पक्तिशिशूमप्यारत्ने नेतरि १३ नायकः ।

१४ पर्यङ्कः स्यात्परिकरे स्याद्दयाग्रेऽपि च १५ लुब्धकः २

१ एकं शूलशंकाधन्वतोः । २ एकं दक्षिण्या नम्रप्रसूतायां गरि च । ३ एकं मेघ-
जाले देवताविशेषेऽपि । ४ एकं यातनावो वृत्तौ च । ५ एकं करि-स्तऽङ्गुली पद्मबीज-
कौश्या च । ६ एकं कर्णभूषणे । ७ एकं मुख्येऽन्ये केवले च । ८ एकं दाम्भिका-
तिदूरेरितेक्षणोः । ९ एकं प्रभोर्भालदर्शीकार्याक्षमयोः । १० एकं पर्वत- ली कणाः
यद्यप्याहमे, करभूषणे नके च । ११ एकं सूच्यामयनामे, क्षुद्रशत्रौ, रोमहर्षे च ।
१२ एकं पक्तिशिशुमप्यारत्ने नेतरि च । १३ एकं नायकः । १४ एकं परिकरस्य ।
१५ एकं दयाग्रे लङ्घने च ।

संज्ञा 'स्याचेतना नाम हस्ताद्यैश्चार्थसूचना ॥ ३४ ॥

काकेभगगण्डौ 'काटौ गजगण्डकटी कटौ ॥

'शिपिविष्टस्तु खलतौ दुश्चर्मणी महेश्वरौ ॥ ३५ ॥

देवशिल्पिन्यपि 'त्वष्ट्या दिष्ट दैवेऽपि न द्वयोः ॥

रसे 'कटुः 'कट्वकार्ये ट्विषु मत्सस्तीक्ष्णयोः ॥ ३६ ॥

रिष्टं 'क्षेमा शुभाभावेष्वरिष्टे १० तु 'शुभाशुभे ।

मायानिश्चल्यन्त्रेषु कैतवनृतराशिषु ॥ ३७ ॥

अयोध्वने शोभशृंगे सीमंगे ११ कूटमस्त्रियाम् ।

सूक्ष्मलायां १२ त्रुटिः स्त्री स्यात्कालेऽल्पे संशयेऽपि सा ३८

आयुर्लक्ष्यश्रयः काट्येमले लग्नकचेजटा १३ ॥

१ चे-ना नाम धीर्यव्यावन् हस्ताद्यैश्चार्थसूचनायापि । २ काके इमगण्डे च ।

३ गजगण्डे कटि च । ४ खलतौ दया निक्षेपे शरणि । दुश्चर्मणि महेश्वरे च । ५

६ देवशिल्पिनि श्रेष्ठार्थेणि अतिशयशक्तिभेदेऽप्युक्तं च । ७ दैवे प्रतिष्ठायां । ८

निष्पत्त्यादिरभेदे । ९ अकार्ये करणायोये (कटु) कट्वीयम् । मत्सस्तीक्ष्णयोः ।

१० रसे अभ्यासे अमर्त्येऽप्युक्तं प्रत्येकमावे । ११ शुभे अशुभे च । सूतिज्ञायाश्च । १२

मायादिपीडाहान्तादिना । १३ सूक्ष्मजाले चान्ये लेखे संशये सम्यगे ।

१४ आतिशयाभावात्, 'ट्विषु' कटौ संशयभेदेऽपि । १५ मूले लग्नकचे संश्लिष्ट

क्षेपे जटाम, स्यां वेदविहती च ।

व्युष्टिः 'फले समृद्धौ च दृष्टेर्ज्ञानिऽक्षिण दर्शने ॥३९॥'

'दृष्ट्यागिच्छयोः 'सृष्ट' निश्चते बहुनि त्रिषु ।

कष्टे' तु कृच्छ्रगहने दक्षासन्दागदेषु च ॥ ४० ॥

'पटु द्वौ वाच्यलिङ्गौ च नीलकण्ठः 'शिवेऽपि च ॥

पुंसि 'कोष्ठेऽन्तर्गठा' कुसूलोन्तर्गृहं तथा ॥ ४१ ॥

निष्ठा 'निष्पत्तिनाशान्ता ॥ काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ।

त्रिषु ॥ ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽप ॥ कनिष्ठोऽति युवावरयोः ॥

॥ दण्डोऽस्त्री लगुडेऽपि स्यादगुह्ये ॥ गोलेऽनुपाकयोः ॥

सर्पभांसापशूव्याहौ ॥ गोभूवाचस्त्रिडाड्गुहाः ॥ ४२ ॥

यानाद्यङ्गे 'युगः पुंसि 'युगं युग्मे कृतादिषु ॥२४॥
स्वर्गेषु पशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले ।

लक्षदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि 'गौर्लिङ्ग 'चिन्हशेफमोः ॥२५॥
'मृङ्ग प्राधान्यसान्वीश्व 'वाङ्गं मूर्धगुह्योः ।

'भागं श्रोकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्त्तपु ॥२६॥

इति गान्ताः ॥

'परिधः परिधातेऽस्त्रेऽप्शोघो 'वृन्देऽभ्रसां स्ये ।

मूल्ये १ पूजाविधावर्गोऽहो ११ दुःखव्यसनेऽप्यत्रम् ॥२७॥
त्रिष्विष्टेऽल्पे १२ लघुः इति घान्ताः ।

काचाः ११ शिष्यमृङ्गे दहग्रजः ।

विपर्यात विस्तरे च १४ प्रपञ्चः पावके शुचिः ॥ २८ ॥

१ एकं रघुङ्गाश्वयो १० एकं युग्मे द्वये कृतादि प्रेतादिषु चतुष्टये ।
२ एकं पथमेदेच । ३ एकं स्वर्गाश्वयो ४ एकं चिन्द्रे शेरुष्विच ५ एकं प्रमुत्तराक्षरयोः ।
६ एकं मूर्धनि यनेच । ७ एकं सम्यदिन्द्रेऽर्ज्यवीर्ययत्ननूर्ययश्च । ८ एकं परि-
धातेऽस्त्रे लोहमय लघुटे । ९ एकं समू जलप्रवाहे च । १० एकं मूल्ये परायेऽपूजा-
निर्या पूजोपहारे च । ११ एकम पापे जगामरणादी मृगयाद्यु तादां च १२ एकं दृष्टे
अश्व च । १३ एकं शिष्ये मृङ्गशेपे नेत्ररोगे च । १४ एकं वैपरीत्ये विस्तरे
प्रतारणे च । १५ एकं भावे । अथ दशचिन् अत्युपने नेत्ये पचिन्ने वित शुम्भे च ।

व्युष्टिः 'फले समृद्धौ च 'दृष्टिज्ञानेऽक्षिण दर्शने ॥ ३९॥

'ईष्ट्यागिच्छयोः 'सृष्टं निश्चते बहुनि त्रिषु ।

कष्टे' तु कृच्छ्रगहने दत्तामन्दागदेषु च ॥ ४० ॥

'पट्ट द्वौ वाच्यलिङ्गौ च नीलकण्ठः 'शिवेऽपि च ॥

पुंसि 'कोष्ठोऽन्तर्जठरं' कुसूलोन्तर्गृहं तथा ॥ ४१ ॥

निष्ठा 'निष्पत्तिनाशान्ता १० काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ।

त्रिषु ११ ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽपि १२ कनिष्ठोऽति युवाल्पयोः ॥

१३ दण्डोऽस्त्री लघुडेऽपि स्यादगुहवे १४ गोलेषु पाकयोः ॥

सर्पमांसाप्यश्वव्याढौ १५ गोभूषाचस्त्विडा इलाः १६ ॥ ४२ ॥

१ साधये समृद्धौ समदे । २ ज्ञाने व्युष्टिर्दृष्टि दर्शने च । ३ चागेच्छयोर्यस्य सृष्टयोः
४ निधिः बहुनि । ५ प्रचुरे गहने दुरधगम प्रान्त च । ६ दत्तेऽमलसे अमन्दे तीक्ष्णे
अगदे रोगहने च द्व कष्टागुहान्दी वाच्यलिङ्गौ । ७ शिवेऽपि चन्दान्मयूरेऽपि । ८
जडरूपे कुसूने धान्यागारे अन्तर्गृहं गृहाम्यन्तरे च । ९ अदर्शने प्रदग्धने च ।
१० उच्यते स्थितौ मयदासं दिशि च । ११ अतिशयस्तत्रापि चन्दान्मयूरे अग्रमेमाति
च । १२ अति पृथि पालेक्षिणां अनुजेति । १३ लघुने अल्पवया दम्भोऽपि । १४
गोलो भूतदिग्दण्ड इत्युक्तम् । गुहा इत्युक्ते विचर. एतयोः । १५ सर्वे व्याघ्रा व्याहा
१६ गोभूषा च एत इलाः) (इलाः) उच्योरैवमात ।

यानाद्यङ्गे 'युगः पुंसि युगं युग्मे कृतादिषु ॥२४॥
स्वर्गेषु पशुवाग्जदिङ्नेत्रघृणिभूजले ।

लक्षदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि 'गौर्लिङ्ग 'चिन्हशेषमोः ॥२५॥
'शृङ्ग प्राधान्यसान्वीश्व 'वाङ्गं मूर्धगुह्ययोः ।

'भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्त्तपु ॥२६॥

इति गान्ताः ॥

'परिधः परिधातेऽस्त्रेऽप्योघो 'वृन्देऽभ्रसां स्ये ।
मूल्ये १ पूजाविधावर्गोऽहो ११ दुःस्वप्नसनेष्वयम् ॥२७॥
त्रिष्विष्टेऽल्पे १२ लघुः इति घान्ताः ।

काचाः १ शिष्यमृद्धे दहग्रजः ।

विपर्याति विस्तरे च १३ प्रपञ्चः पावके शुचिः ॥ २८ ॥

१ एकं रघुशङ्खशङ्खयने १२ एकं युग्मे द्वये कृतादि घेतादिभुवतुष्टये ।
आपघनेदेच । ३ एकं स्वरगांघर्षे । ४ एकं चिन्दे शेरुविच ५ एकं प्रमुत्तशिशिरयोः ।
६ एकं मूर्धनि यनेच । ७ एकं सम्पदिच्छन्दैर्यवोर्ययत्ननृस्यसत्सु । ८ एक परि-
धातेऽस्त्रे लोहमय लघुडे । ९ एकं समू जलप्रवाहे च । १० एकं मूल्ये पराये-पूजा-
विर्घा पूजोपहारे च । ११ एकम पापे जगामरणादी मृगयाद्युतादां च । १२ एकं इष्टे
अहो च । १३ एकं शिष्ये मृद्धिशेषे नेत्ररोमे च । १४ एकं वैपरित्ये विस्तरे
प्रतारणे च । १५ एकं आने । अ प, दृष्टचिन्ने अयुपते नेत्ये पवित्रे धित शुभले च ।

मास्यमात्पे चात्युपधे पुंसि मेव्ये सिते त्रिपु ।

अभिष्वङ्गे स्पृहार्या च गभस्तौ च रुचिः^१ स्त्रियाम् २१-

^२प्रसन्ने भल्लुनेऽप्यञ्छो ^३गुञ्छः स्तवक हा(योः) ॥

परिधानाञ्चले कञ्छो ^४जलप्रान्ते त्रिलिङ्गकः ॥ ३० ॥

^५केकिताक्ष्यावहिभुजौ दन्तविप्राण्डजाः द्विजाः^६ ॥

^७अजाविष्णु हरञ्छागा ^८गोष्ठाध्वनिवहाव्रजाः ॥ ३१ ॥

^९धर्मराजौ जिनयमौ कुञ्जो ^{१०}दन्तेऽपि नस्त्रियाम् ॥

^{११}बलजु क्षेत्रपूद्गारे बलजा ^{१२}बल्युदर्शना ॥ ३२ ॥

समे क्षमांशे रणोऽध्याजिः^{१३} ^{१४}प्रजास्यात्सन्ततौजने ।

^{१५}अञ्जौ शङ्खशशाङ्कौ च ^{१६}स्वके नित्ये निजं त्रिपु ३३

पुंस्यात्मनि प्रवीणो च क्षेत्रज्ञो वाच्यलिङ्गकः ।

१ एवं अभिष्वङ्गे स्पृहायामत्यासकी, गभस्तौ किरणौ दीप्तौ कोमला २ एवं प्रसन्ने मधुके च वर्तते । ३ एवं रुचिके हारे च । ४ एवं परिधानाञ्चले परिधानीय वस्त्राञ्चलमात्रे जलप्रान्ते च वर्तते । ५ संप्रमस्य । ६ (द्विजशब्दः) दन्तविप्राण्ड-
माचकः । ७ (अजाशब्दः) विष्णुस्वरूपायवाचकाः । ८ गोष्ठान् भागं सधाः
(प्रसन्नाद्भागाः) । ९ कुञ्जो नयवाचकाः । १० हस्तिदन्तेऽपि सव्दान्निर्गुणे
च । ११ क्षेत्रे नगर हारे च । १२ मधुरवलीकमा (बलजा) इत्युच्यते । १३ समे
मृगांशुद्वे च । १४ क्षात्र्ये शोके च । १५ रात्रि, चन्द्रे, चात्र चान्वन्तरे च । १६
स्वदे भावीये, निरिये चिद्विस्तृतं च । १७ आत्मनि पुरुषे प्रवीणे तु वाच्यलिङ्गकः ।

क्षेढा १ वंशशलाकाऽपि नाढी २ तालेऽपि पट्टयो ।

३ काण्डोऽस्त्री दण्डवाणार्वावर्गावसत्वारिषु ।

४ स्याद्वाण्डमश्वामरणोऽमत्रे मूलवणिक्रवने ॥ ४३ ॥

इति ङान्ताः ।

भृशप्रतिज्ञयोर्वदिं प्रगाढं ६ मृगकृच्छ्रयोः ।

शक्तस्थूलौ त्रिषु दृढौ चतुर्द्वौ विन्यस्तसंहतौ ॥ ४४ ॥

इति ङान्ताः ।

७ अणोऽर्मके खण्णगर्भे वाणो ८ बलिष्ठते शरे ।

९ कणोऽनिसुक्ष्मे धान्यांशे संघाते प्रमये गणः १० ॥ ४५ ॥

११ पणौ द्यूनादिषु तसृष्टे भृतौ मूल्ये घनेऽपि च ।

मांस्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वर्गैर्वपन्त्यादिके गुणः १२ ॥ ४६ ॥

वेणुशलाकायां विषे च । २ पट्टस्य गमितकाले । ताले षिण्मरि । ३ दण्डा-
दिषु पट्टेषु (कोटः) । ४ अश्वामरणादिवये मादहम् । ५ अत्यर्घ्यं शोकारयोः (वाहम् ।
६ भृते कृच्छ्रे इत्येव [प्रगाढम्] । ७ समये स्थले च [स्थ] । ८ विन्यस्ते [चतुर्द्वौ] ।
९ ताले ह्येगर्भे च । १० बलिष्ठुत शरे च (वाणः) । ११ अस्तिमृश्वरस्तु ने
धान्यांशे च (कणः) । १२ संघात समूह प्रमये चतुर्वरे च (गणः) । १३ दृष्टुत
कुक्कुशदिषु तसृष्टे न्यस्तार्थे भृतौ मूल्ये काश्चिच्छिन्नदृष्टये च । १४ (पणः) मांस्यां
अर्थां द्रव्याश्रिते स्वगन्धादौ । आदिशब्दात् सन्वरण आदौ, शौर्यं वातुयादौ सन्धि-
विषयादौ, इन्द्रिये च वर्तते ।

निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः १ ।

२वर्णा द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णौ २ तु वाचनो ॥४७॥

अरुणो ४ भास्करेऽपि स्याद्वर्णभेदेऽपि च त्रिषु ।

स्याणुः ५ शर्वेऽप्यथ द्रोणः ६ काकेऽप्याजौ खेरणः ७ ॥४८॥

ग्रामणी ८ नापिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ।

९ ऊर्णा मेषादिजोमनि स्यादावर्तं चान्तरा १० भ्रुवोः ॥४९॥

हरिणी स्थान्मृगी ११ हेमप्रतिमा हरिता च या ।

त्रिषु गण्डौ च हरिणः १२ स्थूणा १३ स्तम्भेऽपि वेश्मनः ४०

तृष्णो १४ स्पृहापिपासे द्वे जुगुप्साकरणे घृणे १५ ।

१ (क्षण) निर्व्यापारस्थितौ तूष्णीमव स्थिते, कालविशेषे मुहूर्तस्य द्वास्तौ
 भागे ऽथवे पुनश्चमादौ च वर्तते । २ [वर्णः] विशादौ, शुक्लवर्णादौ स्तुतौ स्यात् ।
 ३ अष्टौ (वर्ण) । ४ सूर्ये अतिवृत्तात् सूर्यशरणा च [अरुणः] अशमयण शब्दो
 वरुणभेदेऽपि । अतिवृत्तः । ५ शिवे अग्निशब्दात्स्तम्भादौ च [स्याणुः] । ६ काके
 अपिशब्दात् अश्वत्थाम्न, पितृदि, परिमाणविशेषे च [द्रोणः] । ७ पुद्गे शब्दे च
 [खेरणः] ८ श्रेष्ठे नापिते ग्रामाधिपे च [ग्रामणी] । ९ मेषादिजोम [ऊर्णः] । १०
 आकर्तं भ्रुवोरच [चान्तरा] । ११ मृगी, या अमपतेमा हरिता हरिहृणां साच
 (मृगी) । १२ पीडारण्यं वात् स्तम्भभेदे च (हरिणः) । १३ स्तम्भे अपिशब्दात्लोह-
 प्रतिमायां [स्थूणा] । १४ शङ्कशो पानेच्छायां च (तृष्णा) । १५ जुगुप्सा
 निन्दा घृणा च (घृणा) ।

वणिक्पथे च विपणिः 'सुरा प्रत्यक्च वारुणी' ॥ ५१ ॥

'करेणुसिन्ध्यां स्त्री नेभे द्रविणं' 'तु वलं घनम् ।

'शरणं गृहरक्षित्रोः श्रोण्यां' 'कमलेऽपि च ॥ ५२ ॥

विषाभिमालोहेषु तीक्ष्णं 'कञ्जीवे स्त्रे त्रिषु ।

'प्रमाणं हेतुपर्यादाशास्त्रेयताप्रमातृषु ॥ ५३ ॥

करणं 'सायकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपि ।

प्राणयुत्पादे 'संसारणमसंदाप्रवमृगतौ ॥ ५४ ॥

घराग्रपथेऽथ वान्तान्ने 'समुद्दिग्णमुन्नये ।

अजस्त्रिषु 'विषाणं स्यात्पशुशृङ्गे छन्दन्तयोः ॥ ५५ ॥

१ पण्यदीर्घा सात् पथे च द्विभिः) । २ मयन्, प्रसीचो दिह् च (राहणी) ।

३ इन्धा इतिन्धा (करेणु) स्त्री । इभे इन्धिवि (करेणुः) न पुस्तिङः । ४

पण्यकना घनं च (द्रविणम्) । ५ यदे रक्षितमि च (घण्टम्) । ६ कनठे सात्

अजिननये च (श्रोण्याम्) । ७ विषे अविमरे युदे वीदे च (तीक्ष्णम्) । तरे

तिष्ठी च (तीक्ष्ण छन्दः) विटिङ् । ८ इत्ता मयदायां साध्वे इयतायां प्रमातरि च

(प्रमातृम्) । ९ सायकतमम् (करणम्) । क्षेत्रे यत्र इन्द्रिये च (घराग्रपथः) ।

१० प्राणिनां जन्मनि निवाधये जन्मने घराग्रपथे च (संसारणम्) । ११ मुद्गेन्द्रि-

तान्ने षट्पात्रादप्य नवने उन्मुच्छे च उद्दिगरणम्) । १२ पशोः शृङ्गे

क्षिप्रदन्ते च (विषाणम्) ।

प्रवर्णां 'क्रमनिम्नोर्व्यां' प्रवहे नातु चतुष्पथे ।
 संकाण्यो 'निचिनाशुद्धाविरिणं' शून्यमृषस् ॥२६॥
 'सेतौ च वणो' वेणी 'नदीभेदे कचोच्चये'

॥ इति णान्ताः ॥

'देवसृष्यो विवस्वन्तौ सरस्वन्तौ' नदार्णवौ ॥
 पक्षिताश्चो गच्छन्तो 'शकुन्तो' भासपक्षिणौ ॥२७॥
 श्रगुत्पातौ घृमकेतु 'जीमूतौ' मेघवर्षतौ ॥
 'हस्तौ तु पाणिन क्षत्रे मरुतौ' पवनामरौ ॥२८॥
 'यन्ता हस्तिरकं खने भर्ता' धातरि 'पोष्टरि ॥
 यानवात्रे शिशोपोतः' प्रनः 'प्राण्यन्तरेमृते ॥२९॥
 'ग्रहभेदे ध्वजे केतुः' पार्थिवे तनये सुतः ॥

स्थपतिः^१ कारुमेदेऽपि भृभृद् मिधरे नृपे ॥ ६० ॥
 भृषाभिपित्तो भृपेऽपित्रातुः^२ श्रीकुसुमेऽपि च ॥
 विष्णावप्यजिताव्यक्ता^३ सूनस्त्वष्टरि^४ सारथौ ॥ ६१ ॥
 व्यक्तः^५ प्राज्ञेऽपि ह्यन्ताबु भौ शान्निदर्शने ॥
 क्षत्ता^६ स्यात्सारथौ द्वाःस्येजत्रियायां चशूद्रजे ॥ ६२ ॥
 वृत्तान्तः^{१०} स्यात्प्रकारे प्रकारे कार्त्स्न्यवार्तयोः ॥
 आनर्तः^{११} सररे नृत्यस्याननीवृद्धशेषयोः ॥ ६३ ॥
 वृत्तान्तो^{१२} यमसिद्धान्त देवाकुशलकर्मसु ॥
 एलेष्मादि^{१३} सरक्तादि महाभृतानि तद्गुणाः ॥ ६४ ॥
 इन्द्रायश्मविकृतिः शब्दयोनिश्च धातवः ॥

१ [स्थपतिः] कारः कञ्चुको जीवोष्टियावकश्च । २ (भृभृद्) पर्वतः
 रात्रा च । ३ (भृषाभिपित्ता) भृशः प्रशान्तः क्षत्रि माये च । ४ (स्तु) शीतः
 हेमन्तादिश्च । ५ अजितादव्यक्तव्याः) विष्णुवाचकं । ६ [पुन] स्वयम्भुविधि ।
 ७ (व्यक्तः) प्राज्ञः स्फुटश्च । ८ शान्ने तर्कदो निदर्शने । वराहणे
 च (ह्यन्तःप्रत्ययः) । ९ (क्षन्ता) सारथि । द्वा स्यो द्वारान्तर । सत्रिया-
 या शूद्राश्चातथ । १० (वृत्तान्तः) प्रभाव भावे साकल्ये जनप्रती च । ११
 (आनर्तः) युद्धे नृत्यकरणे जनदर्शने च । १२ [वृत्तान्तः] यमः सिद्धान्तः
 प्राप्नोति कर्म पापं च । १३ शनेजादि शब्दयोनिर्धन्त (धातवः) ।

प्रवणं ^१क्रमनिम्नोर्व्यां प्रवहे नातु चतुष्यथे ।

संकीर्णो ^२निचिनाशुद्धाविशिणं शून्यमृषम् ॥२६॥

‘सेतो च वणो’ ^३वेणी ^४नदीभेदे कचोच्चये

॥ इति शान्ताः ॥

‘देवसूर्यो विवस्वन्तो सरस्वन्तो’ ^५नदार्णवौ ॥

पक्षिताक्षर्यो गरुत्मन्तो ^६शकुन्तो ^७भासपक्षिणौ ॥२७॥

अग्न्युत्पातो धूमकेतु ^८‘जीमूतौ’ ^९मेघपर्णतौ ॥

‘हस्तौ तु पाणिन क्षत्रे मरुतौ’ ^{१०}पवनामरौ ॥ २८ ॥

‘यन्ता हस्तिपके सुने भर्ता’ ^{११}धातरि ^{१२}प्राष्टरि ॥

यानपात्रे शिशौ पोतः ^{१३}प्रनः ^{१४}प्रागयन्तरेसृते ॥२९॥

ग्रहभेदे च्वजे केतुः ^{१५}पार्थिवे तनये सुतः ^{१६} ॥

१ क्रमशः निम्नोर्व्यां प्रवहे चतुष्यथे च (प्रवणः) । २ व्याप्त अमित्रो च (संकीर्णः) । ३ शून्ये ऊपरं च (विशिणः) । ४ सेतो (वरणः) । ५ नदी देशमूले च (वेणी) । ६ देवसूर्ये च (विवस्वान्) । ७ नदी च अर्णवे च (सार्वान्) । ८ पक्षी ताक्षर्यश्च (गरुत्मान्) । ९ भासः पक्षी च शकुन्तौ । १० (धूमकेतुः) अग्नौ दहति च । ११ (जीमूतः) मेघे पर्वते च । १२ (हस्तः) करे नश्यते च । १३ मरुतः पवनः अमरश्च । १४ (यन्ता) हस्तिपकः सूतश्च । १५ (मत्तः) धातरि पोष्टरि च । १६ (पोतः) जौ विनाशकः । १७ (तनयः) सुतश्च ।

स्थपतिः^१ कारुमेदेऽपि भृमद्भूमिधरे नपे ॥ ६० ॥
 भृमर्षाभिषिक्तो भृषेऽपित्रातुः^२ छोक्तुमेऽपि च ॥
 विष्णावप्यजिताव्यक्तो^३ सुनस्त्वष्टरिः सारथौ ॥ ६१ ॥
 व्यक्तः^४ प्राज्ञेऽपि हृदन्तावु भौ शास्त्रनिदर्शने ॥
 क्षत्ता^५ स्यात्सारथौ द्वाःस्येक्षत्रियायां चशूदजे ॥ ६२ ॥
 वृत्तान्तः^६ स्यात्प्रकाशे प्रकारे कात्स्न्यवार्तयोः ॥
 आनर्तः^७ सरे नृत्यस्याननीवृद्धशेषयोः ॥ ६३ ॥
 कृतान्तो^८ यमसिद्धान्त देवाकुशलकर्मसु ॥
 श्लेष्मादि^९ सरक्तादि महामृतानि तद्गुणाः ॥ ६४ ॥
 इन्दिगयश्मविकृतिः शब्दयोनिश्च धातवः ॥

१ [स्थपतिः] कारुः कञ्जुको जीरोष्ठियावकश्च । २ (भृमद्भूमिधरे) पर्वतः
 राजा च । ३ (भृमर्षाभिषिक्तः) भृमः प्रमानः क्षत्रि माश्वे च । ४ (छोक्तुमेऽपि)
 हेमन्तादिषु । ५ (अजिताव्यक्तः) विष्णुवाचको । ६ [व्यक्तः] दृष्टान्तपद्विधः ।
 ७ (व्यक्तः) प्राज्ञः सुतश्च । ८ शास्त्रे तर्कदी निदर्शने । उदाहरणे
 व (वृत्तान्तः) । ९ (क्षत्ता) सारथे । द्वाःस्यो द्वारराजः । क्षत्रिया-
 नां शुद्राज्जातयः । १० (कृतान्तः) प्रमाव भावे साक्ये जन्मपत्तौ च । ११
 धावर्तः) पुद्धे नृत्यस्याने जनश्लेषे च । १२ [कृतान्तः] यमः सिद्धान्तः
 अप्यकर्म पार्थ च । १३ श्लेष्मादि शब्दयोनिर्धन्त (धातवः) ।

कक्षांतरेऽपि शुद्धान्तो^१ नृपस्यासर्वगोचरे ॥ ६५ ॥
 कासुसामर्थ्ययो^२ शक्तिमूर्तिः^३ काठिन्यकाययोः ॥
 विस्तारवल्ग्यो^४र्त्रततिर्वसती^५ रात्रि वेश्मनोः ॥ ६६ ॥
 क्षयार्चयीरपचितिः^६ सातिर्दानावसानयोः ॥
 अतिः^७ पीडाधनुष्कोट्योर्जातिः^८ सामान्यजन्मनोः ॥ ६७ ॥
 प्रचारस्यन्दयो^९ रीति^{१०} रीतिर्द्विभ्वप्रवासयोः ॥
 उदयेऽधिगमे^{११} प्राप्तिस्त्र्यंता^{१२} त्वग्नित्रये, युगे ॥ ६८ ॥
 वीणाभेदेऽपि महतो^{१३} भृति^{१४} भस्मानि संपदि ॥
 नदीनगर्यानां गाना^{१५} भोगवत्यथ सङ्गरे ॥ ६९ ॥
 सङ्ग समायां समितिः^{१६} क्षयवासावपि क्षिती^{१७} ॥

१ कक्षांतरेऽपि शुद्धान्तो नृपस्यासर्वगोचरे ॥ ६५ ॥ अतिशब्दात्
 अन्तःपुर आर्धान्त च (शुद्धान्तः) २ (शक्तिः) कासुसामर्थ्ये च ३
 [भृतिः] शक्तिः काये च ४ [त्र्यंताः] विस्तारे वल्ग्यो च ५ [वसतिः]
 रात्रौ वसति च ६ (अपचितिः) क्षये अर्चये च ७ (सातिः) दाने अवसाने
 च ८ [अतिः] पीडायां धनुष्कोट्यो च ९ [जातिः] सामान्ये जन्मनि च १०
 (रीतिः) प्रचारे स्यन्दे च ११ (इति) द्विभ्वप्रवासे च १२ (प्राप्तिः)
 उदयोऽधिगमे च १३ (त्र्यंताः) वीणाभेदे च १४ [महतो] वीणाभेदे मह-
 त्वयुग्मभावाच्च १५ [भृतिः] भस्मानि संपदि च १६ [गानां] नदीनां गानां च
 [भोगवती] १७ [क्षितीः] सङ्गरे सङ्गे समायां च १८ (क्षितिः)

खेरविश्व शस्त्रं च बहिनज्वाला च हेतयः^१ ॥ ७० ॥

^२जगती जगति च्छन्दो विशेषेऽपि क्षितावपि ॥

^३पङ्क्तिश्छन्दोऽपि दशमं स्यात्प्रभावेऽपि चायतिः^४ ७१

^५पत्तिर्गतौ च मूले तु पक्षतिः पक्षमेदयोः^६ ॥

^७प्रकृतिर्योनिलिङ्गे च केशिकयाद्याश्व वृत्तयः^८ ॥ ७२ ॥

^९सिक्ताः स्युर्बालुकापि वेदे श्रवसि च श्रुतिः^{१०} ॥

^{११}बनिता जनितात्यथानुगागाथां च येषिति ॥ ७३ ॥

^{१२}श्रुतिः क्षितिर्व्युदासेऽपि ^{१३}वृतिर्वाणार्थैर्ययोः ॥

^{१४}बृहती क्षुद्रवार्ताकीछन्दोभेदे महत्यपि ॥ ७४ ॥

^{१५}वासिता स्त्रीकसिगयोश्च^{१६} वार्ता वृत्तौ जनश्रुतौ ॥

१ [क्षितिः] सूर्यचो मन्त्रे अग्निज्वालायाश्च । २ लोके छन्देविशेषे भुवि च

३ [जगती] । ४ दशम छन्दः [पङ्क्तिः] । ५ प्रभावे उत्तरकाले च । [आयतिः] । ६

(पक्षतिः) गतौ चान्न वीर्यभेदे सन्ध्याभेदे च । ७ (पक्षतिः) पक्षमेदयोः भाषादस्य

च मूले च । ८ [प्रकृतिः] मोर्ना यत्र च । ९ [वृत्तयः] कोशक्या रमटे वात्सवी

मारुत्यः । १० सिक्ता बालुकाया बालुकायन्वितदेशा च । ११ श्रुतिः] वेदे यवविद्यया

च १२ [बनिता] उत्पन्नाविष्मन्नेत्यायायो वतिन्विद्या वर्तते । १३ द्वे श्रुतः । १४ द्वे

श्रुतेः । १५ ग्रीष्मि वृहत्याय । १६ हस्तिन्या वासिता । १७ द्वे वार्तायाः ।

१वार्त फलशुन्यरोगे च त्रिष्वप्सु च १घृतामृते ॥ ७५ ॥

२कलधौतं रूप्यहेम्नोर्निमित्तं २हेतुलक्षणाः ॥

३श्रुतं शास्त्रावच्यतयोर्युगपर्याप्तयोः ३कृतम् ॥ ७६ ॥

४अत्यादितं महाभीतिः कर्म जीवानपेक्षिच ॥

युक्ते क्षमादावृते ४भतं प्राणयतीते समे त्रिषु ॥ ७७ ॥

५वृत्तं पद्ये चास्त्रे त्रिष्वतीते दृढनिस्तले ॥

६महदाज्यं ७आवगतं जन्मे स्यादहिते त्रिषु ॥ ७८ ॥

८श्वेतं रूप्येऽपि ९रजतं हेम्नि रूप्ये सिते त्रिषु ॥

त्रिष्वतो १०जगदिहोऽपि ११रक्तं नील्यादिरागि च ७९

१२श्ववर्षातः सिते पीते शुद्धे वज्राजुर्नौ १३सितौ ॥

युक्तेऽतिसंस्कृते १४मर्षिण्यभिनीतोऽय १५संस्कृतम् ॥ ८० ॥

कृत्रिमे लक्षणोपेतेऽप्यनन्तोऽ१६नवधावपि ॥

१ द्वे वार्तस्य । २ घृतम्, अमृतं च अप्सु । ३ द्वे कलधौतस्य । ४ द्वे निमित्तस्य ।
५ द्वे घृतस्य । ६ द्वे कृतस्य । ७ द्वे अप्यादितस्य । ८ श्रीणि, अन्तुहलसंघानि च
भूतस्य । ९ पञ्चकृतस्य । १० एवं महतः । ११ द्वे अवगतस्य । १२ द्वे श्वेतस्य ।
१३ श्रीणिरजतस्य । १४ द्वे अंगणे भुजने च अगत । १५ एवं स्वस्य ।
१६ श्रीणि अवधातस्य । १७ द्वे वितस्य । १८ न्याय्ये भूषिते हन्तरि च
अभिनीत । १९ कृत्रिमे घटादीं लक्षणोपेते वास्त्ये च संस्कृतम् । २० निस्सीते
शेषाद् वाच्यतः ।

ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽपि १जातस्तु कुलजे वुधे ॥ ८२ ॥

३विविक्तौ पूतविजनौ ४मृद्धितौ मृदसंच्छ्रयो ॥

द्वौ चाम्लपुष्पौ ५शुकौ ६शितौ धवलमेवकौ ॥ ८३ ॥

सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्येऽभ्यहिते च ७सत् ॥

पुस्कृतः पूजिनेऽश्वत्थभियुक्तेऽग्रः कृने ॥ ८४ ॥

८निवातावाश्रयावातौ शस्त्राभेद्यं च वर्म यत् ॥

जातोन्नद्धप्रवृद्धाः १०स्युरुच्छ्रिता ११उत्थितास्त्वमी ॥ ८५ ॥

वृद्धिमत्प्रोद्यनोत्थन १२आहतौ सादराचिनौ ॥

॥ इति तान्ताः ॥

१३अर्थोऽभिधेयैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु ॥ ८६ ॥

१४निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टे जले गुणौ ॥

१५समथस्त्रिषु शक्तिरथे संवृद्धार्थे हितेऽपि च ॥ ८७ ॥

१६दशमीस्थौ क्षीणांगवृद्धौ १७वीथी पदव्यपि ॥

१ प्रसिद्धो हृष्टो व प्रतीतः । २ कुलजे परिवृत्तेऽभिजातः । ३ द्वयं विविक्तस्य
४ द्वयं मृद्धितस्य । ५ द्वयं शुष्कम् । द्वौ शितौ । ६ पञ्च वस्त्राणि । ७ त्रिषु पुर
सङ्गतः । ८ उभौ निवातौ शस्त्राभेद्यं कश्चन निहातम् । ९ प्रयेऽद्विगताः । १० प्रय
उत्थिताः । ११ द्वौ आहताः । १२ चतुषु विषये चार्थः । १३ चतुषु तीर्थसन्दर्भः । १४
त्रिषु समर्थः । १५ उभौ वृद्धौ । १६ मार्गः पंक्तिश्च वीथी ।

१आस्यानीयत्नयोरास्याप्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोः ॥८७॥

२शास्त्रद्विण्योर्ग्रन्थः संस्थाधारे स्थितौ ३भृतौ ॥

॥ इति शान्ताः ॥

४अभिप्रायवशौ ५छन्दावदौ जीमूतवत्सरौ ॥ ८८ ॥

६अपवादौ तु निन्दाज्ञे ७दायादौ सुतवाधवे ॥

८पादाश्रयङ्प्रितुर्गोशाश्रन्दाग्न्यर्कास्तमोऽनुदः ॥८९॥

११निर्वादो जनवादेऽपि १२शादो जम्वालशष्पयोः ॥

आरावे रुदिते १३त्रातर्याकन्दो दारुणो रणे ॥ ९० ॥

१४स्यात्प्रसादौऽनुरागेऽपि १५सदः स्याद्वचञ्जनेऽपि च ॥

गोष्ठाध्यक्षेऽपि १६गोविन्दो हर्षेऽप्यामोदवन्मदः १७॥९१॥

प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे १८ककुदोऽस्त्रियाम् ॥

स्त्री १९संजिवज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामस्तु ॥ ९२ ॥

१ द्वे आः पायोः । २ द्वे प्रस्थस्य । ३ द्वे छन्दस्य भृतस्य । ४ द्वे छन्दस्य । ५ द्वे
अम्यस्य । ६ द्वे अपवादस्य । ७ द्वे दायादस्य । ८ शीघ्रि पादस्य । ९ शीघ्रि तम
पुनः । ११ लोकापावादे निर्णीतवादे च । १२ द्वे शादस्य । १३ अनुपुं आकन्द-
१४ अनुपदे प्रसमतायां आध्यपुणे च प्रवादः । १५ व्यञ्जने सूत्रकारे च सुदः । १६
गोशलादीं हृष्टगतां हृष्टो च गोविन्दः । १७ एवमदस्य । १८ शीघ्रि ककुदस्यो-
१९ पञ्चसु घटिते च धीवि ।

धर्मे ११ हस्युपनिषत्पादतौ वत्सरे १२ शरत् ॥

१३ पदं व्यवसितत्राणस्यानलक्ष्माङ्गप्रिवस्तुषु ॥ १३ ॥

गोष्पदं सेविते माने १४ प्रतिष्ठाकृत्यमास्पदम् ॥

त्रिष्विष्टमधुरौ १५ स्वादू १६ मृदुवातीक्ष्णकेमलौ १ ॥ १४ ॥

मूढाल्पापदुर्निर्भागा १७ मन्दाः स्युर्द्रौ तु १८ शार्दौ ॥

प्रत्यग्राप्रतिभौ विद्वत्सुप्रगल्भौ १९ विशारदौ ॥ १५ ॥

॥ इति दान्ताः ॥

व्यामो ११ वटश्च १२ चन्द्रोधातुत्सेधः काय उन्नतिः ॥

पर्यहारश्च मार्गश्च १३ विवधौ वीवधौ च तौ ॥ १६ ॥

१४ परिधिर्यज्ञियतरोः साखायानुपस्यकं ॥

बन्धकं व्यसनं १५ चेतःपीडाधिष्ठागमाधियः ॥ १७ ॥

स्युः समर्थं ननीवाकनियामाश्च १६ समाधयः ॥

१० दोषोत्पादेऽनुबन्धः स्यात्प्रकृत्यादिविनश्वरे ॥ १८ ॥

१ धर्मे रहसि वेदान्तं चोपनिषद्दः । २ द्वे शरदः । ३ वट् पदस्य । ४ द्वे गो
पदस्य । ५ द्वे आस्पदस्य । ६ द्वे स्वादूः । ७ द्वे मृदुना । ८ त्रीणि मन्दस्य । ९ द्वे
शारदस्य । १० द्वे विधारदस्य । ११ द्वे व्यधोपस्य । १२ द्वे उत्सेधस्य । १३ द्वे
[वी] वेधस्य । १४ द्वयोः पर्यधिः । १५ चत्वारि आधेः । त्रीणि समाधेः । १६
पञ्चाऽनुपस्यस्य ।

मुख्यानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने ॥

१ विधुर्विष्णौ चन्द्रमसि परिच्छेदे विलेख्यधिः ॥ ११ ॥

२ विधिर्विधाने देवेऽपि ३ प्रणिधिः प्रार्थने चरे ॥

४ बुधवृद्धौ परिहतेऽपि ५ स्कन्धः समुदयेऽपि च ॥ १०० ॥

देशे नदविशेषेऽथौ ६ सिन्धुर्ना मरिति स्त्रियाम् ॥

७ विद्या विद्यौ प्रकारे च ८ साधू रम्येऽपि च त्रिषु ॥ १०१ ॥

९ बधू र्जाया स्तुता स्त्री च १० सुत्रा लेपेऽमृतं स्तुती ॥

११ संथा प्रतिज्ञा भयादा १२ श्रद्धा संप्रत्ययः स्पृहा ॥ १०२ ॥

१३ मधु मद्ये पुण्यासे क्षौदेऽप्यन्धं तमस्यपि ॥

अतस्त्रिषु १४ समुन्नद्धौ परिहृतमयगविनौ ॥ १०३ ॥

१५ ब्रह्मबन्धुः धिक्षेपे निर्देशेऽप्यावलम्बितः ॥

१ द्वे विधौ । २ श्रीण्यवधे । ३ श्रीणि विधेः । ४ द्वे प्रणिधेः पंडितेऽपि
बुधवृद्धौ । ५ समुदयेऽपि । ६ स्कन्धः । ७ श्रीणि विष्णोः । ८ द्वे
विद्यावदसाधौ । ९ रम्ये वापुर्विहते गमने च साधुः । १० श्रीणि वप्याः । १० द्वे
सुयोयाः । ११ द्वे संथायाः । १२ द्वे श्रद्धायाः । १३ श्रीणि मधुः । १४ अन्धकारे
वेत्तने वाप्यवन्दः । १५ द्वे समुन्नद्धौ । १६ द्वे मयगविनौ ।

अविदूरोऽप्यवष्टब्धः । प्रसिद्धौ ख्यातभूषिनौ ॥१०६॥
॥ इति धान्ताः ॥

सूर्यवहनी चित्रमानु भानू रश्मिदिवाकरौ ॥

भूतात्मानौ धातृदेहौ मूर्खनीचौ ५ पृथञ्जनौ ॥१०७॥

प्रावाणौ शैलपापाणौ ७ पत्रिणौ शरपक्षिणौ ॥

तरुशैलौ शिखरिणौ शिखिनौ वह्निवर्हिणौ ॥१०८॥

१० प्रतियत्नावुभौ क्षिप्तोपग्रहावय ११ सादिनौ ॥

द्वौ सारथिहयारोहौ १२ वाजिनोऽश्वेषु पक्षिणः ॥१०९॥

१३ कुलेऽप्यभि जनौ जन्मभूष्यामप्यथ १४ हायनाः ॥

वर्षावित्रोद्भिदेशश्च चन्द्राग्न्यर्का १५ विरोचनः ॥११०॥

क्लेशेऽपि १६ वृजिनो १७ विश्वकर्मा कसुरशिल्पिनोः ॥

आत्मा १८ यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म वर्णमव १०६

शको धातुकमत्ते भो बभुर्काण्डो १९ घनाघनः ॥

१ द्वौ जलपट्टरपस्य । २ द्वौ प्रसिद्धस्य । ३ द्वौ चित्रमानोः । ४ द्वौ भानोः ।

५ पृथक् । ६ द्वौ वृषजन्तस्य । ७ द्वौ प्रावाणः । ८ द्वौ पत्रिणः । ९ द्वौ शिखरिणः ।

१० क्षिपिनः । ११ द्वौ प्रयत्नस्य । १२ द्वौ सादिनः । १३ त्रयो वाजिनः । १४ द्वौ

भूमिजनस्य । १५ त्रयो हायनाः । १६ चत्वारि विरोचनस्य । १७ द्वौ वृजिनस्य ।

१८ अर्धे सुप्रशिक्षिणि च वित्तकर्मा । १९ यत्नानाः । १० पञ्च घनाघनः ।

चन्द्राग्न्याः ।

१धनो मेघे मूर्तिगुणोत्रिषु मूर्ते निरन्तरम् ॥ ११० ॥

२अभिमानोऽर्थादिदपे ज्ञाने प्रण्यर्हिसयोः ॥

३इनः सूर्ये प्रभौ ४राजा मृगाङ्के क्षत्रिये नृपे ॥१११॥

५वाणिन्यौ नर्तकोदृत्यौ स्त्रवन्त्यामपि ६ बाहिनी ॥

७हादिन्यौ वज्रतडिनौ वन्दायामपि ८ कामिनी ॥११२॥

त्वग्देहयासपि ९तनुः १०सुनाऽधोजिह्विकापि च ॥

क्रतुविस्तारयोःस्थो ११विनानं त्रिषु तुञ्छके ॥ ११३ ॥

मन्देऽथ १२केतनं कृत्ये केतावुपनिमन्त्रणे ॥

वेदस्तत्त्वं तपो १३ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः ॥११४॥

उत्साहने च हिंसायां सूचने चापि १४गन्धनम् ॥

१५आतञ्जनं प्रतीवाप्रजवनाप्रायनार्थकम् ॥ ११५ ॥

१६व्यञ्जनं लाञ्छनं शमश्रुनिष्ठानावयवेष्वपि ॥

१स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्वहिपक्षिणाम् ११६

२स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने ॥

अवकाशे स्थितौ स्थानं क्रीडादावपि ३देवनम् ११७

४उत्थानं पौरुषे तन्त्रे सनिविष्टोद्गमेऽपि च ॥

५व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणेऽपि च ॥ ११८ ॥

मारणे मृतसंस्कारे गतौ द्रव्येऽर्थदापने ॥

निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च ६साधनम् ॥ ११९ ॥

७निर्यातनं वेशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च ॥

८व्यसनं विपदि अशे दोषे कामजकपजे ॥ १२० ॥

९पक्ष्माक्षिलोम्नि किञ्जल्के तन्त्वाद्यशेऽप्यणोयसि ॥

तियिभेदे क्षणे १०पर्व ११वर्त्म नेत्रच्छदेऽ ध्वनिः १२१ ॥

आकार्यशब्दे १३कौपीनं मैथुनं संगतौ स्ते ॥

१४प्रधानं मरमात्मा धीः १५प्रज्ञानं बुद्धिचिन्हयोः ॥ १२२ ॥

१ द्वयोः कौलीनशब्दः । २ त्रिषु उत्थानशब्दः । ३ द्वयोः स्थानशब्दः ।

४ क्रीडाशौ देवनशब्दः । ५ पञ्चषु उत्थानम् । ६ द्वयोः युगलशब्दः ।

७ मारणाशब्दे सैन्ये भेदे च साधनशब्दः । ८ त्रिषु निर्वर्तनशब्दः । ९ धनुषः ।

व्यसनशब्दः । १० त्रिषु पक्षशब्दः । ११ द्वयोः पर्व । १२ द्वयोर्वर्त्म ।

१३ द्वयोः कौपीनम् । १४ द्वयोर्मैथुनम् । १५ द्वयोः प्रधानम् । १६ द्वयोः

प्रज्ञानशब्दः ।

१ प्रसृतं २ पुष्टकलयेर्निघनं कुलनाशयोः ॥
 ३ क्रन्दने रोदनाहने वर्ष्म ४ देहप्रमाणयोः ॥ १२३ ॥
 ५ गृहदेहेत्विट्प्रभावा ६ धामान्यय चतुष्यये ॥
 ७ संनिवेशे च ८ संस्थानं ९ लक्ष्म विह्वनप्रधानयोः ॥ १२४ ॥
 १० आच्छादने संपिधानमपवारणमित्युभे ॥
 ११ आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तापयोऽपि च ॥ १२५ ॥
 १२ अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभाव १३ व्यासनेष्वपि ॥
 १४ रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि १५ वनं सलिलक्रानने ॥ १२६ ॥
 १६ तल्लिनं विले स्तोके वाच्यस्त्रिङ्ग तयोत्तरे ॥
 १७ समानाः सत्समैकेस्य १८ पिशनौ खलसूचकौ १२७ ॥
 १९ हीनन्यूनाबूनगह्यौ वेविश्वगो २० तरस्विनौ ॥
 २१ अभिपन्नोऽपराद्धोऽभिग्रस्तव्यापद्रतावपि ॥ १२८ ॥

१ द्वयोः प्रसृतशब्दः । २ द्वयोर्निघनशब्दः । ३ द्वयोः क्रन्दनशब्दः । ४
 द्वयोर्वर्ष्मशब्दः । ५ चत्वारि धामशब्दवाच्यानि । ६ द्वयोः संस्थानशब्दः । ७
 द्वयोर्लक्ष्म । ८ द्वयोराच्छादनशब्दः । ९ त्रिषु व्यासधनशब्दः । १० त्रिषु
 अधिष्ठानशब्दः । ११ स्वजातिश्रेष्ठे प्रसतरभेदे च रत्नम् । १२ उभे वनशब्दवाच्ये
 १३ उभे तल्लिनशब्दवाच्ये । १४ त्रयो समानशब्दवाच्याः । १५ द्वौ पिशुनशब्दवाच्यौ
 १६ द्वौ हीनन्यूनाशब्दवाच्यौ । १७ द्वौ तरस्विनशब्दवाच्यौ । १८ त्रयोऽभिग्रस्त
 शब्दवाच्याः ।

‘कञ्जापो भूशणो न्हँ दृणीरे संहतावपि ।

परिच्छदे ३परीवापः पर्युप्तौ सलिलस्वितौ ॥ १२६ ॥

गोधुगोष्ठयती ३गोपौ हरविष्णू ४वृषाकयी ।

५वाग्ममृषाश्च ६कशिपु त्वन्नमाच्छादनं दयम् ॥ १२७ ॥

७तल्पं शय्याद्विहारेषु स्वप्नेऽपि ८विष्णेऽस्त्रिषाम् ।

९प्रासरूपस्वरूपाभिरूपा बुचमनेऽज्ञयोः ॥ १२८ ॥

मेघलिङ्गा ग्रमी, कूर्मो वीणाभेदश्च १०कच्छपी

(११कुतपो मृगभेमोत्यपटे चान्दोऽटमैऽशके)

॥ इति पान्ताः ॥

स्वर्णे पुंसि रेफः १२स्यात्कृत्सिते वाच्यलिङ्गकः ॥ १२९ ॥

॥ इति पान्ताः ॥

अन्ताभावसत्वेऽश्वे १३गन्धर्वो दिव्यगायने ।

१४कम्बुना बलये शंखे १५द्विजिह्वो सर्पस्रवक्रौ ॥ १३३ ॥

१ पञ्चयु कञ्जाशब्दः । २ त्रिषु परोवायः । ३ ह्यङ्गीर्षा । ४ द्वीष्टवाक्यी ।

५ हे वाग्ममृषा । ६ द्रव्यं कशिपुपदम् । ७ त्रिषु तल्पशब्दः । ८ द्वयोर्विष्टा

शब्दः । ९ अनी पयो बुचमनोऽर्थोर्वन्ते । १० द्वे कच्छरीशब्दवाच्ये । ११ द्वयोः

वृत्तयः । १२ एवमनेकशब्दः पुमान् कुम्भिते वाच्यलिङ्गकः । १३ त्रिषु गन्धर्वशब्दाः ।

१४ द्वयोः कम्बुशब्दः । १५ द्वौ द्विजिह्वौ ।

पूर्वाऽन्यलिङ्गः प्रागाह पुं बहुत्वेपि पूर्वजान् ॥

॥ इति वान्तरः ॥

'कुम्भौ घटेभमूर्धांशौ हिम्भौ तु शिशुबालिशौ ।

स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ शम्भु ब्रह्मत्रिलोचनौ ।

कृत्तिभृणार्भका 'गर्भा' विश्वम्भः प्रणयेऽपि च॥१३५॥

स्याद्देर्गाः 'दुन्दुभिः पुंसि स्यादक्षे दुन्दुभिः स्त्रियाम् ।

स्यान्महारजने क्लीवं 'कुसुमं करके पुमान् ॥१३६॥

चत्रियेऽपि च 'नाभिर्ना' 'सुरभिर्गवि' च स्त्रियाम् ।

“सभा संसदि संव्येचत्रिष्वध्यक्षेऽपि” बल्लभः॥१३७॥

॥ इति भान्ताः ॥

किरणप्रग्रहौ 'शमी कपिभेकौ 'खवङ्गमौ ।

इच्छामनोभवौ ^{१५}कार्मौ शौर्योद्योगौ ^{१६}पराक्रमौ।१३८।

१ द्वौ कुम्भश्च पद्माच्यौ । २ द्वौ हिमश्चान्द्राच्यौ । ३ द्वौ स्यात्सौ । ४ द्वौ
सम्भू । ५ नयी समी । ६ द्वयोर्विष्णवः । ७ मेवां कुन्दुमिः पुमान् । अक्षे श्री ।
८ पुनर्भेदे कुम्भश्च पद्माच्यौ । करके चम्पकौ पुमान् । ९ चतुर्षु नाभिपदः ।
१० सप्तसु मुरमिः । ११ द्वयोः समा । १२ द्वयोर्षड्भ्यः । १३ द्वयो रश्मिः । १४
द्वयोः पक्षद्वयः । १५ द्वयोः काम । १६ द्वयोः पदकम्पः ।

१धर्माः पुराययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः ।

उपायपूर्वं आरम्भ ३उपधा वायुयक्रम ॥ १२१ ॥

चणिकयः पुरं वेदे १निगमो नामगो वणिक् ।

२नैगमौ दौ बले ३रामा नोलचारुसिते त्रिपु ॥१२०॥

शब्दादिपूर्वो वन्देऽपि १ग्रामः कान्तौ च विक्रमः ।

२स्तोमः स्तोत्रऽचरे वन्दे ३जिह्वस्तु कुटिलेऽलसे ॥१२१॥

उष्णोऽपि १धर्मश्चेज्जलद्वारे भ्रान्तौ च १विभ्रमः ।

११शुल्मा रुक्स्तम्बसेनाश्च १जामि, स्वसकुलस्त्रियोः १२२

क्षितिज्ञानयोः १३क्षमा शुक्ते क्षमं शुक्ते हिते त्रिपु ।

त्रिपु १४श्यामौ हरिकृष्णौ १५श्यामा स्वाच्छारिवांनेशा

१६ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभृषाप्राधान्यकेतुपु ।

१७सूक्ष्ममव्यात्ममप्याद्ये प्रधानं १८प्रथमस्त्रिपु ॥१२४॥

१ पुष्पादिषट्के धर्मशब्दः । २ द्वयोर्वचना । ३ त्रयो नियमाः । ४ द्वा नाम ।
 ५ चतुर्षु रामशब्दः । ६ द्वयोषामशब्दः । ७ त्रिपु विक्रमः । ८ त्रिपु स्तोमः ।
 ९ द्वयोर्विभ्रमः । १० एकस्मिन्शब्दः । ११ त्रिपु विभ्रमः । १२ त्रिपु शुक्लशब्दः ।
 १३ द्वयोर्भक्तिशब्दः । १४ द्वयोः शुभा । १५ त्रयो श्यामा । १६ त्रिपु श्यामा । १७
 १८ त्रिपु सूक्ष्मशब्दः । १९ द्वयोः सुम्भन । २० त्रयोः प्रथमः ।

१वामौ बलुपतीपौ १द्वावधमौ न्यूनकुत्सितौ ।

जोर्णं च परिभुक्तं च यातयाममिदं द्वयम् ॥ १४५ ॥

॥ इति मान्ताः ॥

तुरङ्गगरुडौ १ताक्ष्यौ निलयापवयौ १क्षयौ ।

१श्वस्र्यौ देवरश्यालौ भ्रातृव्यौ १भ्रातृजद्विपौ ॥ १४६ ॥

१पर्जन्यौ रसदब्देन्द्रौ १स्यादयः स्वामिवैश्ययोः ।

१०तिष्यपुष्ये कलियुगे ११पर्यायोऽवसरे क्रमे ॥ १४७ ॥

११प्रत्ययोऽधीनशपयज्ञानविश्वासहेतुषु ।

रन्ध्र ११शब्देऽयानुशयो दीर्घद्रेषान्तापयोः ॥ १४८ ॥

११स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्पे नागानां मन्थमे गते ।

११समयाः शपयाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥ १४९ ॥

व्यमनान्यशुभं दैवं ११विपदित्यनयास्त्रयः ।

१०अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दशडेऽप्यथापदि ॥ १५० ॥

१ हो वामौ । ५ द्वावधमौ । ३ अयं यातयाम संज्ञकम् । ४ हो ताक्ष्यौ । ५
 तर्मा क्षयौ । ६ द्वयोः श्वस्र्यौ । ७ हो भ्रातृव्यौ । ८ उगौ पर्जन्यौ । ९ द्वयोरयः ।
 १० द्वयोर्होऽप्य । ११ त्रिषु पर्यायः । १४ सप्तत्र प्रत्ययशब्दः । १३ द्वयोरनुशयः ।
 १४ द्वयोः स्थूलोच्चयः । १५ पञ्चसु श्रमयः । ११ श्रयमन्यः । १२ पञ्चसु
 करययः ।

युद्धायत्योः १संपरायः २पूज्यस्तु श्वशुरेऽपि च ।
 पश्चादकस्यायिबलं समवायश्च ३संनयौः ॥ १५१ ॥
 संघाते संनिवेशे च ४संस्त्यायः ५प्रणयास्त्वमी ।
 विसम्भयाञ्चाप्रेमाणो विरोधेऽपि ६समुच्छ्रयः ॥ १५२ ॥
 ७विषयो यस्य यो ज्ञातस्तत्र शब्दादिकेऽपि ।
 निर्यासेऽपि ८कपायोऽस्त्री सभायां च ९प्रतिश्रयः ॥ १५३ ॥
 १०प्रायो क्षम्यन्तगमने ११मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि ।
 १२हस्योपस्थयोर्गुह्यं १३सत्यं शपयतथ्योः ॥ १५४ ॥
 १४वीर्यं बले प्रभावे च १५द्रव्यं भव्ये गुणाश्रये ।
 १६धिष्णयं स्थाने गृहेऽभेग्नौ १७भाग्यं कर्मशुभाशुभम् ।
 १८कशेरुहेम्नोर्गार्ह्यं १९विशल्या दन्तिकेऽपि च ।
 २०वृषाकपायी श्रीगौर्योर्मिस्त्या २१नामशोभयोः ॥ १५५ ॥

१ त्रिषु संपरायः । २ द्वयोः पूज्यः । ३ तस्यो सश्वरः । ४ त्रिषु संस्त्यायः । ५
 श्रयः प्रणयाः । ६ द्वयोः समुच्छ्रयः । ७ पञ्चसु विषयशब्दः । ८ कायशब्दे विलेपनादौ
 च कपायः । ९ द्वयोः प्रतिश्रयः । १० द्वयोः प्रायः । ११ त्रिषु मन्युः । १२ द्वय
 मुद्यम १३ एतद्वच सत्यम् । १४ द्वयोर्वीर्यम् । १५ पदुषु द्रव्यम् । १६ पञ्चसु
 धिष्णयम् । १७ एकं भाग्यम् । १८ द्वयोर्गार्ह्यम् । १९ तिस्रो तिष्ठत्या । २० द्वे
 रूपाकपायीः । २१ एका अभिष्ट्या ।

आरम्भो निष्कृतिः शिष्टा जनं प्रसम्प्रधारणम् ।
 उपायः कर्म चेष्टा च चिकित्सा च नव ३ क्रियाः ॥१५७॥
 २ छाया सूर्यप्रिया कान्तिः प्रतिबिम्बमनातपः ।
 ३ कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काञ्च्यां मध्येभवन्धने ॥१५८॥
 ४ कृत्या क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेद्ये घनादिभिः ।
 ५ जन्यं स्याज्जननवादेऽपि ६ जघन्योऽन्त्येऽधमेऽपि वा ॥१५९॥
 ७ गर्हाहीनौ च ८ वक्तव्यौ ९ कल्पौ सज्जनिरामयौ ।
 १० आत्मवाननपेतोऽर्यादर्थ्या ११ पुण्यं तु चार्वापि ॥१६०॥
 १२ रूपं प्रशस्तरूपेऽपि १३ वदान्यो वल्लुवागपि ।
 न्यायेपि १४ मन्थं १५ सौम्यन्तु सुन्दरे सौमदैवते ॥१६१॥

॥ इति यान्ताः ॥

निवहावसरौ १६ वारौ १७ संस्तगौ पूस्तगाऽध्वगौ ॥
 १८ गुरु गीष्मतिपित्राद्यौ १९ द्रापसौ युगसंशयौ ॥१६२॥

- * १ नव क्रियाद्यन्ववाच्याः । २ चतुर्षु छायाशब्दः । ३ चतुर्षु कक्ष्या शब्दः ।
 ४ त्रिषु कृत्या । ५ जलकदे मुद्रादी च जन्मम् । ६ जघनार्थम् । ७ चतुर्षु वक्त-
 व्यशब्दः । ८ व्रीहिकर्ष्यौ । ९ द्रावण्यां । १० त्रिषु दृश्यम् । रूप्यम् ।
 ११ द्रव्योर्द्वयम् । १२ द्रव्योर्द्वयम् । १३ द्रव्योः सौम्यम् ।
 वनो संस्तगौ १४ द्वौ युगः । १५ द्रव्योर्द्वयः ।

'प्रकारो भेदसादृश्ये 'आकारावि द्विताकृतौ ॥
 'किंशारु सस्यशूकेषु मरु 'धन्वधराधरौ ॥ १६३ ॥
 'अद्रयो द्रुमशैलार्काः स्रोस्तनाद्रौ 'पयोधरौ ॥
 'व्यान्तारिदानवा वृत्रा बलिहस्तांशवः 'कराः ॥ १६४ ॥
 'प्रदरा भङ्गनारीरुक्वाणा १० अस्त्राः कचा अपि ॥
 अजातशृंगो गौः कालेऽप्यश्मश्रुर्नाच ११ तुवरी ॥ १६५ ॥
 स्वर्णेऽपि १२ रौः ११ परिकरः पर्यङ्कयस्त्रिवायोः ॥
 मुक्ताशुद्धौ च १२ तारः १५ स्यान्ध्वारो वायौ स तु त्रिषु ।
 कर्तुरेऽथ प्रतिज्ञाजिसंविदापसु १३ संगरः ॥
 वेदभेदे गुप्तवादे १० मन्त्रो ११ मित्रो स्वावपि ॥ १६७ ॥
 मत्स्येषु यूपस्त्राण्डेऽपि ११ स्वरुणं ह्येऽप्यवस्करः १० ॥
 ११ आहम्ब्रह्मस्तूर्यरवे गजेन्द्राणां च गर्जिते ॥ १६८ ॥

१

१ एकस्मिन् प्रकारे । २ द्वयोराकारः । ३ द्वयोः किंशारः । ४ द्वौ मरुः । ५
 प्रयोऽयः । ६ द्वौ पयोधरी । ७ त्रयो वृत्राः । ८ त्रयः कराः । ९ चत्वारः प्रदराः ।
 १० वमाकर्ता । ११ अस्त्री तुवरी । १२ द्वयोः कचाः । १३ द्वयोः परिकरः । १४
 एकस्मिन् तारः । १५ एकस्मिन् ध्वारः । १६ त्रिषु संगरः । १७ द्वयोर्मन्त्रः । १८
 द्वयोर्मित्राभ्याम् । १९ द्वयोः स्वरुणः । २० द्वयोरावस्करः । २१ द्वयोराहम्ब्रह्म-

१ अभिहारोऽभियोगे च चार्थे सन्नहनेऽपि च ॥
 स्याज्जङ्गमे २ परीवारः खड्गकोपे परिच्छदे ॥ १६६ ॥
 ३ विष्टा विटपी दर्भमुष्टिः पीठाद्यमासनम् ॥
 द्वारि द्वाःस्थे ४ प्रतीहारः प्रतिहार्यप्यनन्तरे ॥ १७० ॥
 विपुले नकुले विष्णौ ५ वसुर्ना पिङ्गले त्रिषु ॥
 ६ सारो बले स्थिरांशे च न्याये लकीर्णं वरे त्रिषु ॥ १७१ ॥
 ७ दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम् ॥
 महारागये दुर्गपथे ८ कान्तारं पुंनपुंसकम् ॥ १७२ ॥
 ९ मत्सरोन्यशुभद्वये तदत्कृपणयोस्त्रिषु ॥
 देवाद्वृत्ते १० वाः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीर्णं मनाकिप्रये ॥ १७३ ॥
 वंशाङ्कुरे ११ करीरोऽस्त्री तरुभेदे घटे च ना ॥
 ना वमृजघने हस्तसूत्रे १२ पतिसरोऽस्त्रियाम् ॥
 यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु ॥

१ त्रिष्वभिहारः । २ त्रिषु परीवारः । ३ प्रसो विष्टास्यद्वयाप्याः । ४ द्वयोः
 प्रतीहारः । ५ द्वयोर्बलः । ६ पुनोऽत्र विष्णवे त्रिषु । ७ वसुर्नाङ्कुरः । ८ एषमिन्द्रो दुरो
 दरः । ९ द्वयोः कान्तारः । १० एवम् मत्सराः । ११ एवम् वरः । १२ एवम्
 पतिसरोः । १३ एवम् अस्त्रियाम्

शुक्रादिकपिभेकेषु 'हरिर्ना कपिले त्रिषु ॥ १ ५ ॥
 'शर्करा कर्पांशेऽपि 'यात्रा स्याद्यापने गतौ ॥
 'इरा भूवाश्चराप्सु 'स्यात्तन्त्री निद्राप्रमोक्षयोः ॥ १७६ ॥
 'धात्री स्यादुपमाताऽपि क्षितिरप्यामलक्यपि ॥
 'क्षुद्रा व्यङ्गा नटी वेश्या सरघा कण्टकाग्निका ॥ १७७ ॥
 त्रिषु क्रूरेऽवमेऽल्पेऽपि क्षुद्रं 'मात्रा परिच्छेदे ॥
 अल्पं च परिणामे सा मात्रा १० कात्स्न्येऽवधारणे ॥ १७८ ॥
 ११ आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रं १२ कलत्रं श्रोणिभार्ययोः ॥
 योग्यभाजनयोः १३ पात्रं १४ पत्रं वाहनपक्षयोः ॥ १८१ ॥
 निदेशग्रन्थयोः १५ शास्त्रं १६ शस्त्रमायुधलोहयोः ॥
 १७ स्याज्जटाशुकयोनेत्रं १८ क्षेत्रं पत्नीशरीरयोः ॥ १८० ॥
 मुख्याग्रे क्रोडहस्तयोः १९ पोत्रं २० गोत्रं तु नास्ति च ॥

१ चतुर्दश दृष्टिस्तदः । २ त्रिषु चर्कराशब्दः । ३ हरीर्मात्रा । ४ चतुर्दश
 शब्दः । ५ द्वयोस्तन्त्रीशब्दः । ६ चतुर्दश धात्रीशब्दः । ७ यद्गु क्षुद्रा । ८ कृपदित्र
 येः क्षुद्रम् । ९ त्रिषु मात्रा । १० द्वयोर्मात्रम् । ११ द्वयोर्दिक्षेत्रम् । १२ द्वयोः कल
 त्रम् । १३ द्वयोः पत्रम् । १४ द्वयोः पत्रम् । १५ द्वयोः शास्त्रम् । १६ द्वयोः
 शस्त्रम् । १७ द्वयोर्मात्रम् । १८ द्वयोः क्षेत्रम् । १९ द्वयोः पोत्रम् । २०
 त्रिषु गोत्रम् ।

१ सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च ॥ १८९ ॥
 २ अजिरं विषये कायेऽप्यम्बरं ३ व्योम्नि वासति ॥
 ४ चक्रं राष्ट्रेऽप्यक्षरं ५ तु मोक्षेऽपि ६ क्षीरमप्सु च ॥ १९० ॥
 स्वर्णेऽपि ७ भूरिचन्द्रौ द्वौ द्वारमात्रेऽपि ८ गोपुरम् ॥
 ९ गुदादम्भौ १० गह्वरे द्वे रक्षोऽन्तकमुपहरे ११ ॥ १९१ ॥
 पुरोऽधिकमुपर्यग्रायगारे नगरे १२ पुरम् ॥
 १३ मन्दिरं चाय १४ राष्ट्रेऽस्त्रो विषये स्यादुपद्रवे ॥ १९२ ॥
 १५ द्रोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे १६ वज्रोऽस्त्री हीके पर्वौ ॥
 १७ तन्त्रं प्रधाने सिद्धान्ते सूत्रावाये परिच्छिदे ॥ १९३ ॥
 १८ औशीरश्चामरे १९ द्रुगडेऽप्यौशीरं शयनासने ॥
 २० पुष्करं कश्चिस्ताम्रे वाद्यभाण्डभुवे जले ॥ १९४ ॥
 व्योम्नि खड्गफले पथे तीर्थौषधिविशेषयाः ॥

१ पश्यतु सत्रमाच्छादः । २ त्रिषु अजिरम् । ३ द्वयोः अम्बरम् । ४ त्रिषु चक्रम् ।
 ५ त्रिषु राष्ट्रम् । ६ द्वयोः क्षीरम् । ७ द्वारमर्त्येऽपि । ८ द्वारमात्रे गोपुरम् । ९ द्वयोः
 गुदादम्भौ । १० द्वे गह्वरे । ११ त्रयोऽन्तकमुपहरे । १२ द्वयोः पुरम् । १३
 द्वयोः पुरम् । १४ द्वयोः राष्ट्रम् । १५ द्वयोः वज्रम् । १६ वज्रं वज्रम् । १७ द्वयोः
 औशीरम् । १८ द्वयोः औशीरम् । १९ द्वयोः औशीरम् । २० द्वयोः पुष्करम् ।

'अन्तरमवकाशोवधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्यं ॥१८७॥
 छिद्रात्मीयविनावहिरवसरमव्येज्जरात्मनि च ॥
 मुस्तेऽपि 'पिठरं' राजकशेरुण्यपि 'नागरम् ॥१८८॥
 'शार्वरं' त्वन्धमसे घातुके भेद्यलिङ्गकम् ॥
 'गौरोऽरुणे' सिते पोते 'व्राणकार्यप्यरुणकरः ॥ १८९ ॥
 'जठरः' कठिनेऽपि स्यादधस्तादपि 'वावरः ॥
 अनाकृलेऽपि 'चैकाग्रो १० व्यग्रो व्यासक्त आकृले ॥१९०॥
 ११ उपयु दीव्यश्रेष्ठे व्युत्तरः १२ स्यादनुत्तरः ॥
 एषां विपर्यये श्रेष्ठं दूरातात्मोत्तमाः १३ पराः ॥ १९१ ॥
 स्वादुप्रियो तु १४ मधुरौ १५ क्रूरो कठिननिर्दयी ॥
 १६ उदारो १७ दातृमहतोस्तिरस्त्वन्यर्नाचयोः ॥ १९२ ॥
 मन्दस्वच्छन्दयो १८ स्त्रैरः १९ शुभ्रमुदीष्टशुल्कयोः ॥

॥ इति शान्ताः ।

१ प्रयोगेषु कन्ताब्दः । २ एकः पिठरशब्दः । ३ द्वयोर्नागरम् । ४ द्वयोः
 शार्वरशब्दः । ५ त्रिषु गौरः । ६ द्वयोःरुणकरः । द्वयोर्जठरः । ८ द्वयोःपरः । ९
 द्वयोःस्वच्छन्दः । १० द्वयोर्द्वन्द्वः । ११ त्रिषु उत्तरः । १२ द्वयोःनुत्तरः । १३ प्रयः
 पराः । १४ द्वयोर्मधुरः । १५ द्वयोः क्रूरः । १६ द्वयोःस्त्रियः । १७ द्वयोःस्तिरः
 १८ द्वयोः स्त्रियः । १९ द्वयोः शुभ्रम् ।

चूडा विरीटं केशाश्च संयता 'मौलयस्त्रयः ॥ १६३ ॥

द्रुमप्रभेदमातङ्गकारावपुष्पाणि 'पोलवः ॥

कृनान्तानेहसोः 'कालश्चतुर्थेऽपि युगे 'कलिः ॥ १६३ ॥

स्यात्क्रुद्धेऽपि 'कमलः प्रावारेऽपि च 'कम्बलः ॥

कसोपहारयोः पुंसि 'वलिः प्राण्यङ्गजे स्त्रियाम् ॥ १६५ ॥

स्यौल्यसान्ध्यं सैन्येषु 'वलं ना कालसीरिणोः ॥

'वातूलः पुंसि वात्यायामपि वातासहे त्रिपु ॥ १६६ ॥

भेद्यलिङ्गः शठे 'व्यालः पुंसि श्वापदसर्पयोः ॥

११मलोऽस्त्रीपापविट्विट्टान्यस्त्री ११शूलंरुगायुधम् १६७ ॥

शङ्कावपि द्वयोः ११कीलः ११पालिः १६८ ॥

१५कला शिल्पे ११कालभेदेऽप्याली सख्यावली अपि १६८

अप्यप्यनुविकृती ११वेला कालमर्थादयोऽपि ॥

१ प्रकीर्णकम् । २ अगुप्तं वीर्यम् । ३ द्वयोः वाक्यः । ४ द्वयोः कलिः ।

५ द्वयोः 'कमलः । ६ द्वयोः 'कम्बलः । ७ द्वयोः 'वलिः । पुमान् । स्वपुत्रोपे स्त्री । ८ त्रिपु

वदम् । ९ द्वयोः । १० द्वयोः वाक्यः । पुमान् । अगुप्तं च त्रिपु । ११ शठे व्यालो वाक्यः ।

त्रिपु द्वयोः । १२ त्रिपु मन्त्रम् । १३ द्वयोः 'पालिः । १४ द्वयोः 'कीलः । १५ अगुप्तं

वाक्यम् । १६ द्वयोः कला । १७ द्वयोः वेला । १८ त्रिपु वेला ।

१ बहुलाः कृत्तिका गावो बहुलेजनौ शितौ त्रिषु १६६

२ लीला ३ विलासक्रियशोरुयता शर्करोपि च ॥

शोणितेऽमसि ४ कीञ्जालं ५ मूलमाद्ये शिफाभयोः २०३

६ जालं समूह आनाव गवाक्षक्षेत्रेष्वपि ॥

७ शीले स्वभावे सत्पुत्रे सस्य हेतुकृते ८ फलम् ॥ २०१ ॥

९ दिनेत्रहजोः कीवं समूहे १० पटलं न नां ॥

अथःस्वरूपयोरस्त्री ११ तले स्याच्चाभिपं १२ पलम् ॥ २०२ ॥

और्वानलेऽपि १३ पातालं १४ चैलं वस्त्रेऽधमेत्रिषु ॥

१५ कुक्कुलं शङ्कुभिः कीर्णं श्वभ्रे नातु तुष, नले २०३

निर्णीतं १६ क्वचमिति त्रिलिङ्गं त्वेककृत्स्नयोः ॥

पर्याप्तितमपुण्येषु १७ कुशलं शिक्षित त्रिषु ॥ २०४ ॥

१८ प्रवालमङ्कुरेऽप्यस्त्री त्रिषु १९ स्थूलं जडेऽपि च ॥

द्वयोर्द्वयः । २ द्वयोर्लीला । ३ द्वयोर्लीला । ४ द्वयोः कीर्णशब्दः । ५ त्रिषु
मूलम् । ६ चतुर्षु जात्यशब्दः । ७ द्वयोः शीलम् । ८ एकत्र फलम् । ९ छदिति
नेत्रयोरिति च पटलं क्लीबम् । समूहे स पुनपुंल्लङ्गः । १० दृष्टोक्तम् । ११ एकत्र
पलम् । १२ द्वयोः पातालम् । १३ एकत्र चैलं क्लीबम् अथ त्रिषु । १४ द्वयोः
पुनःशब्दः क्लीबम् । पुनःशब्दे पुनः । १५ एकत्र क्वचम् द्वयोः च त्रिषु । १६
योः कुशलम् । शिक्षिते त्रिषु । १७ द्वयोः प्रवालम् । १८ द्वयोः स्थूलवस्तुषु

१करोलो दन्तुरे तुङ्गे चारौ दत्ते च १पेशलः ॥२०५॥
 मूर्खेऽर्भकेऽपि १वालः १स्यालोलश्चलसतृष्णयोः ॥

॥ इति लान्ताः ॥

१द्वदावौ वनारण्यवन्ही जन्महरौ १भवौ ॥ २०६ ॥
 मन्त्रो सहायः १सचिवौ पतिशाखिनरा १धवाः ॥
 १धवयः शैलमेषार्का आज्ञान्हीनाञ्चरा १हवाः ॥२०७॥
 १भावः सत्तास्वभावामिप्रायचेष्टात्मजन्मसु ॥
 स्यादुत्पादे फले पुष्पे १प्रसवो गर्भमोचने ॥ २०८ ॥
 अविश्वासेऽपन्हवेपि निकृतावपि १निन्हवः ॥
 उत्सेकामर्पयोरिच्छाप्रसवे मह १उत्सवः ॥ २०९ ॥
 १अनुभावः प्रभावेच सतां च मतिनिश्चये ॥
 स्याज्जन्महेतुः १प्रभवः स्थानं चाद्योपलब्धये ॥२१०॥
 शूद्राया विप्रननये शस्त्रे १पारशवो मतः ॥

१ द्वयोः करोलः । २ द्वयोः पेशलम् । ३ द्वयोः वारौ । ४ द्वयोर्लोलः । ५
 द्वयोर्द्वदावौ । ६ द्वयोर्मन्त्रः । ७ द्वयोः सचिवः । ८ द्वयोः पतिनाः । ९ त्रिषु धवयः ।
 १० त्रिषु हवः । ११ षट्सु भावः । १२ षट्सु प्रसवः । १३ त्रिषु निन्हवः । १४
 पञ्चषु उत्सवः । १५ त्रिषु अनुभावः । १६ द्वयोः प्रभवः । १७ द्वयोः पारशवः ।

१ध्रुवो भभेदे क्लीर्ध तु निश्चिते शाश्वते त्रिषु २११
 २स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने ॥
 ३लोकतोवस्त्रबन्धेऽपि ४नीवी परिपणोऽपि च ॥ २१२ ॥
 ५शिवा गौरीफरेवयोर्द्दन्दं ६कलहयुग्मयोः ॥
 ७द्रव्यासुव्यवसायेषु ८सत्त्वमस्त्री तु जन्तुषु ॥ २१३ ॥
 ९क्लीवं नष्टं सके परादे वाच्यालिङ्गमपि क्रमे ॥

॥ इति वान्ताः ॥

दौ १विशौ वैश्यमनुजौ द्वौ चाराभिमरौ स्पर्शौ २१४
 द्वौ ३राशौ पुञ्जमेषाद्यौ ४द्वौवंशी कुलमस्करौ ॥
 ५रहःप्रकाशौ ६वीकाशौ ७निर्वेशो भृतिभागयोः ३१५
 ८स्तान्ते पुंसि ९कीनाशः क्षुद्रकर्पकयोस्त्रिषु ॥
 पदे लक्ष्मे निमित्तेऽपदेशः १०स्यात्कुशमप्सु ११च ॥ २१६ ॥
 १२दशाऽवस्थानेकविधाप्याशा १३तृष्णापि चायता ॥

१ यवराशौ नक्षत्रभेदे पुमान् । निश्चिते स्त्रीवः । निये त्रिषु । २ द्वयोः एवः
 पुमान् । आत्मीये त्रिष्ठितः । धने पुन्यसु सके । ३ द्वयोर्नीवी । ४ द्वयोः स्त्रिया । ५
 द्वयोर्द्दन्दम् । ६ त्रिषु सत्त्वम् । ७ त्रिषुक्लीवशब्दः । ८ द्वयोर्विशदः । ९
 द्वयोः स्वरः । १० द्वौ राशिः । ११ द्वयोर्विशः । १२ द्वयोर्वीक्ष्यः । १३ द्वयोर्निर्वेशः ।
 १४ त्रिषु कीनाशः । १५ त्रिस्त्वपदेशः । १६ अण्ड कुशम् । १७ एकम् दशा ।
 १८ द्वयोरायता ।

१वशा स्त्री करिणो च स्याद् १८ दृग्ज्ञाने ज्ञातरित्रिपु २१७

२स्थात्कर्कशः साहसिकः कठोऽमसृणावपि ॥

४प्रकाशोऽतिप्रसिद्धेऽपि शिशावज्ञे च ५बालिशः २१८

१[कोशोऽस्त्रीकुड्मले खड्गपिधानेऽर्थोऽपि दिव्ययोः]

॥ इति शान्ताः ॥

७सुरमत्स्यावतिमिषो ८पुरुषावात्ममानवौ ॥

काकमत्स्यात्खगौ ९चाङ्क्षौ १०कक्षौ तु कर्णवीरुधौ ॥

११अभीपुः प्रग्रहे रश्मौ १२प्रैषः प्रेषणमर्दने ॥

१३पक्षः सहायेऽप्युष्णीषः १४शिरोवेदकिरीटयोः ॥ २२० ॥

शुक्ले मूषके श्रेष्ठे सुरुने वृषभे १५धृषः ॥

द्युतेऽक्षे १६शारिफलकेऽप्याकर्माऽथा १७क्षामिन्द्रिये २२१

ना द्युताङ्गे कर्षवक्त्रे व्यवहारे कलिद्रुमे ॥

१८कर्षवार्ताकरीपाग्निः १९कर्षूः कुल्याभिधायिनी २२२

१ द्युयार्थः । २ द्युर्दृक् । ३ त्रिपु कर्कशः । ४ द्युयो. प्रकाशः । ५ द्युयोर्वा-
लिषः । ६ चतुर्षु कोशः । ७ वर्णवतिमिषो । ८ द्युयो पुष्यः । ९ द्युयोष्णाक्षः ।
१० द्वौ कर्णौ । ११ द्युयो रश्मौ । १२ द्युयो. प्रेषः । १३ द्युयोः पक्षः । १४
द्युयोऽप्युष्णीषः । १५ चतुर्षु धृषः । १६ विधादृषः । १७ सप्तवक्षः । १८ द्युयो-
वपुः । १९ कुल्याभिधायिनी कर्षः स्त्री ।

पुंभावे तत्किंयायां च 'पौरुषं' विषमम् च ॥

उपादानेऽप्यामिषं स्यादपराधेऽपि 'क्षित्विषम्' ॥२२३॥

स्याद्बृष्टौ लोकधात्वंशे वत्सरे वर्षमस्त्रियाम् ॥

'प्रेक्षा नृत्येक्षणं प्रज्ञा भिक्षा सेवार्थना भृतिः' ॥२२४॥

'त्विद् शोभापि त्रिषु पर 'न्यत्तं' कात्स्न्यनिकृष्टयोः ॥

प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽप्यक्षौ^{१०} ॥^{११} हतस्त्वमभ्ययविक्रान्ते ॥२२५॥

॥ इति पान्ताः ॥

रतिशवेनञ्चरौ^{१२} हंसौ सूर्यवहनी^{१३} विभावसू ॥

'वत्सौ तर्णक वसौ' द्वौ सारङ्गाश्च^{१४} द्विवौकसः ॥२२६॥

शृङ्गाश्च विषे वीर्ये^{१५} गुणे रागे द्वे रसः^{१६} ॥

'पुंस्युत्तं सावतंसौ द्वौ कर्णावौ च श्रेष्ठौ' ॥२२७॥

देवभेदेऽनले राशमौ^{१७} वसू रत्ने धने^{१८} वसु ॥

१ एकत्र पौरुषम् । २ द्वयोर्विषम् । ३ द्वयोस्तमियम् । ४ द्वयोर्विषयम् । ५ पुं मयंराजः । ६ द्वयोर्मिषा । ७ चतुर्त्विद् । ८ द्वयोर्मिषम् । ९ एतं प्रत्य-
यिष्ठम् । १० एवं अप्येवमित्यर्थः । ११ द्वयोर्विषम् । १२ द्वयोर्विभावयोः ।
१३ द्वयोर्विभावयोः । १४ द्वयोर्विभावयोः । १५ द्वयोर्विभावयोः । १६ रत्ने धने वसु ।
१७ रत्ने धने वसु । १८ रत्ने धने वसु ।

विष्णौ च वेधाः स्त्रीत्वाशीर्हिताशंसाहि दंष्ट्रयोः २२८
 १लालसे प्रार्थनौत्सुक्ये २हिंसा चौर्यादिकर्म च ॥
 ३प्रसूरश्चापि भूयावौ ४रोदस्यौ रोदसी च ते ॥ २२९ ॥
 ज्वालाभासौ न ५पुंस्यर्चिज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु ६ ॥
 ७पापापराधपारागः ८खगबालदिनोर्वयः ॥ २३० ॥
 तेजः ९पुरीषयोर्वचौ १०महस्तूत्सवतेजसोः ॥
 ११रजो गुणे च स्त्रीपुण्ये रहौ ध्वान्ते गुणे १२तपः २३१
 १४छन्दः पद्येऽभिलाषे च १५तपः कृच्छादिकर्म च ॥
 १६सहो बलं सहा मागो १७नभः खं श्रावणोनभाः २३२
 १८ओकः १९सद्भाश्रयंश्चौका २०पयः क्षीरं पयोऽम्बुच ॥
 २१ओजो दीप्तौ बले २२क्षोत इन्द्रिये निम्नगारये २३१
 २४तेजः प्रभावे दीप्तौ च बले शुकेऽप्यतस्त्रिषु ॥

१ द्योर्वेधाः । २ द्योराशीः । ३ उभेलाकृते । ४ द्योर्हिंसा । ५ द्योः श्रुः
 ६ द्यो रोदस्यौ । ७ द्योर्चिः । ८ त्रिषु ज्योतिः । ९ द्यो राग्य । १० द्योर्वयः ।
 ११ द्योर्वचः । १२ द्योर्वहः । १३ द्योः रजः । १४ त्रिषु तपः । १५ द्योश्छन्दः
 १६ धान्तरनादिमते चाश्रयणादौ च तपः । १७ द्योः सहः । १८ द्योर्नभाः ।
 १९ द्यो ओकः । २० आश्रयमात्रे ओकाः । २१ द्योः पयः । २२ द्योरोजः ।
 २३ द्योः दीप्तः । २४ त्रिषु तेजः ॥

‘विद्वान् विदंश्च ‘वीभत्सो हिंस्रोऽप्यतिशयेत्वमी १३४
 वृद्धप्रशस्योर्ज्वायान् ‘कनीयास्तु ‘युवाल्पयोः ॥
 ‘वरीयांस्तुतस्तोः साधीयान् साधुशब्दयोः ॥२३५॥

॥ इति सान्ताः ॥

इलेऽपि ‘वर्ह निर्व ँघोपसगार्कादयो ‘ग्रहाः ॥
 द्वार्पापीडे क्वापरे से ‘निर्व्यूहो नागदन्तके ॥२३६॥
 तुलासुत्रेऽश्वादिस्त्रयो ‘प्रग्राहः ‘ग्रहेऽपि च ॥
 परीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ११ ॥ २३७ ॥
 दारेषु च ११ गृहाःऽ ११ श्रोतवामप्यारोहो वरस्त्रियाः ॥
 ११ व्यूहो वन्देऽप्यद्विष्ट्रे ११ ‘अग्रगोन्दर्कास्तमोऽग्रहाः ११ ॥
 १० परिर्वृद्धं नृपाहेऽर्थे दस्त्रिहो-

॥ इति शान्ताः ॥

ऽवधया परे ॥

१ द्वयोर्विद्वान् । २ द्वयोर्वीभत्सोः । ३ द्वयोर्मोघान् । ४ द्वयोर्मज्जोयान् । ५
 द्वयोर्वीजान् । ६ द्वयोः साधोयान् । ७ द्वयोर्वार्हम् । ८ निर्वन्धादयोऽग्रहाः । ९
 व्यूहो निर्व्यूहः । १० । तुलासुत्रादाविमो । ११ एतपरिग्रहाः । १२ द्वयोर्वरगन्धः
 १३ एकस्त्रिजनापीडः । १४ द्वयोर्व्यूहः । १५ द्वयोर्विष्ट्रः । १६ त्रयस्त्रयोऽग्रहाः । १७
 एतत्परिग्रहाः ।

- १ आङ्गीपदर्थे ऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ॥ २३१ ॥
 २ आप्रगृह्यः स्मृतौ वाक्ये ऽप्यास्तु १ स्यात्कोपपीडयोः ॥
 पापकृत्सेपदर्थे १ कु १ धिङ् निर्भर्त्सननिन्दयोः ॥ २४० ॥
 १ चान्वाचयसमाहारे तरं तासमुच्चये ॥
 १ त्वस्त्याशीः क्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घने ऽप्यति २४१
 १ श्वित्प्रश्ने च वितर्के च १ त्व स्याद्देवेऽवधारणे ॥ .
 १ सकृत्सहैकवारे चाप्यारा १ दूदूरसमीपयोः ॥ २४२ ॥
 प्रतीच्यां चरमे १ पश्चादुत्ता १ व्यर्थविकल्पयोः ॥ २४३ ॥
 पुनः सहार्थयोः १ शश्वत्सा तात् १ प्रत्यक्षतुल्ययोः २४३
 स्वेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रयो १ व्रत ॥
 १ हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः ॥ २४४ ॥
 १ प्रातनिधौ वाप्सालक्षणादौ प्रयोगतः ॥

इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु ॥ २४५ ॥

प्राच्यां^२ पुरस्तात्प्रथमे पुराथे^१ ऽग्रत^३ इत्यपि ॥

*यावत्तावच्च साकल्येऽवधानेऽवधारणे ॥२४६॥

‘मङ्गलानन्तरास्मिन्प्रश्नकालेऽन्येष्वथो अथ ॥’

वृथा निरर्थकाविद्योर्नानाऽनेके भयार्थयोः ॥ २४७ ॥

‘तु पृच्छयां विक्लपेव ‘पश्चात्मादृश्ययोगतु ॥

प्रश्नावधारणस्तुज्ञानुनयामन्त्रणे 'ननु ॥ ३४८ ॥

११ गृहीतमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि ॥

उपमायां विकल्पे ^{१३}वा ^{१३}सामि त्वयें जुगुप्सिते ९४६

१५ अमा सह समीपे च १६ कं वारिणि च मूर्धनि ॥

१६॥वेत्यमर्थेयारं व १७॥नृनं तर्केऽर्थनिश्चये ॥ २५० ॥

दृष्ट्वा मया सुखं 'जीवं' किं पृच्छायां जुगुप्सते ॥

१० ननाम प्राकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकृतसने ॥ २५१॥

१ पञ्चमु इति शब्दः । २ चतुर्षु पुस्तकात् । ३ अष्टादश-प्रादशास्यम् । ४
तुर्षु यावत्तच्छब्दः । ५ पञ्चसप्तो अथवा अष्टद्वयम् । ६ द्वयोर्द्वया । ७ द्वयो
र्द्वया । ८ द्वयोर्द्वया । ९ द्वयोर्द्वया । १० पञ्चमुपुस्तकम् । ११ पञ्चमु
पुस्तकम् । १२ द्वयोर्द्वया । द्वयोः । १३ चाष्टद्वयम् । १४ द्वयोर्द्वया ।
५ द्वयोः द्वयम् । १६ द्वयोर्द्वयम् । १७ द्वयोर्द्वयम् । १८ द्वयोर्द्वयम् । १९ द्वयोः
द्वयम् । २० पञ्चमु नाशब्दः ।

१ आङ्गोषदर्थे ऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ॥२३१॥

२ आप्रगृह्यः स्मृतौ वाक्ये ऽप्यास्तु १ स्यात्कोपपीडयोः ॥

पापं कृत्सेपदर्थे १ कु १ धिङ् निर्भर्त्सननिन्दयोः ॥२४०॥

३ चान्वाचयसमाहारे तरन्तः समुच्चये ॥

४ त्वस्त्याशीः क्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ् धने ऽप्यति २४१

५ श्वित्प्रश्ने च वितर्के च १ तु स्याद्भेदेऽवधारणे ॥

११ सकृत्सहैकवारे चाप्यारा १ दूदूरसमीपयोः ॥ २४२ ॥

प्रतीच्यां चरमे १ पश्चादुता १ व्यर्थविकल्पयोः ॥२४३॥

पुनः सद्दार्थयोः १ शश्वत्साक्षात् १ प्रत्यक्षतुल्ययोः २४३

स्वेदानुकम्पासंतोषविस्मयामन्त्रयो १ व्रत ॥

१ हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः ॥ २४४ ॥

१ प्रातनिधौ वाप्सालक्षणादौ प्रयोगतः ॥

१ वयुर् आहवादा । २ त्रिषु प्रत्ययप्रत्यय आनिवाता । ३ द्वयोः वाः शब्दः
 ४ त्रिषु वृत्त्यादा । ५ द्वयोर्पिप्लवादाः । ६ वयुर् ५ शब्दः । ७ वयुर् स्वस्तिशब्दा
 ८ त्रिषु अर्थादा । ९ द्वयोः स्वितादा । १० द्वयोरुद्यदा । ११ द्वयोः पश्य ।
 १२ द्वयोः पश्य । १३ द्वयोः पश्य । १४ द्वयोरुद्यदादाः । १५ द्वयोः पश्य । १६
 द्वयोः पश्य । १७ पश्य पश्यदादा । १८ वयुर् हन्तादा । १९ त्रिषु रत्नमः
 दादादादौ च प्रत्ययादा ।

इति हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु ॥ २४५ ॥

प्राच्यां^१ पुरस्तात्प्रथमे^२ पुराये^३ ऽग्रत^४ इत्यपि ॥

*यावत्तावच्च साकल्येऽवभा मानेऽवधारणे ॥२४६॥

“मङ्गलान्नरारम्भप्रश्नकात्स्न्येण्वयो अथ ॥

वृथा निरर्थकाविध्योर्नानाऽनेके भयार्थयोः ॥२४७॥

‘तु पृच्छयां विकल्पेच पश्चात्पादश्ययोऽनु ॥

अशनावधारणस्तुज्ञानुनयामन्त्रणे 'ननु ॥ ३४८ ॥

१२ गृहसिमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि ॥

उपमायां विकल्पे १२वा १३सामि त्वर्धे जुगुप्सिते १४६

१३अमा सह समपि च १४कं वारिणि च मूर्धनि ॥

१५ द्वयमथयार व १६ नून तर्केऽथनिश्चये ॥ २५० ॥

चूष्यामथ सुखं जिव किं पृच्छाया बुद्धिमान् ॥

ननाम प्रकाश्यसमाध्यकाधिपममृत्तन ॥ ३२१ ॥

१ पञ्चमु इति शब्दः । २ चतुर्षु पुरस्तात् । ३ अपिशब्दः प्रादशादर्थः । ४
चतुर्षु यावत्तच्छब्दः । ५ पञ्चशेषो कथं च तद्वचनम् । ६ द्वयोर्द्वया । ७ द्वयो
र्द्वया । ८ द्वयोर्द्वया । ९ द्वयोर्द्वया । १० पञ्चमुपपद्यते । ११ पञ्चमु
पपिशब्दः । १२ द्वयोर्द्वया । १३ द्वयोर्द्वया । १४ द्वयोर्द्वया । १५ द्वयोर्द्वया ।
१६ द्वयोर्द्वया । १७ द्वयोर्द्वया । १८ द्वयोर्द्वया । १९ द्वयोर्द्वया । २० पञ्चमु
वाच्यम् ।

१अलं भृषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् ॥

२हुं वितर्के परिप्रश्ने ३समयान्तिकमध्ययोः ॥२५२॥

४पुनरप्रथमे भेदे ५निर्निश्चयनिषेधयोः ॥

स्यात्प्रबन्धे चिन्तातीते निकटागामिके ६पुरा ॥२५३॥

७ऊरयूरी चोररी च विस्तारोऽङ्गाकृतौ त्रयम् ॥

स्वर्गे परे च लोके ८स्वर्वातासंभाव्ययोः ९किल ॥२५४॥

निषेधवाक्यालङ्कारजिज्ञासानुनये १०खलु ॥

समीपो भयतः ११शीघ्रसाकल्याभिमुखेऽभिः ॥२५५॥

नामप्राकाशयोः १२प्रादु १३र्मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि ॥

१४तिरोऽन्तर्धो तिर्यगर्थो १५हा विषादशुगतिषु ॥२५६॥

१६अहहेत्यद्भूते स्वेदे १७हि हेताववधारणे ॥

॥ इति नानार्थवर्गः ॥

चिराय चिरमत्राय १८चास्याद्याश्चिरार्थकाः ॥

१ अलं अलङ्कारः । २ हुं अलङ्कारः । ३ द्वयोः समयः । ४ द्वयोः पुनः, सप्तः

५ द्वयोः निः । ६ अलङ्कारः पुराणम् । ७ द्वयोः स्मिन् समं दयः प्रयः । ८ द्वयोः एव, सप्तः

९ द्वयोः किल सप्तः । १० अलङ्कारः एतदलङ्कारः । ११ समीपादि पञ्चके अस्मिन् । १२

द्वयोः प्रादु । १३ द्वयोः मिथः । १४ द्वयोः स्तरः । १५ त्रिषु हा सप्तः । १६ द्वयोः

१७ सप्तः । १८ द्वयोः सप्तः । १९ २० चिरमत्राय चट् चिरार्थकाः ।

मुहुः पुनः पुनः शश्वदभीक्ष्णमसकृत्समाः १ ॥ १ ॥
 स्नाक् भटिल्यञ्जसाहायद्राढ् मङ्ग्लु सपदि ३द्रुते ॥
 वल्लवत्सुष्ठु किमुत स्वत्यतीव च १निर्भरे ॥ २ ॥
 प्रयग्विनान्तरेणाते हिस्ड नाना च १वर्जने ॥
 यत्तद्यतस्ततो १हेतावसाकल्ये १तु विचन ॥ ३ ॥
 १कदाचिज्जालु सार्धं तु साकं मात्रा सम १सह ॥
 आनुकूल्यार्थकं १प्राचं १व्यर्थके तु वृथा मुधा ॥४॥
 आक्षो उताहो किमुत १विकल्पे किं किमूत च ॥
 तु हि च स्म ह नै १पादपूरणे १पूजने स्वति ॥५॥
 १दिवाहनीत्यय दोषा च नक्तं च १रजनाविति ॥
 १तिर्यगर्थे सावि तिरोऽप्यय १संवेदनार्थकाः ॥६॥
 स्युः प्याट् पाढंग है है भोः १समया निष्पाहिस्कु
 अतर्कितेतु १सहसा १स्यात्पुनः पुस्तोऽग्रतः ॥ ७ ॥

१ इमे पञ्चप्रकाराः । २ एतत्सद्रुते । ३ इमे षट् निर्णयः । ४ षट् वर्जने । ५ चत्वारो
 हेराः । ६ द्रव्यसाध्यम् । ७ ह्रींशस्मिन्निचत्वनो । ८ पञ्च सद्वैयर्थ्यम् । ९ एकप्रानुवृत्त्ये
 १० ह्रीं शब्दार्थः । ११ षट् विचने । १२ षट् पादपूरणे । १३ ह्रीं पूजने । १४
 भन्दीत्यर्थे दिवाचन्दः । १५ ह्रीं राजावित्यर्थः । १६ ह्रीं तिर्यगर्थः । १७ षट्
 सम्बोधनार्थः । १८ त्रयः सामीप्ये । १९ मङ्गलवैकल्यकोटिर्णये । २०
 त्रयोऽथै धर्मः ।

स्वाहा । देवहविर्दानि श्रौषट् वौषट् वषट् स्वधा ॥
 १ किञ्चिदीषन्मनागले प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ॥८॥
 व वा यया तथेवेवं २ साम्येऽहो ही च ३ विस्मये ॥
 ४ मौने तु तूष्णी तूष्णीकां सद्यः सपदि ५ तत्क्षणे ॥९॥
 दिष्टया समुपजोषं ६ चेत्यानन्देऽथान्तरेऽन्तरा ॥
 अन्तरेणा च ७ मध्ये स्युः ८ असह्य तु हठार्थकम् ॥१०॥
 ९ युक्ते द्वे सांप्रतं स्यानेऽभीक्ष्णं १० शश्वदनारते ॥
 ११ अभावे नह्य नो नापि मा स्म मालं च वारणे १२
 १३ पक्षान्तरे चेद्यदि च १४ तत्त्वे त्वद्धाञ्जसा द्वयम् ॥
 १५ प्राकाशये प्रादुराविः स्यादोमेवं परमं १६ मते ॥१२॥
 समन्ततस्तु परितः १७ सर्वतो विष्वगित्यपि ॥
 अकामानुमतौ १८ काममसृयोपगमेऽस्तु १९ च ॥१३॥

१ पश्य देवदिदिदि २ प्रयोऽहो ३ ह्रीं अन्तरे ४ वट् साम्ये ५
 ह्रीं विस्मये ६ ह्रीं मौने ७ ह्रीं तूष्णी ८ ह्रीं तूष्णीकां ९ ह्रीं सद्यः सपदि १० ह्रीं तत्क्षणे ११ ह्रीं
 दिष्टया १२ ह्रीं समुपजोषं १३ ह्रीं चेत्यानन्दे १४ ह्रीं अन्तरेऽन्तरा १५ ह्रीं अन्तरेणा च १६ ह्रीं मध्ये
 स्युः १७ ह्रीं असह्य तु १८ ह्रीं हठार्थकम् १९ ह्रीं युक्ते द्वे २० ह्रीं सांप्रतं २१ ह्रीं स्यानेऽभीक्ष्णं २२ ह्रीं शश्वदनारते २३ ह्रीं
 अभावे नह्य नो नापि मा स्म मालं च वारणे २४ ह्रीं पक्षान्तरे २५ ह्रीं चेद्यदि च २६ ह्रीं तत्त्वे त्वद्धाञ्जसा
 द्वयम् २७ ह्रीं प्राकाशये प्रादुराविः २८ ह्रीं स्यादोमेवं परमं २९ ह्रीं मते ३० ह्रीं समन्ततस्तु परितः ३१ ह्रीं सर्वतो
 विष्वगित्यपि ३२ ह्रीं अकामानुमतौ ३३ ह्रीं काममसृयोपगमेऽस्तु ३४ ह्रीं च ३५ ह्रीं ॥१३॥

ननु च स्याद्विरोधोक्तौ ^१कचित्कामप्रवेदने ॥

निषमं दुःषमं ^२गृह्ये यथात्वं तु ^३यथायथम् ॥ १४ ॥

मृषा मिथ्या च ^४वितथे ^५यथार्थं तु यथातथम् ॥

स्युरेवं तु ^६पुनर्वेत्यवधारणावकाः ॥ १५ ॥

^७प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं ^८निश्चये द्वयम् ॥

^९संबद्र्पक्षवरे ^{१०}त्वर्वागार्थेवं ^{११}स्वयमात्मना ॥ १६ ॥

अल्पे ^{१२}नीचैर्महत्युच्चैः ^{१३}प्रायोमृन्म्यद्भुते ^{१४}शनैः ॥

^{१५}सना नित्ये ^{१६}बहिर्बाह्ये ^{१७}स्मार्ताने ^{१८}स्तुमदर्शने ॥

^{१९}अस्ति सत्त्वे ^{२०}रूपोक्ताद्बु ^{२१}ऊं प्रश्नेऽनुनये ^{२२}स्वयि ॥

^{२३}हूँ तर्के ^{२४}स्यादुषा रात्रेऽवपाने ^{२५}नमो नतौ ॥ १७ ॥

^{२६}पुनार्येऽङ्ग निन्दायां ^{२७}दुष्टु ^{२८}षुष्टु प्रशंसने ॥

- १ इदमेवमिति । २ इदमेवमिति । ३ द्वौ गतौ । ४ द्वौ विषयोपयोगे । ५ द्वौ
 ६ वितथे । ७ द्वौ गतौ । ८ द्वौ विषयोपयोगे । ९ द्वौ विषयोपयोगे । १० द्वौ विषयोपयोगे । ११ द्वौ विषयोपयोगे । १२ द्वौ विषयोपयोगे । १३ द्वौ विषयोपयोगे । १४ द्वौ विषयोपयोगे । १५ द्वौ विषयोपयोगे । १६ द्वौ विषयोपयोगे । १७ द्वौ विषयोपयोगे । १८ द्वौ विषयोपयोगे । १९ द्वौ विषयोपयोगे । २० द्वौ विषयोपयोगे । २१ द्वौ विषयोपयोगे । २२ द्वौ विषयोपयोगे । २३ द्वौ विषयोपयोगे । २४ द्वौ विषयोपयोगे । २५ द्वौ विषयोपयोगे । २६ द्वौ विषयोपयोगे । २७ द्वौ विषयोपयोगे । २८ द्वौ विषयोपयोगे ।

१ सायं साये प्रगे प्रातः २ प्रभाते निकषाऽन्तिके ३ ॥ १९ ॥

४ परुत्परा ५ यैषमो ६ ऽऽदे पूर्णे पूर्वतरे यति ॥

७ अद्यात्रान्हाय ८ पूर्णेऽन्हो ९ त्यादौ पूर्वोत्तरापरात् ॥ २० ॥

तथाऽधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः ॥

उभयद्यश्चोभयं द्युररे त्वन्दि १० परेद्यवि ॥ २१ ॥

११ ह्या गतेनागतेऽहिनिः १२ श्वः १३ परश्वेतु परेऽहनि ॥

१४ तदा तदानीं १५ युगपदेकदा १६ सर्वदा सदा ॥ २२ ॥

१७ एतर्हि संप्रतीदानीमधुना सांप्रतं १८ तथा ॥

दिग्देशकाले १९ पूर्वादौ प्रागुदकप्रत्यगादयः ॥ २३ ॥

॥ इत्यव्ययवर्गः ॥ ४ ॥

१ एकं साये । २ द्वौ प्रभातः । ३ एकमन्तिके । ४ परत गतये । ५ परीणतवर्षे ।
 ६ वर्षे । ७ अस्मिन्नह्नोरयरेऽद्य । ८ अपरेवारम्भपूर्वम् । ९ अद्यात्रान्हाय । १० पूर्व-
 तिमन्नह्नोरयरेऽन्तिके । ११ अस्मिन्नहनि अररेद्युः । १२ अस्मिन्नहनि अपरेद्युः । १३ अन्य
 तिमन्नहनि अन्येद्युः । १४ अन्यत्रस्मिन्नहनिः उभयद्युः । १५ परेद्यवि । १६ एकं गतो
 अन्दि । १७ एकमनागते अन्दि । १८ एकं परेऽहनि । १९ द्वौ तस्मिन्काले । १० युग
 पदिरि एकदेकस्मिन्काले । ११ एकं सदैववर्षस्मिन्काले । १२ अद्यवर्षस्मिन्काले ।
 १३ सर्वं समुद्ये । १४ पूर्वो दिग्देशकाले प्रागुदकः ।

‘सलिंगशास्त्रैः सन्नादिकृत्तद्धितसमासजैः ॥

अनुक्तैः संग्रहे लिङ्ग संकीर्णवदिहोन्नयेत् ॥ १ ॥

‘लिंगशेषावधिव्यापी विशेषैर्यद्यवाधितः ॥

स्त्रियामीद्वद्वदिरामैका सयोनिप्राणिनाम च ॥ २ ॥

नाम विद्युन्निशावल्लीवीणादिग्भूनदीहयाम् ॥

अदन्तैर्द्विगुरेकार्थो न स पात्रयुगादिभिः ॥ ३ ॥

तल् वृन्दे येनिकट्यत्रा वौर्मैथुनिकादिवुन् ॥

स्त्रीभावादावनित्तिरासबुल्लवण्यवक्यव्युज्जिअङ्गुनिश ४

उणादिषु निरूरीश्च ङ्याबुङन्तं चलं स्तिरम् ॥

तत्कीढार्या प्रहरणं चेन्मोक्षौ पाल्खवा या दिक् ॥ ५ ॥

घञो जः सा क्रियाऽस्यां चेद्वाण्डपाता हि फाल्गुनी ॥

श्येनम्पाता च मृगया तलम्पाता स्वधेति दिक् ॥ ६ ॥

१ मल्लिङ्गशास्त्रैः बाणिन्याद्युक्तलिङ्गानुशासनप्रदितैः । सन्नादिप्रत्ययनेदिवचो
बांदिशब्देः । २ उग्राः श्रवकादिभिः । तद्धितप्रत्ययवर्णाश्रयतादिभिः । समोसवेरद
न्तोत्तरसदोद्विगुरित्यादियुक्तेः । बाहुल्येन पूर्वमनुक्तैः । अन्तेरयं संग्रहः कियते
इह हंसे संकीर्णवलिङ्गमुपदेष्टुम् । २ इति लिङ्गशेषविधिः विविधैः प्रागुक्तैः लिङ्गैः
अपवाधितः स्यात्तदा लिङ्गशेषावधिव्यापी स्वपक्षो भवतीत्यर्थः । द्वितीयदशोक्तं
उभारम्य दण्डोक्तवन्ता ये ण्दास्त एवै श्रीलिङ्गा रेवाः ।

स्त्री स्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षापचये यदि ॥
 लङ्का शेफालिका टीका घातको पञ्जिकाऽऽदकी ॥७॥
 सिध्रका सारिका हिक्का प्राचिकेलका पिपीलिका ॥
 तिन्दुकी कणिका भङ्गिः सुङ्गासुचिमादयः ॥ ८ ॥
 पिच्छावितण्डाकाकिरायश्चूर्णीः शाणो द्रुणो दस्त ॥
 सातिः कन्था तथाऽऽसन्दी नाभी राजसभापिच ॥९॥
 भल्लरी चर्करी परी होरा लठ्वा च सिन्धला ॥
 लाक्षा लिक्ष च गण्डू पा गृध्रसी च मसोमसी ॥१०॥

॥ इति स्त्रीलिङ्गसंग्रहः ॥

१पुंस्त्वे सभेदानुचराः सगर्यायाः सुरासुराः ॥
 स्वर्गयागादिमेधाविद्रकालासिशरायः ॥ ११ ॥
 गरवराढोष्ठदोदन्तरण्ट्रकेशानखस्तनाः ॥
 मन्हाहान्ताः क्षेभेदा रात्रान्ता प्रागसंख्यकाः ॥ १२ ॥

१ गेरालुपिगण्थादयः अनुचराः सभेदादयः सेः सदिता । सुरासुराः देवे
 दैत्याः आदयः पदायः पदायः बाधयः सन्धेः छद्मपुंस्त्वे पुंलिङ्गे वर्तन्ते शाययः ।
 अरेयारण्यलोच्यदं भाग्यैकवर्गितद्वेकदन्तं विस्मयस्मिन्ने पुंलिङ्गा हेयाः ।

श्रीवेष्टाद्याश्च निर्यासा असन्नन्ता अवाधिताः ॥

कश्योरुजलुवस्तृनि हित्वा तुलविरामंकाः ॥१३॥

कयणभ्रमरोपान्ता यद्यन्ता अमो अय ॥

पयनयसरोपान्ता गोत्राख्याश्चखाहयाः ॥१४॥

नाभ्यकर्तारि भावे च धञजवन्ड्याधाधुचः ॥

ल्युः कर्तरोमनिज् भावे का घाः किः प्रक्षितोऽन्यतेः ॥

द्वन्द्वेऽश्चवड्वावश्चवड्वा न समाहते ॥

गान्तः सुयेन्दुपर्यायपूर्वोऽयः पूर्वकोऽपि च ॥ १५ ॥

वटकश्चानुवाकश्च रत्नकश्च कुडंगकः ॥

पुड्स्वो न्युड्स्वः समुदगश्च विटपट्टघटाः खटाः ॥१७॥

केट्टारघट्टहट्टाश्च पिराढर्गोण्डपिचराडवत् ॥

गड्डः कण्डा लगुडो वराणश्च किणो घुणः ॥१८॥

ह्रातसीमन्तहरितो रोमन्धाद्रीयबुद्बुदाः ॥

कासमर्दाञ्जुदः कुंदः फेनस्तूपो सयूपकौ ॥ १९ ॥

आतपः क्षत्रियो नाभिः कृणश्चुकेदराः ॥

दक्षुरप्रचुक्राश्च गोलहिङ्गुलपुद्गलाः ॥ २० ॥

वेताल भल्लमल्लाश्च पुरोडाशोऽपि पाट्टिशः ।

कुल्माषो रभसश्चैव सकटाहः पतदग्रहः ॥ २१ ॥

॥ इति पुल्लिङ्गशेषः ॥

१ द्विद्वादिभ्यश्च स्वारण्यपर्णाश्वमहिमोदकम् ॥

शीतोष्णमांस रुधिरमास्त्राक्षिद्रविणं वलम् ॥ २२ ॥

फलहेमशुल्बलोहसुखदुःखशुभाशुभम् ॥

जलपुष्पाणि लवणं व्यञ्जनान्यनुलेपनम् ॥ २३ ॥

कोट्याः शतादिसंख्याऽन्या वा लक्षा नियुतं चतत् ।

द्वयञ्कमसिषुसन्नन्तः यनादन्तमकर्तरि ॥ २४ ॥

त्रान्तं सज्जोपधं शिष्टे रात्रं प्राक्संख्यान्वितम् ॥

पात्राद्यदन्तैरेकार्थो द्विगुर्लक्ष्यानुसारतः ॥ २५ ॥

द्वन्द्वे क्त्वाञ्पयीभावौ पथः संख्याव्ययात्परः ॥

पञ्चयाञ्छाया बहूनां चेद्विञ्छायं संहतौ समा ॥ २६ ॥

शास्त्रार्थापि पा राजामनुष्यार्थादराजकात् ॥

दासीसभं नृपसभं रत्नः सममिमा दिशः ॥ २७ ॥

उपज्ञोपक्रमान्तश्च तदादित्वप्रकाशने ॥

अर्धर्वादी घृतादीर्ना पुंस्त्वाद्यं वैदिकं ध्रुवम् ॥३५॥
तन्नक्तमिह लोकेऽपि तच्चेदस्त्यस्तु शेषवत् ॥

॥ इति पुंनपुंसकसंग्रहवर्गः ॥

स्त्रीपुंसयोः पत्यान्ता द्विचतुःषट्पदोऽङ्गाः ॥ ३६ ॥

जातिभेदाः पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सह मल्लकः ॥

ऊर्मिर्वराटकः स्वातिर्वणको माट कलिर्मनुः ॥ ३७ ॥

मृषा सुषाटी कर्कन्धूर्यष्टिः शाटी कटी कुटी ॥

॥ इति स्त्रीपुंसकशेषसंग्रहवर्गः ॥

स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः षञ्जकचिञ्च वुञ् ॥ ३८ ॥

शौचित्यमौचितो मैत्री मैत्रयं वुञ् प्रागुदाहृतः ॥

षष्ठ्यन्तप्राक्पदाः सेनाद्यायाशालासुगानिशाः ॥ ३९ ॥

स्याद्वा नृसेनं श्वनिशं गोशालमितरे च दिक् ॥

भावन्नन्तोत्तरपदो द्विगुश्चापुंसि नश्च लुप् ॥ ४० ॥

षट्प्रिंशदोऽङ्गमात्रं वाद्वैतस्तत्रिंशच्छ्लोकापर्यन्तं ये शब्दास्तत्र द्विगो पुंसि प
वर्तन्तः । २ अष्टप्रिंशदच्छ्लोकादङ्गमात्रं वाद्वैतस्तत्रिंशच्छ्लोकापर्यन्तं ये शब्दास्तत्र
द्विगो वृत्तीरे च वर्तन्तः ।

त्रिसृष्टं च त्रिसृष्ट्वा च त्रितत्त्वं च त्रितद्वयपि ॥

॥ इति स्त्रीनपुंसकशेषः ॥

त्रिषु पात्री पुत्री वायी पेटोकुचेल्लदाडिमौ ॥ ४१ ॥

॥ इति त्रिलिङ्गशेषसंग्रहः ॥

परं लिङ्गं स्वप्रधाने द्वन्द्वे तत्पुरुषेऽपि तत् ॥

अथर्यान्ताः प्राद्यलंप्राप्तापन्नपूर्वा परोपगाः ॥ ४२ ॥

तद्धितार्यो द्विगुः संख्यासर्वनामतदन्तकाः ॥

बहुव्रीहिरदिङ्नाम्नामुन्नेयं तदुदाहृतम् ॥ ४३ ॥

युण्णद्व्यक्रियायोगो गधिभिः पागामिनः ३ ॥

कृतः कर्तर्यसंज्ञायां कृत्याः कर्तरि कर्मणि ॥ ४४ ॥

अणाद्यन्तास्तेन स्ताद्यर्थे नानार्थभेदकाः ॥

षट्संज्ञकास्त्रिषु समा युष्मदस्मृतिङ्ज्ययम् ॥ ४५ ॥

१ एकत्र कर्तृत्वलोकोच्चारणे ये चत्वारस्तु सर्वे त्रिलिङ्गाः । २ द्वन्द्वे द्वयान्वयोऽप्य-
न्तेऽन्ते प्रागुक्तम् । ३ स्वप्रधाने तन्मयप्रधाने द्वन्द्वे तत्पुरुषे च कर्तरानपिरास्यं
लिङ्गं तदेव लिङ्गं स्यात् । अस्मादाद्यन्त-इ-अर्थ-ञा इत्यादि । ४ गणतोये इत्य-
र्थेनेत्र त्रिराशेनेत्र उगधिविदोषणं तं धर्मिष्ठित्वात् । ५ अङ्गो कर्तरि कर्मणि
कर्तृणि कर्तरि च कर्मणि इत्यन्त्यादयः ।

परं विरोधे शेषं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः^१ ॥

॥ इति लिङ्गादिसंग्रहवर्गः ॥

^२ इत्थमरसिंहकृतौ नामलिङ्गानुशासने^२ ॥

सामान्यकाण्डस्तृतीयः सार्द्ध एव समर्थितः ॥४६॥

॥ तृतीयं काण्डं संपूर्णम् ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

१ तत्र रक्तार्थे तेन रक्तमिवावर्ण्य अथादितदित्ययान्तानामार्थभेदका-
 लनेकार्थं बोधयिष्यताः वि शिष्टावाह्यान्वालिङ्गा इत्यर्थः यद्व्यंशकाः यान्तमान्तसम्बन्धा-
 कतिशान्दव त्रिषु ममाः त्रिलिङ्गार्थं सख्याः नित्यं बहुषु वर्तमानाः अतो बहुवचना-
 न्तव । युष्मद्व्यम्पठन्तीतिबन्तवृत्त्यव्यानि च त्रिषु समानानि । २ विरोधे सति
 परं लिङ्गानुशासनं प्रवर्तते । योऽहं शिष्टप्रयोगतः लिङ्गार्थं अहमर्थव्यापारदीनां
 प्रयोगलिङ्गं ज्ञेयम् ॥

अथैकाक्षरी कोशः ।

- अकारो वासुदेवः स्यादाकारस्तु पितामहः ॥
प्रजायामपि मांगल्ये आकारः परिकीर्तितः ॥ १ ॥
इकार उच्यते कामो लक्ष्मीरीकार उच्यते ॥
उकारः शंकरः प्रोक्तः ऊकारश्चापि लक्षण्ये ॥ २ ॥
रक्षण्ये चाथ ऊकार ऊकारो ब्रह्मणि स्मृतः ॥
अकारो वेदमाता स्यादकारो दनुजप्रसूः ॥ ३ ॥
लकारो देवजातिनां माता सद्भिः प्रकीर्तिता ॥
लकारः स्मर्यते पूर्वजर्जननी शब्दकोविदेः ॥ ४ ॥
एकार उच्यते विष्णुरेकारः स्यान्महेश्वरः ॥
ओकास्तु भवेद्ब्रह्मा औकारोनन्त उच्यते ॥ ५ ॥
अस्याच परमं ब्रह्म अः स्याच्चैव महेश्वरः ॥
कः प्रजापतिरुद्दिष्टः कीर्तवाध्वनलेषु च ॥ ६ ॥
वश्वात्मनि मधूरे च कः प्रकाश उदाहृतः ॥
कं शिरोजानमाख्यातं कं सुखं च प्रकीर्तितम् ॥ ७ ॥
प्रथिव्यां कुः समाख्याता कुः शब्देऽपि प्रकीर्तितः ॥

स्वमिन्द्रिये स्वमाकाशे स्वः स्वर्गेऽपि प्रकीर्तितः ॥ ८ ॥

सामान्ये च तथा शून्ये खशब्दः परिकीर्तितः ॥

गो गणेशः समुद्दिष्टो गन्धर्वो गः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥

गं गीतं गो च गाया स्याद् गोश्च धेनुः सास्वती ॥

घो घरायथसमाख्याता घो घनश्च प्रकीर्तितः ॥ १० ॥

घराट्घोहलनेऽयमे धुर्वोणा धुर्व्वनावपि ॥

ङकारो भैरवः ख्यातो ङकारो विषयस्पृहा ॥ ११ ॥

चश्चन्द्रमा समाख्यातो भास्करे नास्कारे मतः ॥

निर्मलं छं सामाख्यातं तरले छं प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥

छेदके छः समाख्यातो विद्वद्धिः शब्दकोविदेः ॥

जकारा गायने प्रोक्तो जयने जः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥

जेता जश्च प्रकथिनः सुरभिः शब्दशासने ॥

खौ भकारः कथितो नष्टे भश्चोच्यते बुधैः ॥ १४ ॥

सकाश्च तथा गायौ नेपथ्ये समुदाहनः ॥

जकारो गायने प्रोक्तो जके भर्भरध्वनौ ॥ १५ ॥

टो धरिः प्राक्क टो ध्वनौ च प्रकीर्तितः ॥

ठकारो जनतायां स्यादो ध्वनौ च शठेपि च ॥ १६ ॥

ठो महेशः समाख्यातश्च शून्यः प्रकीर्तितः ॥
 चृहृद्धनौ च ठः प्रोक्तस्तया चन्द्रस्य मण्डले ॥ १७ ॥
 ढकारः शङ्करे त्रासे ध्वनौ भीमे निष्कपते ॥ १८ ॥
 ढकारः कीर्तिता ढक्का निष्ठुणो निर्धने मतः ॥ १९ ॥
 णकारः सुकरे हाने निर्णये निर्णयेपि च ॥ २० ॥
 तकारः कीर्तितश्चौरे क्रोडपुच्छे प्रकीर्तितः ॥ २१ ॥
 शिलोच्चये यकारः स्यात्यकारो नयरक्षणो ॥ २२ ॥
 इकारोऽग्रे कलत्रे च छेदे दाने च दातरि ॥ २३ ॥
 रं धने सघने धः स्याद्विधातरि मनावपि ॥ २४ ॥
 वेपणा धीः समाख्याता वृश्चैवं भारवित्तयोः ॥ २५ ॥
 ता नश्च समाख्यातस्तार्यौ नः प्रकीर्तितः ॥ २६ ॥
 कारः सौगतेदुद्धौ स्तुतौ वृद्धे प्रकीर्तितः ॥ २७ ॥
 शब्दः स्वागते बन्धौ वृद्धे सूर्ये च कीर्तितः ॥ २८ ॥
 कुबेरः समाख्यातः पश्चिमे च प्रकीर्तितः ॥ २९ ॥
 ने पः समाख्यातः पाश्चात्पाने च पातरि ॥ ३० ॥
 क्वाते फकारः स्यात्तयाऽऽह्वाने प्रकीर्तितः ॥ ३१ ॥
 कारेपि च फः प्रोक्तस्तया निष्फलभाषणे ॥ ३२ ॥

वकारो वरुणः प्रोक्तः कलशे वः कलेपि च ॥ २५ ॥

वक्षः स्थले च वः प्रोक्तो गदायां समुदाहृतः ॥

नक्षत्रे भवधाः प्राहुर्भेवने भः प्रकीर्तितः ॥ २६ ॥

दोषिर्भा स्याच्च भूर्भूमिर्भीर्भयं कथितं बुधैः ॥

भः शिवश्चन्द्रमा वेधा मा लक्ष्मीश्च प्रकीर्तिता ॥ २७ ॥

मा च मातरि माने च बन्धने भः प्रकीर्तितः ॥

यशो यः कथितः प्राज्ञैर्यो वायुरिति शब्दितः ॥ २८ ॥

याने यातरि यस्यागे कथितः शब्दवेदिभिः ॥

रश्च रामेऽनिले वह्नौ भृमावपि धनेपि च २९ ॥

इन्द्रिये धनरीधे च रुमये च प्रकीर्तितः ॥

लो दीप्तौ द्यां लश्च धूमौ मये चाह्लादनेपि च ॥ ३० ॥

लो वाते लवणे च स्याल्लो दीने च प्रकीर्तितः ॥

लः श्लेशे वाशये चैव प्रलये साधनेपि लः ॥ ३१ ॥

मानसे वरुणे चैव लकारः सात्वनेपि च ॥

विश्व पक्षी निगदितो गगनं पश्चिर्तितम् ॥ ३२ ॥

शं सुखं शंकरः श्रेयः शश्व सीमि निगद्यते ॥

शयने शः समाख्यातो हिंसायां शो निगद्यते ॥ ३३ ॥

षः कीर्तितो बुधैः श्रेष्ठैः पञ्च गम्भीरलोचने ॥
 उपसर्गं परोक्षे च षकारः परिकीर्तितः ॥ ३४ ॥
 सः क्रीपे वारणे सः स्यात्तथा शूलिनी कीर्तितः ॥
 सा च लक्ष्मीर्बुधैः प्रोक्ता गौरी सा च सर्वेश्वरः ॥ ३५ ॥
 हः क्रीपे वारणे हश्च तथा शूली प्रकीर्तितः ॥
 हिः पद्यावारणे प्रोक्तो हि- याद्धे त्ववधारणे ॥ ३६ ॥
 क्षः क्षत्रे वक्षसि प्रोक्तो बुधैः क्षः शब्दशासने ॥
 रक्षिः क्षत्रे क्षात्रे च नृसिंहे च प्रकीर्तितः ॥ ३७ ॥
 आगमेभ्योऽभिधानेभ्यो धातुभ्यः शब्दशासनात् ॥
 एवमेकाक्षरं नामाभिधानं विहितं मया ॥ ३८ ॥

॥ इत्येकाक्षरीकोशः समाप्तः ॥

